

Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

І. І. Маринів

**Конституційний контроль
у Республіці Польща**

Монографія

Харків
«Право»
2013

УДК 342.565.2(438)
ББК 67.300(4ПОЛ)
М26

*Рекомендована до видання вченою радою Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
(протокол № 10 від 25 червня 2013 р.)*

Рецензенти:

Барабаш Ю. Г. – доктор юридичних наук, професор Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», проректор з навчальної роботи, завідувач кафедри конституційного права України, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

Марченко В. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Маринів І. І.

М26 Конституційний контроль у Республіці Польща : монографія. –
Х. : Право, 2013. – 160 с.
ISBN 978-966-458-563-4

У монографії досліджується інститут конституційного контролю у Республіці Польща, який не знайшов достатнього висвітлення у доктрині конституційного права України. Розглянуто історичний процес становлення цього інституту, у зв'язку з чим встановлена періодизація на підставі обставин політичного характеру, що відображали загальний розвиток Польської держави у ХХ ст. Значну увагу приділено аналізу місця Конституційного Трибуналу в системі вищих органів державної влади, порядку формування, структурі та правовому статусу суддів Конституційного Трибуналу. Розгляд повноважень польського Конституційного Трибуналу дав змогу сформулювати висновки та рекомендації щодо удосконалення діяльності Конституційного Суду України.

Для науковців, викладачів, студентів та аспірантів.

УДК 342.565.2(438)
ББК 67.300(4ПОЛ)

© Маринів І. І., 2013
© «Право», 2013

ISBN 978-966-458-563-4

Зміст

Передмова	5
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА	7
§ 1. Правова природа конституційного контролю (огляд основних концепцій)	7
§ 2. Виникнення та розвиток інституту конституційного контролю в Республіці Польща	28
РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНИЙ ТРИБУНАЛ ЯК ОРГАН КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА	52
§ 1. Місце Конституційного Трибуналу в системі вищих органів влади за Конституцією Республіки Польща 1997 року	52
§ 2. Порядок формування, структура та правовий статус суддів Конституційного Трибуналу	71
РОЗДІЛ 3. КОМПЕТЕНЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТРИБУНАЛУ	91
§ 1. Перевірка відповідності норм національної системи права, положень міжнародних угод Основному Закону Республіки Польща – основний напрям роботи Конституційного Трибуналу	91

§ 2. Діяльність Конституційного Трибуналу в сфері захисту прав людини.....	107
§ 3. Внесок Конституційного Трибуналу в справу вирішення спорів щодо компетенції між центральними конституційними органами влади	121
§ 4. Конституційний Трибунал як засіб забезпечення демократичних засад діяльності політичних партій	134
Список використаних джерел	143

Передмова

Розпад соціалістичного табору й тотальна відмова в Європі від радянського типу управління державою поставили перед країнами складне завдання: у стислі строки створити відповідний інститут, який забезпечував би функціонування нової системи цінностей посткомуністичного суспільства під, так би мовити, «магією конституції». Однією з таких інституцій по праву вважається спеціалізований конституційний контроль. Разом з тим у постсоціалістичних країнах становлення цієї установи відбувається в «епоху перехідного суспільства». Цей непростий етап у житті держави ставить перед владними інститутами складні завдання – зберегти у своїй діяльності політичну нейтральність й незалежність. Конституційний Трибунал Республіки Польща є одним з небагатьох органів, який власним функціонуванням довів можливість працювати неупереджено і об'єктивно, навіть у ситуації конституційної кризи.

Сьогодні Конституційний Трибунал виступає не тільки як інструмент гарантування верховенства Конституції, а й як засіб забезпечення прав і свобод людини і громадянина, виконує роль арбітра у вирішенні спорів між центральними конституційними органами влади та є засобом забезпечення демократичних засад діяльності політичних партій. Для України, де спеціалізований орган конституційної юрисдикції не наділений таким широким колом повноважень, досвід Польської держави є надзвичайно корисним.

Республіка Польща здійснила масштабні конституційно-правові перетворення, які дали їй змогу порівняно швидко набути членства в Європейському Союзі, що є одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Тож, цілком очевидним є важливість наукового осмислення і дослідження теорії та практики функціонування спеціалізованого органу конституційного контролю в Республіці Польща, яка є країною молодого демократії.

З огляду на предмет дослідження при написанні роботи використовувались праці польських фахівців з конституційного права, а саме Б. Банашака, В. Врубеля, Л. Гарлицького, М. Домагали, Д. Дудека, М. Зубіка, С. Олівняка, П. Сарнецького, Я. Тжинського, З. Чешейка-Сохацького, С. Яворського та багатьох інших.

Попри відсутність у вітчизняній юридичній науці комплексного дослідження інституту конституційного контролю у Республіці Польща окремі питання польського конституційного контролю знайшли своє відображення в працях вітчизняних вчених Ю. Г. Барабаша, М. С. Горшенєвої, К. О. Закоморної, В. М. Кампа, М. С. Кельмана, В. Б. Ковальчука, О. М. Мироненка, О. В. Новикова, М. А. Нуделя, В. Є. Скоморохи, І. Д. Сліденка, А. О. Селіванова, А. А. Стрижака, М. Д. Савенка, В. О. Ріяки, Ю. М. Тодики, В. М. Шаповала, Л. П. Юзькова та ін.

Значна увага окремим питанням статусу органів конституційної юрисдикції приділена у роботах російських вчених І. А. Алебастрової, С. В. Боботова, В. Б. Баглая, М. В. Вітрука, В. В. Лазарева, В. В. Маклакова, А. А. Мішина, Т. І. Овсєян, С. М. Пастернак, Б. А. Страшуна, В. Є. Чиркіна, Ю. Л. Шульженка та ін.

Монографія підготовлена на основі кандидатської дисертації та є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним науково-практичним дослідженням конституційного контролю в Республіці Польща, у результаті чого сформульовано низку нових положень і висновків.

Мета монографії полягає у комплексному розкритті сутності інституту конституційного контролю в Республіці Польща, розробці та формулюванні теоретичних висновків і науково обґрунтованих пропозицій щодо місця спеціалізованого органу конституційної юрисдикції в системі вищих органів державної влади та у виявленні особливостей провадженнь, що їх здійснює Конституційний Трибунал Республіки Польща.

Авторка висловлює щиро подяку своєму науковому керівнику члену-кореспонденту Національної академії правових наук України, доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри міжнародного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» М. В. Буроменському за високопрофесійні поради та підтримку.

Окремі слова вдячності вельмишановним рецензентам, які були і опонентами по моїй кандидатській дисертації – доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України Ю. Г. Барабашу, кандидату юридичних наук, доценту В. В. Марченку – за доброзичливе ставлення та конструктивні зауваження.

Висловлюю подяку колективу кафедри міжнародного права та колективу кафедри державного будівництва та місцевого самоврядування – за сприяння у підготовці роботи порадами, зауваженнями, щоденним неформальним спілкуванням.

Авторка сподівається, що сформульовані в монографії теоретичні положення, пропозиції та рекомендації будуть корисними для подальших наукових досліджень, а також використані у навчальному процесі.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

§ 1. Правова природа конституційного контролю (огляд основних концепцій)

Існування інституту конституційного контролю в останній час визначається як одна із характерних рис сучасної демократичної держави, передусім тієї, в основі політичної і правової системи якої є писана конституція. Поява конституційного контролю пов'язана із визнанням за конституційними нормами вищої юридичної сили. А отже, контроль за конституційністю всієї системи законодавства є логічним наслідком і одночасно гарантією обов'язкової відповідності Основному Закону всієї ієрархічної системи джерел права в державі.

Слід звернути увагу на те, що в науковій літературі використовуються різні терміни щодо визначення механізму захисту Конституції. Серед них насамперед «конституційний контроль», «конституційне правосуддя», «конституційна юстиція», «конституційний нагляд», «конституційна перевірка» (review) тощо. Так, якщо одні науковці зазначають, що всі ці поняття є доктринальними та мають різні смислові відтінки [1, с. 58], то інші вказують, що коли до недавнього часу конституційна гарантія дотримання конституції самою державною владою визначалась як судовий конституційний контроль, то сьогодні більш широко використовується термін «конституційне правосуддя» («конституційна юстиція») [49, с. 160]. А. Георгіца, наприклад, дотримується точки зору, що будь-яка форма перевірки на відповід-

ність конституції актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, які здійснюють публічні функції або утворені для участі у здійсненні публічної влади, у конституційному праві позначається терміном «конституційний нагляд» («конституційний контроль»), однак сьогодні у світовій конституційній доктрині використовується інше поняття – «конституційне правосуддя» («конституційна юстиція») [10, с. 76].

Як наслідок, можна зазначити, що в науці конституційного права склалося два різні підходи до оцінки вказаних понять. Суть першого полягає в тому, що ці поняття не слід ототожнювати, оскільки вони різняться за смисловим значенням, у той час як другий підхід полягає в еволюціонуванні понять.

Тож, у зв'язку з існуванням двох різних підходів необхідно зазначити таке.

По-перше, що стосується розмежування понять «конституційний контроль» та «конституційний нагляд», то ми згодні з позицією авторів, які під контролем розуміють таку систему відносин між органами публічної влади, за якої контролюючий орган має право приймати обов'язкові для підконтрольного органу рішення у випадку виявлення порушень (наприклад, про припинення дії нормативного акта підконтрольного органу). Нагляд при такому розумінні допускає лише право наглядового органу звернути увагу піднаглядного органу на порушення закону, а відмінити відповідний акт може лише сам піднаглядний або вищестоящий орган [1, с. 58; 41, с. 102]. Розглядаючи, наприклад, таку країну, як Республіка Польща, слід зазначити, що акт, який Конституційний Трибунал визнав неконституційним, виключається із системи законодавства самим Конституційним Трибуналом шляхом офіційного опублікування свого рішення в офіційному виданні Конституційного Трибуналу [8, с. 49]. Як наслідок, діяльність вказаного органу слід характеризувати як конституційний контроль, а не нагляд. У зв'язку із цим варто зазначити, що в контексті даного дослідження ми будемо оперувати поняттям «конституційний контроль», розуміючи при цьому спеціалізований конституційний контроль, який здійснюється спеціалізованим органом конституційної юрисдикції – Конституційним Трибуналом.

По-друге, слід звернути увагу на використання понять «конституційний контроль» та «конституційне правосуддя», оскільки нерідко дослідники визначають конституційний контроль як функцію правосуддя [40, с. 76], інколи – як його різновид [35, с. 46], а деколи – як елемент конституційного правосуддя [49, с. 160]. У свою чергу, вчений Ю. Л. Шульженко, навпаки, вказує, що конституційний контроль має багато спільного із судовою владою, однак це не дає підстав визначати його як різновид чи складову частину правосуддя [53, с. 15].

У науці конституційного права склалося два основні підходи до розуміння поняття «конституційне правосуддя». Згідно з першим конституційне правосуддя розглядають як елемент конституційного контролю, яким охоплюється діяльність компетентних державних органів по перевірці, виявленню, констатації й усуненню невідповідностей нормативних актів Конституції, законам, у ході якої такі органи уповноважені скасовувати виявлені невідповідності. За таким підходом механізм правового захисту Конституції включає не лише судовий конституційний контроль, але також конституційний контроль, який здійснюють інші державні органи. Згідно з другим підходом конституційний контроль розглядають лише як елемент конституційного правосуддя. У цьому проявляється сутність конституційного правосуддя, оскільки «немає конституційної юстиції... без такого центрального повноваження, яким є контроль... за конституційністю законів» [47, с. 16–17].

Цікавим є те, що одні дослідники вказують, що здійснювана судовим органом перевірка нормативних актів з точки зору їх відповідності конституції є конституційним правосуддям [44, с. 293], другі визначають таку діяльність як конституційний контроль, вказуючи, що конституційне правосуддя не зводиться лише до перевірки актів з точки зору їх відповідності конституції, а покликане також забезпечувати верховенство конституції як основи національної правової системи, захист конституційних прав і свобод, дотримання принципу розподілу влади у всіх його аспектах [49, с. 160].

На нашу думку, таке розмежування зазначених понять навряд чи доцільне, оскільки конституційний контроль також покликаний за-

безпечувати верховенство конституції та, не допускаючи невідповідності законів її положенням, сприяти захисту конституційних прав і свобод. У зв'язку із цим вважаємо, що розмежовувати дані поняття необхідно дещо в іншому аспекті. Конституційний контроль доцільно поділяти на конституційний контроль як контрольну діяльність в її чистому прояві – так званий контроль, який не містить ознак правосуддя, та конституційний контроль, який здійснюється у формі правосуддя. У свою чергу, конституційне правосуддя є наслідком появи та закріплення за конституційними судами повноважень, які за своєю природою передбачають вирішення правових спорів, оскільки, виходячи із предметного визначення правосуддя (правосуддя – це «розв'язання спорів про право»), така діяльність конституційних судів, як вирішення спорів про компетенцію між центральними конституційними органами держави, є не чим іншим, як вирішенням спору про право, а отже, конституційним правосуддям (про природу правосуддя йтиметься далі).

Насамкінець, стосовно тези, що до недавнього часу конституційна гарантія дотримання конституції самою державною владою визначалась як судовий конституційний контроль, натомість сьогодні більш широко використовується термін «конституційне правосуддя» («конституційна юстиція») [49, с. 160], необхідно зазначити таке. На наш погляд, це пов'язано з тим, що з самого початку державно-правова думка низки країн спрямовувала всі зусилля на пошук механізму, який би забезпечував несуперечність законів положенням конституції. Тобто передбачалось створення виключно конституційного контролю (так званого нормоконтролю¹). Однак з часом повноваження органу конституційної юрисдикції розширились, виникли такі, які за своєю природою передбачають вирішення правового спору та застосування певної процедури. Так, наприклад, Конституційний Закон Польської Народної Республіки від 26 березня 1982 року [176], яким вперше був передбачений інститут Конституційного Трибуналу, закріпив за ним лише повноваження із вирішення питань про відповідність Конституції системи законодавства. А Конституція

¹ Вживаючи поняття нормоконтроль, маємо на увазі дослідження на відповідність Конституції актів нижчого рівня актам вищого рівня.

Республіки Польща 1997 року наділила Конституційний Трибунал значно ширшим колом повноважень, які не зводяться виключно до вказаного контролю, а за своєю природою спрямовані на вирішення правового спору (наприклад, вирішення спорів між центральними конституційними органами держави) [94]. Тож, конституційне правосуддя, на наш погляд, є наслідком еволюціонування повноважень спеціалізованого органу конституційної юрисдикції. Більш того, використання цього поняття є доцільним не в усіх країнах, оскільки, наприклад, Конституція України не наділила Конституційний Суд будь-якими іншими повноваженнями, окрім нормоконтролю та можливості тлумачення законів (ч. 2 ст. 147 Конституції України) [22].

Із викладеного можна зробити висновок, що доктрина кожної конкретної країни повинна індивідуально підходити до застосування поняття конституційного правосуддя, виходячи з параметрів своїх власних конституційних закріплень. Та зауважимо, що попри існування можливості використання терміна «конституційне правосуддя» до діяльності Конституційного Трибуналу Республіки Польща, вважаємо за доцільне, як уже було сказано, використовувати поняття «конституційний контроль» не тільки тому, що воно використовується в польській державно-правовій думці (*kontrola konstytucyjności prawa*), а й у зв'язку з тим, що практично всі повноваження Конституційного Трибуналу є за своєю природою конституційним контролем і тільки одне – конституційним правосуддям (про що йтиметься далі).

Виходячи із сутності конституційного контролю, багато спеціалістів у галузі конституційного права і України і Польщі намагались дати його визначення.

У контексті монографії особливий інтерес становлять трактування конституційного контролю саме польськими дослідниками.

З. Чешейко-Сохацький під конституційним контролем розуміє правовий інститут, метою якого є узгодження системи права і встановленої ієрархії норм, а також усунення невідповідностей актів конституції [68, с. 53].

М. Домагала трактує контроль відповідності права конституції як діяльність компетентних державних органів, які посвідчують

і усувають невідповідність конституції законів, а також інших нормативних актів [72, с. 10].

Д. Руссо конституційний контроль визначає як надане суду повноваження контролювати відповідність конституції актів, прийнятих публічною владою, зокрема законів, схвалених представниками суверенного народу [135, с. 11]. На думку Д. Руссо, існують дві причини, які обумовлюють існування конституційного контролю, – права людини і контроль влади. Обидві вони є основою для формування різносторонньої компетенції будь-якого конституційного суду у сфері охорони і дотримання конституції [135, с. 34].

Марк Ф. Бжезінський визначає конституційний контроль як владу суду позбавляти законної сили нормативно-правові акти на конституційних підставах [58, с. 154].

Ми погоджуємося з думкою російської вченої С. Пастернак, яка, досліджуючи конституційне правосуддя в країнах Східної та Центральної Європи, зазначає, що, незважаючи на відмінності у визначеннях конституційного контролю, їх поєднує те, що конституційний контроль розглядається як особливий інститут, метою якого є забезпечення верховенства та прямої дії конституції, обмеження влади та захист прав людини [37, с. 19].

Для більш чіткого розкриття змісту інституту конституційного контролю необхідно розглянути історію його становлення та формування основних моделей.

Виникнення інституту конституційного контролю сучасні дослідники пов'язують із появою писаних конституцій. Так, на думку М. А. Нуделя, тільки за наявності писаної конституції, яка проголошується верховним правом країни, створювалась можливість для висунення тезису про недійсність законів, що суперечать конституції країни, а також про перевірку законів з точки зору їх відповідності конституції [34, с. 16].

Водночас існує думка, що інститут конституційного контролю виник у державі, яка ніколи не мала писаної конституції, тобто у Великобританії. Як зазначає дослідниця І. Алебастрова, ідея, що не всі правові акти мають однакову юридичну силу, а значить, одні з них повинні відповідати іншим, зародилася в XVII столітті в Англії.

Певні ознаки конституційного контролю пов'язані із діяльністю Таємної Ради як органу, що існував у Британській короні, яка визнавала недійсними статути, видані легіслатурами (законодавчими органами) колоній, у разі їх невідповідності колоніальним хартіям чи загальному праву [1, с. 16].

На думку А. Клішаса, у рамках здійснення контрольних функцій діяльність Таємної Ради тією чи іншою мірою була пов'язана із необхідністю аналізу основоположних, фундаментальних джерел англійського писаного права: The Petition of Right 1628 року, Habeas Corpus Amendment Act 1679 року, The Bill of Rights 1689 року та інших, а оскільки ці та деякі інші документи є писаною частиною британської Конституції, то і діяльність Таємної Ради правомірно називати конституційним контролем (однак як «ембріональної» квазісудової форми контролю, яка з часом трансформувалась у повноцінний вид публічної діяльності, сконцентрованої в рамках судових органів загальної юрисдикції) [19, с. 21]¹.

Польський вчений М. Стажевський передумовою становлення конституційного контролю вважає спроби прямого обмеження парламенту відомим англійським актом Agreement of the People від 20 січня 1648 року [153, с. 11].

У свою чергу, його співвітчизник Х. Захорський серед багатьох нормативних актів Англії XVII ст., спрямованих на обмеження влади парламенту, особливо виокремлює роль іншого акта – Instrument of Government Олівера Кромвеля від 16 грудня 1653 року [195, с. 130].

С. В. Боботов зазначає, що сучасна концепція конституційної юстиції виникла із прецедентів, створених відомим англійським юристом, суддею Едуардом Коуком (Коком), який ще 1610 року у справі лікаря Томаса Бонхема, пославшись на принцип загального права «ніхто не може бути суддею у власній справі», визнав нечинним закон, прийнятий британським парламентом. Свою позицію суддя Коук аргументував тим, що «... в багатьох справах загальне право примушує виправляти закони (acts of parliament), а інколи доводиться визнавати їх

¹ Інколи зазначають, що елементи судового конституційного контролю можна зустріти ще в Римській імперії – де судові органи розглядали спори між окремими правителями в Давній Греції, середньовічній Іспанії [27, с.15].

повністю недійсними. Адже якщо закон суперечить праву і розуму (common law and reason), то в силу вступає загальне право» [5, с.11].

У науковій літературі існує також думка, що витоки судового конституційного контролю лежать у практиці судів США. Вітчизняний вчений В. Є. Скомороха зазначає, що ідеї судді Е. Коука про неможливість парламенту змінити засадничі принципи справедливості, втілені у загальному праві, були розвинуті з позицій народного суверенітету А. Гамільтоном при обговоренні проекту Конституції США 1787 року. А. Гамільтон, зокрема, стверджував: конституційно-правові обмеження, що накладаються на законодавчу владу, дотримуватимуться лише завдяки судам, котрі згідно з покладеними на них обов'язками повинні будуть оголошувати недійсними законодавчі акти, які суперечать явному смислу Конституції. До того ж органи законодавчої влади не можуть бути конституційними суддями своїх власних повноважень. Твердження А. Гамільтона, поза всяким сумнівом, були сприйняті Дж. Маршаллом, головою Верховного Суду США, який, вирішуючи справу Марбері проти Медісона (Marbury v. Madison)¹, у 1803 році зазначив: «Конституція має верховенство

¹ У 1800 році на президентських виборах у США переміг республіканець Томас Джефферсон, який змінив на цій посаді федераліста Джона Адамса. Строк повноважень президента Адамса закінчувався 4 березня 1801 року, тобто через 2 місяці після закінчення виборів. У зв'язку із цим федералісти намагалися відшукати надійні засоби збереження свого контролю над судовою владою. З цією метою федералісти приймають 13 лютого 1801 року закон про Федеральний Окружний Суд, яким передбачалось створення 16 нових окружних судів і відповідно посад суддів цих судів. Президент Адамс зробив спробу призначити на ці посади прибічників своєї партії і навіть встиг провести голосування по їх кандидатурах у Сенаті. За день до приходу до влади республіканців президент Адамс призначив на ці посади прибічників своєї партії і Сенат затвердив їх кандидатури, однак Державний Секретар, повноваження якого виконував Джон Маршалл, не встиг вручити патенти всім кандидатам. Новий президент США Томас Джефферсон не став виконувати накази про призначення, що залишилися. Вільям Марбері, який був затверджений экс-президентом Адамсом, не отримав такого наказу. Обурений діями республіканців, Марбері подав позов проти Державного Секретаря Джефферсона, Джеймса Медісона, до Верховного Суду США. Справа була вирішена не на користь Вільяма Марбері, але при розгляді цієї справи суд постав перед необхідністю визначення відносин судової влади з державними органами. У результаті розгляду цієї справи судді заснували важливе повноваження Верховного Суду: визначати конституційність актів виконавчої і законодавчої гілок влади [47, с. 48–49]. Тож, саме ця справа ввійшла в історію як класична і перша, в якій суд не тільки визнав невідповідність Конституції США окремих положень Акта про судовий устрій 1789 року, а й закрив можливість нестосовання судами будь-якого закону, що суперечить Конституції.

відносно законів... До компетенції та обов'язку судової влади входить роз'яснення того, що таке закон... Якщо два закони протирічать один одному, суд повинен вирішувати питання про застосування кожного з них. Якщо закон протирічить Конституції... Конституція, а не простий закон, повинна застосовуватись». На основі принципу, сформульованого в даній справі, а саме: юридичний перегляд є необхідним елементом в конституційній системі контролю та рівноваг, задуманих, щоб не дати іншим урядовим підрозділам присвоїти собі надмірну владу, – виникла американська модель конституційної юстиції [41, с.68].

Першість американських судів у сфері запровадження або реалізації інституту конституційного контролю підтримує і дослідник В. Шишковський. Вивчивши практику судового комітету Таємної Ради (the Judicial Committee of Privy Council), він навіть вказує на більш ранні дати і зазначає, що уже в рішеннях, винесених вказаним органом у 1776–1787 роках, а також у справі Вінтропа проти Лехмера 1727 року, суд відмінив дію закону, визнавши його таким, що суперечить конституції штату [158, с. 112–113].

Усе це дає підстави погоджуватися із думкою, що саме американський континент став батьківщиною однієї із класичних моделей конституційного контролю, а саме американської. Не можемо не погодитись із твердженням І. Сліденка, який зазначає, що, хоча механізм конституційного контролю був відтворений сторіччям раніше Таємною Радою, по суті американці використали відому практику у вирішенні власних проблем з урахуванням параметрів своєї власної правової системи. Цим і створили прецедент конституційного контролю, який пізніше переріс у відповідну модель [42, с. 50].

Щоправда існують і дещо інші погляди з цього приводу. Так, В. Є. Черняк зазначає, що питання про правові підстави конституційного контролю в США було і залишається дискусійним. У радянській правовій науці не було єдиної точки зору стосовно питання, чи був конституційний контроль передбачений Конституцією 1787 року, або ж навпаки, даний інститут не був передбачений Конституцією і Верховний Суд США не був наділений повноваженнями здійснювати

конституційний контроль. Так, наприклад, О. О. Махненко вважала, що Конституція США 1787 року передбачала можливість здійснення конституційного контролю, суб'єктами якого були суди штатів і Верховний Суд США як апеляційний орган, але об'єктом такого контролю було лише законодавство штатів, а не національне законодавство. Проте більшість радянських вчених дотримувалась іншої позиції щодо цього питання, вважаючи, що Конституція США не наділила Верховний Суд США повноваженнями зі здійснення конституційного контролю, що Верховний Суд вийшов за рамки конституції і привласнив собі право перевірки не лише законів штатів, але і законів федерації. А. О. Мішин вказував на те, що Верховний Суд США сам визнав за собою повноваження здійснювати конституційний контроль і ці повноваження в майбутньому ніколи не оскаржувались. М. А. Нікіфорова зазначає, що модель судового конституційного контролю, яка діє в Сполучених Штатах, не є конституційним інститутом у прямому розумінні: на базі тлумачення Основного Закону держави її як інститут «сформував» Верховний Суд США [47, с. 44].

У принципі такі думки є не безпідставними, оскільки дійсно у тексті Конституції 1787 р. формально не було закріплено право Верховного Суду здійснювати перевірку на предмет конституційності актів нижчого рівня актам вищого рівня. Однак виникнення цього інституту було обґрунтованим і об'єктивно необхідним.

Л. Гарлицький, зокрема, формування інституту конституційного контролю в США пояснює трьома передумовами. По-перше, 1787 рік приніс Сполученим Штатам Америки першу в світі писану конституцію, яка мала вищу юридичну силу в державі. Таким чином, був створений фундамент для виникнення проблеми охорони конституції. По-друге, американське конституційне рішення виникало на ґрунті боротьби з метрополією та протиставленням себе її системі правління. Звідси страх перед абсолютизмом та акцентування уваги на принципі розподілу влади як основи демократичного правління. Приєднання до концепції суверенності парламенту виключалось. По-третє, Сполучені Штати Америки виникли як федеративна держава. Конституція 1787 року вирішила це питання, визнавши вищестоящим федеральне право, але разом з тим допускаючи принцип

передачі неврегульованих питань до компетенції штатів (поправка 10). Будь-які дії федеральної влади повинні були мати підставою конституційну правомочність. Це розширювало сферу конституційного контролю і разом з тим виключало визнання суверенітету парламенту, оскільки поряд із Конгресом діяло понад десять законодавчих державних органів. Однак ні конституції штатів, ні Конституція 1787 року не заснували механізму свого захисту. Остаточна концепція судового контролю знайшла своє повне вираження лише в судових рішеннях федерального Верховного Суду США [84, с. 21].

Отже, сформований у США інститут конституційного контролю сьогодні визнається як одна із традиційних моделей, а саме американська модель конституційного контролю¹, яка має ряд особливостей, що вирізняють її з-поміж інших. Мова йде насамперед про такі риси: 1) універсальний характер предмета контролю – суд має право, окрім перевірки законів на відповідність конституції, здійснювати контроль конституційності адміністративних дій всіх органів державної влади; 2) деконцентрація – кожен суд вправі досліджувати відповідність федеральних нормативно-правових актів федеральній конституції, нормативно-правових актів штатів – конституціям штатів, а також федеральному законодавству; 3) несамостійність – суд може здійснювати перевірку на відповідність конституції тільки закону, що застосовується в даній конкретній справі, абстрактний контроль виключений; 4) відносний характер – суд, визнавши закон неконституційним, припиняє його дію. Однак таке анулювання закону не є генеральним, обов'язковим для всіх. Неконституційний закон не може бути застосований тільки в даній конкретній справі. І тільки якщо рішення про неконституційність виносить Верховний Суд, воно стає обов'язковим [135, с. 16].

¹ Слід зазначити, що з тими чи іншими модифікаціями дана модель утвердилась в Європі (Данія, Ірландія, Норвегія, Швейцарія); в Африці (Ботсвана, Гамбія, Гана, Камерун, Кенія, Комодос, Малаві, Намібія, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Уганда, Замбія, Зімбабве); на Близькому Сході (Ізраїль); в Азії (Бангладеш, Фіджі, Індія, Кірибати, Малайзія, Науру, Непал, Нова Зеландія, Сінгапур, Японія); у Північній Америці (Канада); у Центральній і Південній Америці (Аргентина, Багами, Барбадос, Болівія, Гайана, Гаїті, Гондурас, Гренада, Домініканська Республіка, Мексика, Нікарагуа, Суринам, Тринідад і Тобаго, Ямайка) та інших країнах.

У свою чергу, С. Пастернак зазначає, що сьогодні можна говорити про існування двох різновидів американської моделі, а саме децентралізованої і централізованої. Децентралізована існує в таких країнах, як США, Аргентина, Мексика, Норвегія і Японія. У цих країнах перевірку конституційності об'єктів контролю можуть здійснювати всі суди країни в порядку простої процедури. Централізований різновид має місце в таких країнах, як Австралія, Індія, Канада, Малайзія, де контроль конституційності можуть здійснювати тільки верховні суди в порядку особливої процедури. Якщо у вищестоящих судів виникають сумніви щодо конституційності того чи іншого нормативно-правового акта, вони повинні передати справу на розгляд вищій судовій інстанції [37, с. 25].

Тривалий час американська модель конституційного контролю була єдиною. Розвиток держав у XIX-XX століттях та становлення основ конституціоналізму привели до формування нових моделей. Так, видатний австрійський вчений Г. Кельзен, вказуючи на непристосованість американської моделі до системи континентального права, позиціонує створення особливого, організаційного і функціонально відокремленого Конституційного Суду, здатного розв'язувати конституційні спори, пов'язані із застосуванням конституційних норм. Реалізація цього постулату привела до появи першого Конституційного Суду, правовий якір якого закріпився в австрійському Федеральному Конституційному Законі 1920 року. Однак Г. Кельзену не вдалось повністю впровадити всі ідеї. Тому лише в 1929 році модель органу конституційного контролю, яка згодом стала взірцем і отримала назву європейської, була впроваджена остаточно [78, с. 17].

Європейська модель також виходила із принципу пріоритету конституції та пошуку засобів для забезпечення її верховенства, протидії свавілля влади, охорони прав і свобод особи, але не за допомогою судового контролю, а шляхом створення спеціального органу.

Віденська школа юридичного позитивізму, представниками якої є Г. Кельзен, Г. Єллінек, К. Реннер, А. Меркель, зробили значний внесок у формування специфічного виду конституційної юстиції. Так, Г. Кельзен, стоячи перед вибором організаційної форми контролю

конституційності права, був вимушений вирішити питання, чи доручати контроль всім судам або ж тільки одній інстанції. Г. Кельзен дійшов висновку, що американська модель загрожує безпеці правових відносин, оскільки не вирішує до кінця питання щодо відповідності закону конституції. Висновки, які даються судами, включаючи і Верховний Суд, мають відносну цінність, обмежену певним випадком. Як наслідок, спір про невідповідність закону конституції може розпочатись знову в судовому розгляді по іншій справі. Європейські суди, які звикли зважати на закон, є інституційно слабкими та не мають необхідного авторитету для виконання такого важкого завдання, як контроль законів. Тому з точки зору Г. Кельзена створення однієї інстанції, яка спеціалізується на вирішенні питання про відповідність законів конституції, принесе більше користі [63, с. 19–20].

Як наслідок, головною рисою вказаної моделі є її централізований характер, тобто створення окремого спеціалізованого органу, що займається перевіркою відповідності правових актів конституції, у зв'язку з чим можна говорити про те, що конституційне правосуддя виділяється із загального правосуддя і здійснюється не судами загальної юрисдикції, а спеціалізованим органом – конституційним судом (трибуналом). Окрім вказаної риси, слід виділити й такі:

1) конституційний контроль для такого органу є не другорядною функцією, як у судів загальної юрисдикції в американській моделі, а головною;

2) контроль конституційності законів має абстрактний характер, оскільки орган конституційної юрисдикції вирішує питання про конституційність незалежно від судового розгляду справи;

3) рішення органу конституційної юрисдикції має загальнообов'язковий характер, тобто рішення є обов'язковими не тільки для сторін справи і для судів, як це має місце при американській моделі, а для всіх суб'єктів права.

Після Другої світової війни вплив цієї моделі проявився в низці країн. Зокрема, європейську модель конституційного контролю запровадили: Бразилія (1946 р.), Японія (1947 р.), Бірма (1947 р.), Італія (1948 р.), Федеративна Республіка Німеччина (1949 р.), Індія

(1949 р.), Сирія (1950 р.), Уругвай (1952 р.), Франція (1958 р.). Пізніше, звільнившись від диктаторських режимів, впровадили конституційний контроль Кіпр (1960 р.), Туреччина (1961 р.), суб'єкти федерації Югославії (1963 р.), Греція (1968 р.), Португалія (1976 р.), Іспанія (1978 р.) та ін.

Слід зазначити, що серед країн Східної і Центральної Європи, які входили до соціалістичної системи, конституційне судочинство вперше було проголошене саме в Польській державі на підставі закону про зміну Конституції від 26 березня 1982 року, хоча закон про Конституційний Трибунал прийнято лише у квітні 1985 року.

Отже, американська та європейська моделі конституційного контролю відрізняються такими рисами:

1) в європейській моделі орган конституційної юрисдикції не входить у судову систему або ж займає в ній незалежне місце;

2) в європейській моделі, на відміну від американської, конституційні спори відокремлені від інших спорів;

3) в європейській моделі рішення про невідповідність закону конституції виносяться незалежно від конкретної справи, на відміну від американської моделі;

4) в європейській моделі орган конституційної юрисдикції може здійснювати окрім конкретного контролю також абстрактний та попередній контроль;

5) коло суб'єктів, наділених правом звернення до конституційного суду, окрім учасників процесу, в європейській моделі включає і державні органи;

6) в американській моделі неконституційний акт суди трактують як такий, що не існує (*null and void*), такий акт не може застосовуватись у конкретній справі і не відміняється, в європейській моделі – неконституційний закон припиняє свою дію і виключається із системи діючого законодавства [106, с. 9].

На сьогодні окрім проаналізованих моделей конституційного контролю вченими прийнято виділяти й інші, так звані змішані або, як їх ще прийнято називати, «гібридні моделі конституційного контролю». Так, наприклад В. Чіркін вказує, що сучасний інститут конституційного правосуддя характеризується такою багатоманітністю

форм, які все важче зводити до двох основних моделей – американської і європейської. Тому можна говорити про відносну умовність традиційного протиставлення понять «американська модель» і «європейська модель», при збереженні між ними тільки принципового розмежування в організаційному відношенні (суди загальної юрисдикції і спеціалізовані суди), оскільки в усіх інших відношеннях кожна із моделей у багатьох країнах набуває гібридного характеру [49, с. 164]. В. Маклаков у свою чергу зазначає, що основними моделями конституційного контролю сьогодні є американська (або традиційна), європейська (інколи називана кельзенівською) та змішана [23, с. 37]. Л. Лютюк вказує, що інститут конституційного контролю на сучасному етапі охоплює різноманітну практику, яка зводиться до чотирьох базових моделей: американська, швейцарська (модель *ампаро*), німецька (австрійська) та французька [28, с. 43].

Як бачимо, одні вчені не виділяють конституційний контроль у Французькій Республіці в окрему модель та відносять його до європейської моделі, вказуючи, що європейська модель представлена конституційними судами та конституційними радами [23, с. 38], інші ж зазначають, що у Франції встановилась концепція охорони Конституції в рамках системи парламентаризму. Особливим органом конституційного контролю стала парламентська Конституційна рада Франції. Як наслідок, П'ята Республіка використовує систему квазі-судового конституційного контролю [28, с. 44].

На нашу думку, конституційний контроль у Французькій Республіці доцільно виділяти в окрему модель, з огляду на той факт, що головною рисою, яка зазначається при розподілі моделей, є вказівка на орган, що здійснює конституційний контроль. Так, якщо в американській моделі такий контроль здійснюється судами загальної юрисдикції, в європейській моделі – спеціалізованим судовим органом, то у французькій таким органом є парламентський, квазісудовий орган.

Насамкінець швейцарська модель має застосування у Швейцарії і ряді країн Латинської Америки. Її ще називають модель *ампаро* (*amparo*), і вона має декілька модифікацій, а саме: *habeas corpus*¹,

¹ *Habeas corpus* – процедура розгляду органом судової влади законності позбавлення волі та видання наказу про неодмінне звільнення за наявності незаконних підстав.

habeas data¹, mandato de suguranca², mandato de injuncao³ [23, с. 49]. Хоча конституційний контроль, що здійснюється в режимі процедури ампаро, відомий низці латиноамериканських країн, у найбільш класичному варіанті вказана процедура сформувалась саме в Мексиці. Як зазначає А. Клішас, процедура ампаро є інститутом конституційного контролю та спрямована на захист принципу верховенства Основного Закону. Крім того, її основною метою є захист конституційних прав громадян [19, с. 233–234].

За своїм змістом процедура ампаро спрямована виключно на захист конституційних прав і свобод особи, на відміну від американської моделі конституційного контролю, за якої особа може звернутись до суду з приводу порушення будь-якого права – як такого, що закріплене в Конституції, так і такого, що міститься в простому законі [19, с. 49–50]. Це особлива процедура захисту основних конституційних прав особи, яка в багатьох аспектах є схожою з конституційною скаргою.

Процедура ампаро як спеціалізований інститут конституційного контролю має ряд особливостей. Так, скарга про перевірку на конституційність законів чи інших правових актів може бути подана будь-якою фізичною особою чи юридичною особою; аргументом скарги повинно бути порушення права, гарантованого конституцією; метою скарги є звільнення особи від застосування до неї цього акта; перевірка конституційності нормативного акта проводиться шляхом

¹ Habeas data – процедура видачі наказу про надання особі доступу до інформації, що стосується її та міститься в реєстрах чи банках даних урядового чи публічного характеру; а також для виправлення даних, коли надається перевага не здійснювати цього таємно або в порядку судової чи адміністративної процедури.

² Mandato de suguranca (ордер про безпеку) – процедура, згідно з якою орган судової влади призупиняє застосування акта адміністративної влади чи розпорядження адміністрації з метою забезпечення прав громадян. Ордер про безпеку видається тільки з питань права, його надання передбачає, що факти не можуть бути оспорювані. Ця процедура діє тільки протягом 120 днів після опублікування акта, що завдає збитку, та допускає рішення суду з даного питання.

³ Mandato de injuncao – процедура, згідно з якою орган судової влади дає наказ про необхідність формулювання норми, що відсутня в законі. Наказ видається у зв'язку з тим, що відсутність норми робить неможливим реалізацію конституційних прав та свобод людини, а також прерогатив, що властиві національності, незалежності і громадянству.

відкритого судового розгляду, сторонами в якому виступають позивач і відповідальний орган державної влади, що видав цей нормативний акт; рішення, яке виноситься уповноваженим судом стосовно перевірки конституційності оскаржуваних нормативних актів, обов'язкове тільки для сторін, які беруть участь у цьому процесі. Тобто рішення суду мають тільки індивідуальний характер і не формулюють право або загальні норми для аналогічних справ. У порядку процедури ампаро суд не може визнати нечинним правовий акт, який не відповідає конституції. Нормативний акт, який оскаржується, визнається неконституційним тільки відносно того суб'єкта, права якого були порушені і який звернувся із відповідною скаргою до суду. Як наслідок, цей факт не виключає можливості звернення із відповідною заявою про оскарження в рамках процедури ампаро того ж самого нормативного акта і з тих же підстав, але вже іншими суб'єктами [28, с. 45].

Найважливіші конституційно-правові критерії організації процедури ампаро закріплюються на конституційному рівні. Зокрема, одним із перших базових принципів, що міститься в положеннях чинної Конституції Мексики 1917 року, є принцип ініціативи сторони. Конституція також закріпила такі принципи, як принцип наявності особистої прямої шкоди у потерпілої сторони (яка повинна бути спричинена у формі, що передбачена законодавством); принцип здійснення правосуддя в рамках ампаро тільки судом; принцип відносності рішень; принцип остаточності процедури ампаро [28, с. 45].

Тож, здійснивши огляд основних моделей, можна дійти висновку, що в світі склалось чотири моделі інституту конституційного контролю. Кожна із них наділена низкою особливостей, що дозволяють виділити її серед інших. Та попри унікальність кожної із них, найбільш суттєвим моментом у цьому питанні є те, що кожна модель забезпечує головне призначення інституту конституційного контролю, а саме захист Основного Закону країни, а також прав і свобод людини і громадянина.

З огляду на предмет дослідження для розкриття особливостей конституційного контролю необхідно звернутися і до питання його класифікації.

Так, по-перше, за часом здійснення конституційний контроль прийнято поділяти на попередній (акт перевіряється до набрання чинності) та наступний (поширюється на діючі, опубліковані нормативно-правові акти). Попередній контроль може бути тільки абстрактним, наступний – як абстрактним, так і конкретним.

Польський дослідник Олівняк виділяє три види попереднього контролю, залежно від того, на якій стадії законодавчого процесу перебувають акти. Перший вид – проекти нормативних актів (органічні закони в Іспанії, поправки до проектів законів у Франції, проекти законів і розпоряджень про федеральні питання в Австрії). Другий вид – ухвалені акти, але до їх промудрації або до їх затвердження іншим органом (закони у Франції, закони та інші акти в Португалії, закони регіональних органів в Італії). Третій вид – прийняті і підписані акти, але такі, що не вступили в силу на підставі, наприклад, *vacation legis* (Італія, Австрія Федеративна Республіка Німеччина) [106, с. 13].

Республіка Польща є однією з небагатьох країн, Конституція якої передбачає попередній конституційний контроль. Так, перед підписанням закону Президент Республіки Польща може звернутись до Конституційного Трибуналу з поданням про вирішення питання відповідності закону Конституції. Президент Республіки Польща не може відмовитись підписати закон, який Конституційний Трибунал визнав таким, що відповідає Конституції (ст. 122 ч. 3 Конституції Республіки Польща). Попередній конституційний контроль поширюється і на міжнародні договори. Зокрема, ст. 133 ч. 2 Конституції Республіки Польща передбачає, що Президент Республіки перед ратифікацією міжнародного договору може звернутись до Конституційного Трибуналу з поданням щодо відповідності його Конституції.

Я. Закшевська наступний контроль поділяє на універсальний та обмежений. Так, універсальний конституційний контроль означає, що право ініціативи належить кожному уповноваженому суб'єкту щодо кожної норми права, що підлягає контролю конституційним судом (Федеративна Республіка Німеччина, Франція, Португалія, Іспанія, Туреччина). Обмежений конституційний контроль полягає

в тому, що органи виконавчої влади мають право звертатися до конституційного суду тільки щодо певних актів. Наприклад, Конституція Республіки Польща встановлює визначене коло суб'єктів (представницькі органи одиниць територіального самоврядування, загальнодержавні органи профспілок і загальнодержавні керівні органи організацій працедавців і профспілкових організації, церкви та інші релігійні об'єднання), які можуть звертатися з поданням до Конституційного Трибуналу, тільки якщо нормативний акт стосується питань, що належать до їх компетенції (ст. 191 ч. 1. пункти 3–5 Конституції). До зазначених суб'єктів належить також Всепольська Рада Юстиції, яка може звертатись до Конституційного Трибуналу з поданням щодо відповідності Конституції нормативних актів, у межах, яких вони стосуються незалежності судів і суддів (ст. 185 ч. 2 Конституції) [196, с. 88].

По-друге, за формою конституційний контроль може бути абстрактним або конкретним. Критерієм такого поділу контролю є зв'язок з конкретною справою. Так, абстрактний контроль передбачає перевірку конституційності акта або норми незалежно від будь-якої конкретної справи. Конкретний контроль здійснюється у зв'язку з конкретною справою, під час вирішення якої оспорується акт з точки зору його конституційності.

Нова Конституція та Закон «Про Конституційний Трибунал» Республіки Польща внесли істотні зміни у сферу конкретного контролю конституційності законів і міжнародних договорів та відповідності нормативного акта Конституції, ратифікованим міжнародним договорам чи закону (відповідь на правове питання). Відповідно до ст. 193 Конституції будь-який суд може звернутись до Конституційного Трибуналу з правовим питанням щодо відповідності нормативного акта Конституції, ратифікованим міжнародним договорам чи закону, якщо від даної відповіді залежить вирішення справи, що розглядається судом.

По-третє, за обов'язковістю проведення конституційний контроль поділяють на обов'язковий і факультативний. У першому випадку акт обов'язково підлягає конституційному контролю, а факультатив-

ний контроль має місце тільки у випадках заявленої ініціативи уповноваженого суб'єкта.

Окрім цього, залежно від юридичних наслідків конституційний контроль може бути консультативним і постановляючим. Відмінність між вказаними видами полягає в обов'язковості рішення. Якщо рішення постановляє, воно є обов'язковим для відповідних органів, якщо консультативне – ні.

Залежно від суб'єктів, наділених правом здійснювати конституційний контроль, виділяють політичний і судовий конституційний контроль. Політичний контроль конституційності актів здійснюють глава держави, парламент, уряд та інші органи. Особливість цих суб'єктів полягає в тому, що контроль конституційності законів не є головною їх функцією. Судовий конституційний контроль здійснюють судові органи. У зв'язку з існуванням двох моделей в американській моделі такий контроль здійснюють суди загальної юрисдикції, в європейській – спеціалізовані суди.

За місцем здійснення конституційний контроль прийнято поділяти на внутрішній (проводиться органом, який видав акт) та зовнішній (здійснюється іншим органом).

За змістом конституційний контроль поділяють на матеріальний (перевірка змісту нормативного акта конституційним нормам) та формальний (перевірка дотримання конституційних умов і вимог щодо видання акта, тобто процедура, форма та порядок видання).

З точки зору дії в часі, а точніше – зворотної сили, виділяють дві форми конституційного контролю – *ex nunc*, *ex tunc*. Перша форма означає, що рішення про визнання неконституційності має зворотну силу, норма або акт, які визнані неконституційними, вважаються недійсними з самого початку, тобто з моменту їх видання або вступу в дію конституційної норми, якій вони суперечать. Як наслідок, відносини повинні бути відновлені, а збитки відшкодовані. Друга форма означає, що рішення про неконституційність діє тільки на майбутнє, а всі попередні наслідки дії неконституційної норми або неконституційного акта залишаються чинними.

Визначення правової природи інституту конституційного контролю неможливе без аналізу його місця в системі здійснення державної

влади. Так, у Республіці Польща питанню місця конституційного контролю в системі влад приділяється мало уваги, натомість основна увага зосереджена на питанні місця спеціалізованого органу в загальноновизнаній тріаді влади (про що йтиметься далі). Польський вчений З. Чешейко-Сохацький зазначає, що у зв'язку зі специфікою конституційного контролю завжди існують труднощі з визначенням місця цього інституту в традиційній схемі влади [63, с. 86].

Республіка Польща є не єдиною країною, в якій існують такі труднощі. Приміром, у російській державно-правовій думці існує точка зору, що конституційний контроль слід відносити до такого виду державної влади, як контрольна [53, с. 15]. Інші ж вказують, що конституційне правосуддя являє собою синтез, сплав двох начал – сутності конституційного контролю і форми правосуддя, у результаті чого маємо справу із самостійним видом державновладної контрольної діяльності в спеціалізованій формі конституційного правосуддя [7, с. 30].

Існує й твердження, що сьогодні в більшості країн, які прийняли кельзенівську модель, конституційне правосуддя лежить поза трьома владами, забезпечуючи тим самим дотримання ними своїх повноважень [77, с. 165].

Деякі автори, досліджуючи місце конституційного контролю у системі здійснення державної влади, наголошують на тому, що інститут конституційного контролю являє собою нову якість організаційно-правової форми здійснення державної влади як єдиного цілого і стає незалежною, арбітражною гілкою влади в державі [2, с. 7].

Тож, як видно, єдиної точки зору щодо вказаного питання сьогодні не існує. На нашу думку, це пов'язано з поєднанням в одне ціле контрольної діяльності та судового органу. Адже складається ситуація, за якої необхідно контрольну діяльність помістити в судову владу та в деяких випадках надати їй форми правосуддя, або ж судовий орган віднести до контролюючого. Наприклад, розглядаючи таку країну, як Республіка Польща, слід зазначити, що коли діяльності Конституційного Трибуналу надати форми правосуддя, то ігноруватиметься ст. 175 Конституції Республіки Польща, яка не наділяє Конституційний Трибунал правом здійснювати правосуддя. Якщо

ж віднести Конституційний Трибунал до контролюючих органів – ігноруватиметься ст. 10 Конституції, яка відносить Конституційний Трибунал до органів судової влади, вказуючи, що судову владу здійснюють суди і трибунали.

На нашу думку, віднесення конституційного контролю до тієї чи іншої гілки влади повинно відбуватись з урахуванням правової природи органу, що здійснює таку діяльність. Так, якщо Конституція Республіки Польща визнає Конституційний Трибунал органом судової влади, конституційний контроль у межах діяльності Конституційного Трибуналу необхідно відносити до судової гілки влади, а не контрольної (існування якої обґрунтовують деякі науковці).

Із викладеного можна зробити висновок, що поява конституційного контролю є об'єктивним наслідком закріплення ідеї конституціоналізму, необхідною ознакою якого є визнання верховенства конституційних норм (так званий позитивний підхід). Якщо ж мова йде про природне право, то ідея верховенства конституційної норми є похідною від визнання особливої ролі суспільства і держави у справі забезпечення прав особи як первинної і головної цінності. На сучасному етапі розвитку конституціоналізму інститут конституційного контролю проявив себе як державно-владна контрольна діяльність судових органів, що здійснюється в межах судової влади та в деяких випадках може набувати ознак конституційного правосуддя. Таким чином, вказаний інститут займає досить важливе місце в механізмі захисту Основного Закону, а також прав і свобод людини і громадянина.

§ 2. Виникнення та розвиток інституту конституційного контролю в Республіці Польща

Ідея конституційного контролю в Республіці Польща у своєму розвитку пройшла кілька етапів, які умовно можна поділити на чотири періоди, у зв'язку з існуючими в різний час обставинами політичного характеру, що відображали загальний розвиток Польської держави у ХХ ст.

Перший період – це міжвоєнний період, який розпочинається 1919 року, тобто з появою перших пропозицій створення спеціалізованого органу конституційної юрисдикції, до 1939 року, коли ідея конституційного контролю перестає обговорюватись у зв'язку з початком Другої світової війни.

Другий період – післявоєнний, а саме з 1945 року, тобто з часу закінчення Другої світової війни, по 1982 рік, коли в Польській державі вперше утвердився спеціалізований орган конституційної юрисдикції.

Третій період – перехідний, з 1982 року, тобто з часу створення Конституційного Трибуналу, до 1997 року – часу прийняття чинної Конституції Республіки Польща.

Четвертий період розпочався 1997 року та існує до сьогодні.

Для більш чіткого розуміння такої періодизації необхідно здійснити аналіз ідей, які існували в той чи інший період.

Так, військові дії Першої світової війни на території Польщі закінчились у 1920 році, однак остаточно, згідно з Версальським договором, географічні межі держави не були визначені, що в свою чергу не сприяло стабільності в ній. Після 120-річної роздробленості польських територій підготовка та прийняття нової конституції стали головними завданнями у відродженій країні. Як зазначає З. Чешейко-Сохацький, це було важким завданням для Польщі з огляду на те, що існувала необхідність подолання роздробленості, яка особливо вплинула на сферу права, де функціонували три різні правові системи, три різні форми культурно-правової свідомості, а отже, різні умови, в яких відбувалась підготовка Конституції [63, с. 26].

Незважаючи на такі труднощі, які необхідно було подолати, у 1920–1930-х роках у Польській державі інтенсивно розвиваються ідеї необхідності створення органу конституційного контролю. Цікавим виявляється факт, що кілька проектів були підготовлені ще в 1919 році, тобто під час війни. Як зазначає польський вчений Х. Захорський, до 1919 року в Польщі не було жодних публічних дискусій навколо проблеми «контролюючих механізмів» [195, с. 256]. В. Комарницький вказує, що в період роботи над конституцією в Польській державі була відома американська модель конституцій-

ного контролю, однак в той час існувало негативне ставлення до цієї моделі, саме тому підготовлений професором М. Бобжинським у 1918 році проект Конституції виключав можливість дослідження судами «належним чином опублікованих» законів [93, с. 133].

У 1919 році в ході дискусії щодо розроблення Конституції депутатом священиком Казимежом Лютославським був запропонований проект створення органу, який би контролював конституційність актів. Згідно із внесеним ним проектом право досліджувати відповідність законів Конституції покладалось на загальні збори суддів Верховного Суду, які могли анулювати дію нормативного акта, що протирічить Конституції. Ідея К. Лютославського багато в чому повторювала американську модель конституційного контролю, однак, на жаль, не була розглянута Конституційною Комісією Сейму, тому що ініціатор проекту за невідомих причин відкликав його [195, с. 256].

6 травня 1919 року уряд Польщі висунув проект (так звану «Конституційну декларацію»), який передбачав створення спеціального, несудового державного органу – Охорони Прав (Straż Praw). Передбачалося, що цей орган здійснюватиме дослідження відповідності актів Конституції та складатиметься із 30 осіб, які будуть призначатись главою держави на чотири роки і в порядку, передбаченому спеціальним законом. Проектом було запропоновано, що Охорона Прав здійснюватиме попередній контроль законів, до їх прийняття Сеймом, на відповідність Основному Закону. Рішення Охорони Прав про невідповідність досліджуваного акта Конституції уповноважує главу держави застосувати право вето та повернути такий акт на повторний розгляд Сейму [63, с. 27].

30 травня 1919 року депутатом Сейму С. Глонбінським, який представляв інтереси політичної партії «Національна Народна Асоціація» (Związek Ludowo-Narodowy) був запропонований ще один проект Конституції, який також пропонував створення Охорони Прав. Проектом було запропоновано таке:

1) Голова Сейму на вимогу 50 депутатів або за власною ініціативою може направляти прийнятті Сеймом закони (до їх підписання та опублікування) Охороні Прав на дослідження їх конституційності;

2) за наслідками перевірки законів на відповідність їх Конституції Охорона Прав могла винести одне із таких рішень: 1) повернути закон Голові Сейму без внесення до нього змін; 2) звернутись до Президента із пропозицією про застосування ним права вето на акт, який досліджувався; 3) звернутись до Сейму з пропозицією внести зміни до закону, які могли стосуватись як його форми, так і змісту;

3) Голова Сейму в першому випадку повинен був направити закон на підписання та опублікування, у другому випадку – направити главі держави пропозиції Охорони Прав для вирішення питання про застосування права вето, у третьому випадку – внести закон, який досліджувався Охороною Прав, разом з її пропозиціями до Сейму [133, с. 14–15].

Ми погоджуємося із думкою С. Пастернак, яка зазначає, що, говорячи про склад Охорони Прав за проектом С. Глонбінського, є підстави стверджувати, що цей орган був залежним від парламенту, оскільки, по-перше половина членів Охорони Прав обиралась Сеймом із числа депутатів, а по-друге, очолював цей орган Голова Сейму, як наслідок, самостійність Охорони Прав обмежувалась [37, с. 55].

3 листопада 1919 року до Конституційної Комісії Сейму С. Войцеховським був внесений урядовий проект – Конституційний Закон Польської Республіки [133, с. 21–35].

Польський вчений В. Комарницький, проаналізувавши вказаний проект, зазначає таке.

По-перше, пропонувалось, що у формуванні Охорони Прав будуть брати участь Сейм, Президент та наукова громадськість. Так, Сейм обирав зі свого складу 30 осіб, які втрачали депутатський мандат на підставі принципу несумісності посад. 30 осіб призначались главою держави із числа осіб, що мали заслуги перед вітчизною. І насамкінець із професорського складу обирався один кандидат від кожного вищого начального закладу Польщі.

По-друге, на відміну від попереднього проекту Охорона Прав характеризувалась як більш самостійний орган, оскільки Голова цього органу повинен був обиратись із числа її членів.

По-третє, цим проектом пропонувалось, що Охорона Прав повинна досліджувати кожен закон, прийнятий Сеймом, постанови

парламенту, які стосуються бюджету держави, стану армії і призову новобранців, закінчення війни, та ратифіковані міжнародні договори. Крім цього, пропонувалось, що до компетенції Охорони Прав повинна відноситись не лише перевірка законів на відповідність Конституції, а й оцінка їх змісту та контроль за процедурою прийняття.

По-четверте, пропонувалось, що коли протягом 30 днів з моменту отримання закону для його дослідження Охорона Прав не заявила про його неконституційність чи не надала будь-яких зауважень щодо його змісту, то Президент повинен оприлюднити такий закон. Якщо ж Охорона Прав надавала зауваження, законопроект направлявся на доопрацювання в Сейм [93, с. 169].

С. Круковський зазначає, що створення Охорони Прав пропонувалось також проектом Мацея Ратая. Зокрема, у поправці Мацея Ратая пропонувалось, що члени Охорони Прав повинні бути представниками університетських кафедр права, колегій адвокатів і нотаріусів, Верховного Суду та апеляційних судів [96, с. 175].

У процесі підготовки тексту Конституції 1921 року жоден із зазначених проектів так і не був прийнятим за основу. У польській державно-правовій думці існують різні міркування щодо причин цього. Насамперед, на думку Я. Суровіца, серед спеціалістів, які працювали над створенням Конституції 1921 року, популярними були ідеї та традиції Третьої Французької Республіки, де був відсутнім інститут контролю за конституційністю законів. У французькій доктрині того часу домінувала точка зору, що закони, прийняті парламентом, не можуть контролюватись будь-яким державним органом, оскільки парламент обирається народом, що є єдиним джерелом влади в державі і виражає його суверенну волю (так званий принцип верховенства парламенту) [154, с. 8]. П. Сарнецький зазначає, що творці Конституції 1921 року не бажали експериментувати і тому взяли за взірць французьку конституційну практику, яка склалася після конституційної кризи між парламентом і Президентом Мак Магоном [143, с. 6]. Як вказує М. Гранат, ідея верховної влади народу була закріплена в усіх проектах польської Конституції, що спричинило посилення позицій парламенту як єдиного органу, що

виражає волю народу. Саме тому Конституційна Комісія Сейму не взяла до уваги проекти, які передбачали створення органу, наділеного правом контролювати рішення парламенту [85, с. 112].

Підтримуючи вказані погляди, слід все ж таки зазначити, що 1919, 1920 і навіть 1921 роки в усіх повоєнних країнах характеризуються певною нестабільністю як в економіці, так і в політиці. У цей час для багатьох держав світу першочерговими стають питання миру та кордонів (територіальних змін), підтвердженням чого є укладений у 1919 році Версальський мирний договір, створення у 1919 році Ліги Націй та проведення низки міжурядових конференцій (Паризька мирна конференція 1919 р., Вашингтонська конференція 1921 р. та ін). Досвід Польської держави, яка зуміла у зазначений непростий історичний період приділити значну увагу дослідженню питань необхідності створення інституту конституційного контролю, є неоціненним. Велике значення має і сама ідея, яка продемонструвала необхідність створення спеціального органу конституційної юрисдикції за взірцем європейської, а не американської правової моделі.

У 1921 році в Польській державі була прийнята Конституція, яка запозичила з австрійського законодавства інститут конституційної відповідальності, а також інститут Державного Трибуналу, однак не передбачила судового конституційного контролю. Так, ст. 38 закріпила положення про заборону невідповідності законів Конституції («Жоден закон не може ані суперечити нинішній Конституції, ані порушувати її положення») та в той же час – за французьким взірцем – ст. 81 закріпила заборону дослідження конституційності законів судами, що спричинило практичні труднощі, пов'язані із допустимістю застосування судами в конкретних справах нормативних актів, що суперечать Конституції. Як наслідок, після прийняття Конституції 1921 року ці конституційні положення стали предметом доктринальних обговорень та дискусій [63, с. 28].

У 1924 році ідею створення Конституційного Трибуналу обґрунтовує видатний вчений того часу професор Владислав Леопольд Яворський. Звертаючись до австрійської практики та поглядів Г. Кельзена, В. Л. Яворський вказував: «Ми звертаємо увагу тільки

на доцільність утворення Конституційного Трибуналу в Польщі, а нам необхідно звернути увагу на недоліки його правової природи. Функції Конституційного Трибуналу необхідно розглядати на тлі демократії, на якій побудовані практично всі сучасні Конституції. Австрійська Республіка відшукала дорогу, яка не забезпечує ще змісту законів, однак дає гарантії того, що право буде шануватись. Необхідність Конституційного Трибуналу зрозуміла кожному, хто розуміє, що держава є правом, а право державою». В. Л. Яворський вказував, що для побудови правової системи, в якій були б збалансовані всі її елементи, необхідно дві умови – контроль та рівновага. Конституційний Трибунал є саме тим інструментом, який може забезпечити ці умови [91, с. 58]. З урахуванням цих тез В. Л. Яворський опрацював проект Конституції, який було опубліковано в 1928 році і в якому четвертий розділ передбачав положення про Конституційний Трибунал.

Цю ідею підтримав також А. Перетьяткович, вказуючи: «Вирішення конституційно-правових спорів судами стає нормальним явищем у сучасних правових республіках» [155, с. 23].

У 1920-х роках погляди щодо впровадження судового конституційного контролю динамічно розвиваються. За створення Конституційного Трибуналу активно висловлюються такі вчені, як Станіслав Гламбінський, Людвік Ехрліх, Вацлав Комарніцький та Едвард Дубанович [153, с. 247]. Більш того, у 1926 році, після державного перевороту, здійсненого Ю. Пілсудським, ідея створення Конституційного Трибуналу знову починає обговорюватись у політичних колах держави і, як наслідок, їх погляди стають підґрунтям для формування законодавчих ініціатив¹.

А. Гвідж вбачає у цих законодавчих ініціативах політичний характер, оскільки вказані партії були правим крилом політичних сил та перебували в опозиції до уряду Ю. Пілсудського, прихильники якого займали в парламенті більшість місць. Як наслідок, Конститу-

¹ У 1926–1928 роках із законодавчою ініціативою щодо утворення Конституційного Трибуналу виступили: політична партія Народно-Національний Союз (Klub Sejmowy Związku Ludowo-Narodowego), Християнська Народна Партія (Stronnictwo Chrześcijańsko-Narodowe), політична партія Християнської Демократії (Klub Sejmowy Chrześcijańskiej Demokracji) [63, с. 29].

ційний Трибунал повинен був стати для правих засобом політичної боротьби, механізмом блокування ініціатив лівих фракцій та системою контролю за органами виконавчої влади, особливо за розпорядженнями президента Ю. Пілсудського, що мали силу закону. Пропозиції правих фракцій звичайно піддавались критиці з боку лівого крила парламенту, підтвердженням чого є, наприклад, висловлювання депутата І. Дашинського, який зазначав, що Конституційний Трибунал є «гальмом, яке хочуть надіти на динамічну законодавчу діяльність парламенту» [86, с. 72].

24 квітня 1928 року депутатами Народно-Національного Союзу був представлений проект Конституції, в якому передбачалось, що Конституційний Трибунал повинен вирішувати питання про відповідність Конституції законів та розпоряджень, наділених силою закону, а рішення Конституційного Трибуналу повинні «відмінити» неконституційні положення. Однак вказаний проект також не став предметом парламентської дискусії.

У 1929 році був оголошений проект «Перегляд Конституції – колективна думка серед юристів» (Rewizja konstytucji – opinia zbiorowa grona prawników), в якому знайшли своє відображення такі положення: «1. Повноваження по вирішенню питання відповідності конституції законів та розпоряджень, що мають силу закону, належить Конституційному Трибуналу, який за зверненням Ради Міністрів, Верховного Суду, Верховного Адміністративного Трибуналу або Компетенційного Трибуналу (Trybunał Kompetencyjny) визначає невідповідність закону в цілому або в певній частині. (...) 3. Закон або розпорядження, наділене силою закону, визнане Конституційним Трибуналом як таке, що суперечить Конституції, втрачає загальнообов'язкову силу в цілому або в частині з дня оголошення рішення Конституційного Трибуналу або в інший, встановлений Конституційним Трибуналом строк, однак не пізніше одного року з дня його оголошення» [63, с. 30]. На думку А. Перетьятковича, цим проектом відкидались ідеї французької доктрини та передбачалось створення такого Конституційного Трибуналу, який би становив загрозу для влади Сейму. Так, А. Перетьяткович вказував: «Противники створення Конституційного Трибуналу стверджували, що вказаний

проект передбачає створення такого інституту, який стоїть над законодавцем. Це не є правильним. Законодавець повинен завжди мати можливість аутентичної інтерпретації або ж зміни законодавчих положень, як конституційних, так і звичайних» [63, с. 30].

Один із авторів концепції створення Конституційного Трибуналу А. Лебескінд, з урахуванням аналізу австрійської правової літератури, запропонував у польській доктрині розглядати Конституційний Трибунал «як контрольний орган, що гарантує дотримання Конституції та недопущення впровадження в життя законів, які їй суперечать. Конституційний Трибунал за своїм складом та функціями повинен був бути вільним від політичних впливів, тому що не можна уявити собі справжнього верховенства права в Польщі без Конституційного Трибуналу, наділеного повною суддівською незалежністю» [98, с. 398].

Новим кроком у становленні інституту конституційного контролю в Польській державі стало прийняття 23 квітня 1935 року нової Конституції (так звана Квітнева Конституція) [168], однак, незважаючи на всі зусилля жоден із запропонованих проектів не зумів запровадити інститут конституційного контролю. Голова Конституційної Комісії Сейму В. Маковський пояснив це тим, що з огляду на Сенат як орган, який здійснює контроль законів в усіх відношеннях, а отже, і відповідність їх конституції, та з огляду на те, що Президент володіє правом відкладального вето, створення Конституційного Трибуналу, який би служив тим самим цілям, а отже, дублював вказані органи, – не було сенсу [63, с. 31].

З другої половини 1930-х років і до закінчення Другої світової війни в Польській державі питання щодо створення Конституційного Трибуналу практично не піднімалися.

Не можемо не погодитись із думкою С. Пастернак, яка довоєнний період умовно поділяє на два етапи. Перший етап пов'язаний із розробкою Конституції 1921 року. Для проектів, які вносились у Конституційну Комісію Сейму характерні такі риси, як відсутність чіткого визначення моделі конституційного контролю (вносяться проекти з пропозицією створення органу конституційного контролю як

за європейським, так і за американським взірцем); відсутність чітко визначеної природи органу конституційного контролю (у проектах містяться пропозиції про створення самостійного органу конституційного контролю, створення органу допоміжного відносно Сейму та створення органу з функціями схожими на функції верхньої палати парламенту); об'єктом дослідження на відповідність Конституції в перших проектах є тільки закони, прийняті парламентом; рішення органу конституційного контролю не мають остаточної сили та по суті є рекомендаційними; чітко не визначене коло осіб, наділених правом звернення до органу конституційного контролю. Для другого періоду характерним є те, що провідними спеціалістами в галузі права обґрунтовується необхідність органу конституційного контролю, формулюються постулати про його незалежність, верховенство над парламентом, остаточність його рішень, про два етапи контролю – попередній та наступний, розширення кола об'єктів конституційного контролю, якому повинні підлягати не лише законодавчі акти, а й акти органів виконавчої влади [37, с. 67].

Із викладеного можна зробити висновок, що орієнтування польської державно-правової думки на теорію та практику Третьої Французької Республіки, де інститут контролю за конституційністю законів був відсутнім, а також існування в розглянутий період сильної ідеї верховної влади народу, яка у свою чергу посилювала позиції парламенту, стало головною причиною того, що інституціоналізація конституційного контролю так і не відбулась. Водночас, незважаючи на те, що інститут конституційного контролю не знайшов свого конституційного закріплення, міжвоєнний час можна розглядати як важливий період у розвитку ідеї конституційного контролю в Польщі. Польські дослідники однак не визначили значення власного досвіду обговорення у міжвоєнний період питань конституційного контролю для становлення органу конституційного контролю Республіки Польща у середині 80-х років ХХ століття.

Не виходячи за межі дослідження, слід зазначити, що в Україні, яка також є постсоціалістичною державою, інститут правової охорони Конституції також має свою історію, але набагато скромнішу.

У міжвоєнний період Українська Народна Республіка проіснувала неповних три роки (1917–1920 рр.), тому в цей період питанню правової охорони Основного Закону приділялось мало уваги. У Конституції УНР від 29 квітня 1918 року взагалі не містилось положень, які б стосувались правової охорони Конституції.

Із встановленням у 1919 році радянської влади в Україні утвердилась державно-правова доктрина з її принципом народного представницького органу. У теорії державознавства запанувала концепція, що не може існувати інституція, яка була б наділена повноваженням перевіряти конституційність актів Верховної Ради, оскільки це призводить до обмеження волі вищого представницького органу, обраного народом, і порушує його повновладдя. Тому Конституціями УРСР 1919, 1929 років взагалі не регламентувались питання контролю за дотриманням Основного Закону, йшлося лише про державний контроль за діяльністю органів радянської влади. Отже, будь-які дослідження з теорії конституційного контролю поступово було припинено. Це питання отримало видимість конституційного врегулювання в 1937 році, коли Основний Закон УРСР вперше у конституційній правотворчості ввів формулу «контроль за виконанням Конституції». Однак єдиним суб'єктом, правомочним здійснювати вказане повноваження, конституційно визнавалася лише Верховна Рада УРСР. Але в умовах тоталітарної влади і це повноваження було скоріше фіктивним. Адже подальший розвиток конституційного законодавства УРСР в умовах тоталітарного існування цілком підтверджує цей висновок.

Після Другої світової війни, тобто з початком другого етапу розвитку ідеї конституційного контролю в Польській державі, усвідомлення важливості інституту конституційного контролю стає характерним майже для всіх країн Західної Європи. Підтвердженням цього стали практичні кроки, а саме створення Конституційного Суду в Австрії у 1945 році, Конституційного Суду в Італії у 1947 році, у Федеративній Республіці Німеччина у 1949 році, у Туреччині в 1961 році, в Югославії у 1963 році, у Чехословаччині у 1968 році тощо. Польський вчений Д. Руссо зазначив, що в процесі демократичних перетворень вважалось за необхідне створити інститут, який

би не допустив повторення появи «жахливої бестії». Конституційний контроль визнавався саме тим інструментом, який здатний гарантувати та забезпечити фундаментальні права громадян [135, с. 23].

Однак демократичні процеси, які були характерні для більшості західноєвропейських країн, не торкнулися Польщі, оскільки вона перебувала у сфері впливу СРСР. На той період устрій держави спирався на концепцію єдності державної влади в особі Сейму, що був однопалатним парламентом, незалежним від будь-якого впливу та найвищим органом державної влади, який у процесі прийняття рішень творить право. Як зазначав Д. Руссо, «конституційний контроль може бути здійснений виключно законодавцем, не являє собою особливу та відокремлену функцію, а є частиною головної функції, яку здійснює найвищий представницький орган – єдиний орган, що виражає суверенну волю народу» [135, с. 25–26]. Як наслідок, така ситуація не сприяла впровадженню інституту конституційного контролю.

Подальші погляди також не становлять винятку. У 1946 році у Програмних Тезах (Tezach Programowych) Демократична партія висуває ідею створення Конституційного Трибуналу, яка не зустрічає ніякого зацікавлення. У 1947 році Я. Маковський активно виступає за те, щоб нова Конституція наділила суди правом дослідження відповідності Конституції законів та інших законодавчих актів або ж наділила таким повноваженням незалежний судовий орган, який повинен іменуватись Державною Радою або Конституційним Трибуналом [101, с. 42]. Як зазначив Й. Суровіц, ця пропозиція не лише не була підтримана, але й не викликала зацікавлення [155, с. 10]. У жовтні 1956 року Демократична партія вносить проект, яким пропонувалось утворення Конституційного Трибуналу, однак цей проект знову ж таки не зустрів інтересу законодавців.

Певні ознаки зрушення у цьому питанні можна спостерігати на початку 60-х років, саме вони відображаються в поглядах вчених, які були представлені на науковій сесії кафедр державного права в м. Казимежі над Віслою (25–26 червня 1961 року). Тоді в процесі дискусії щодо питання конституційного контролю в буржуазних

країнах було проголошено необхідність врахування не лише доктринального підходу, а й політичної практики [63, с. 51].

У доктрині все частіше лунали заяви на підтримку концепції конституційного контролю. За його доцільність та необхідність запровадження однозначно та теоретично обґрунтовано виступив у 1964 році А. Бурда, який заявляв: «Ми не схильні приймати за догму твердження, що в соціалістичній державі не є можливим впровадження судового конституційного контролю законів, не применшуючи роль і авторитет представницького органу» [196, с. 867]. Такі висловлювання поза сумнівом були результатом політичних змін та виразом дозрілої свідомості щодо необхідності впровадження правових механізмів контролю за законодавством. Можливо, такий вплив був зумовлений і змінами, що відбулися у західноєвропейських правових системах. Адже до кінця сімдесятих років, як уже зазначалось, були створені та закріпили свою політичну позицію конституційні суди в Австрії, Італії, ФРН, Туреччині і Югославії, а також Конституційна Рада у Франції.

Попри активність 60-х років, у 70-х роках у Польщі панує стійке переконання, що в державі соціалістичного типу конституційний контроль виступає певною мірою природно та не потребує створення яких-небудь подальших правових забезпечень. Такого погляду дотримувався С. Розмарин, який виступав проти того, щоб конституційний контроль здійснювався позапарламентським органом. Свій погляд він аргументував тим, що конституційний контроль законів, який здійснюється позапарламентським органом, а особливо судовим чи позасудовим, є інститутом реакційним, а не прогресивним, і тому йому немає місця ані в соціалістичній країні, ані в народній, які довіряють народній справедливості та її волі [136, с. 36].

Згідно із зазначеними поглядами та ставленням до тодішньої польської традиції Конституція Польської Народної Республіки від 22 липня 1952 року не передбачила у своїх положеннях інститут конституційного контролю [167]. Після прийняття Конституції Польської Народної Республіки, як зазначає М. Рибіцький, «протягом чверті століття, десь аж до 1976 року можна спостерігати унікальний

застій у сфері конституційних праць», незважаючи на те, що паралельно, в той же час, відбуваються помітні зміни в методах здійснення державної влади, у функціонуванні багатьох політичних інститутів та в їх взаєминах, особливо між партійними органами та партійними структурами. Головною причиною малої ефективності перемін М. Рибіцький вважає недостатність конституційного та законодавчого врегулювання багатьох важливих питань у сфері відносин між владою та громадянами [139, с. 9].

Як наслідок, можна дійти висновку, що у повоєнні роки польська конституційна практика більше не орієнтується на французьку модель (оскільки в період П'ятої Республіки французька доктрина відхиляє концепцію парламенту, як найсильнішого органу в державі, а Конституція Франції 1958 року передбачає положення про Конституційну Раду) та зазнає значного впливу російської державно-правової думки, результатом чого стала неспроможність протистояти ідеї сильного представницького органу.

Найближчі роки, на жаль, не принесли Польщі встановлення інституту Конституційного Трибуналу. У другій половині 70-х років розгортається економічна та політична криза в державі, результати якої стають дедалі більш очевидними. Однак попри це певні кроки до запровадження елементів конституційного контролю мали місце. Важливим, зокрема, було впровадження в 1980 році судового контролю адміністративних рішень шляхом внесення змін до Кодексу про адміністративне провадження 1960 року. Пізніше, 31 січня 1980 року був прийнятий закон про Вищий Адміністративний Суд та зміну до Кодексу про адміністративне провадження, що стало важливим поштовхом у сфері стосунків влада – громадянин [67, с. 8].

І лише 80-ті стають визначальними роками для запровадження інституту конституційного контролю. У центрі уваги тодішніх політичних сил – питання, пов'язане із забезпеченням охорони Конституції. Пропозицію створення Конституційного Трибуналу висувала адвокатура на своєму з'їзді 3 січня 1981 року в Познані, Демократична партія на Конгресі в березні 1981 року та Польська Об'єднана Робітничка партія на надзвичайному з'їзді в липні 1981 року. У по-

даній з'їздом адвокатури Ухвалі було запропоновано створення Конституційного Трибуналу або наділення Верховного Суду повноваженням по здійсненню конституційного контролю. На думку З. Чешейка-Сохацького, вказані пропозиції відіграли значну роль у створенні реального шансу для впровадження конституційного контролю в Польщі [61, с. 23].

7 жовтня 1981 року відбувся Перший Національний з'їзд делегатів Спілки «Солідарність» (NSZZ «Solidarność»), яким було запропоновано створення незалежного Конституційного Трибуналу (або відповідної Палати Верховного Суду), завдання якого – вирішення питання про відповідність актів – Конституції або підзаконних актів – законам. Пропонувалось також досліджувати відповідність внутрішньо національного права ратифікованим конвенціям та Міжнародним пактам прав [61, с. 23].

26 червня 1981 року Демократична партія виступила з ініціативою щодо проведення міжпартійної зустрічі та звернулася до Польської Об'єднаної Робітничої партії та Об'єднаної Народної партії із пропозицією спільної законодавчої ініціативи в справі утворення Конституційного Трибуналу, Державного Трибуналу та відновлення посади Президента Польської Народної Республіки. Ініціатива була підтримана і 14 серпня 1981 року відбулась зустріч трьох польських партій, які зібрались для погодження своїх позицій та доцільності роботи з приводу цього питання.

25 вересня 1981 року Бюро Центральної Комісії Демократичної партії, розглядаючи основні питання, які повинні були ввійти до конституційних положень, що стосувались Конституційного Трибуналу, Державного Трибуналу та інституту президентства, встановило, що до компетенції Конституційного Трибуналу належало б віднести, окрім контролю за конституційністю законів, також контроль конституційності декретів, ухвал Сейму та деяких міжнародних договорів.

У жовтні 1981 року на засіданні Центральної Комісії політичних партій для врегулювання поставлених завдань було вирішено створити групу експертів, до складу якої ввійшли А. Бурда, Х. Грошик, А. Губінський, А. Гвідж, Я. Ядловський, Л. Кубіцький та Я. Зімбінський [61, с. 24].

Так, на засіданні групи експертів, яке відбулось 17 лютого 1982 року, обговорювався представлений депутатами законопроект про внесення змін до Конституції Польської Народної Республіки, який наділяв Конституційний Трибунал правом вирішення питань про відповідність Конституції нормативних актів, прийнятих вищими органами держави, та передбачав, що коли Конституційний Трибунал дійде висновку, що акт суперечить Конституції, – він має право скасовувати такий акт. У законопроекті йшлося також про те, що компетенція та склад Конституційного Трибуналу, а також принципи провадження в Конституційному Трибуналі визначатимуться законом.

26 січня 1982 року в процесі вирішення питання щодо утворення Конституційного Трибуналу члени групи експертів Х. Грошик та Я. Зімбінський висловили такі міркування:

– головною передумовою створення Конституційного Трибуналу є «необхідність існування і функціонування інституції, яка б забезпечувала відповідність законів Конституції»;

– вирішення питання відповідності законів Конституції, що служить забезпеченню верховенства права та верховенства Конституції, у системі джерел права є судовим контролем;

– на протигагу побоюванням, що Конституційний Трибунал може стати органом, який обмежить активність Сейму, необхідно врегулювати в положеннях закону про Конституційний Трибунал певні питання: 1) надати Сеймові право обирати склад Конституційного Трибуналу; 2) передбачити прозорість провадження та високий рівень кваліфікації кандидатів на посаду судді Конституційного Трибуналу; 3) наділити Конституційний Трибунал правом здійснювати тільки наступний конституційний контроль; 4) встановити, що провадження конституційного контролю може здійснюватись виключно за зверненням певних суб'єктів, серед яких Президія Сейму та встановлена кількість депутатів; 5) у випадку вирішення Конституційним Трибуналом питання про невідповідність закону Конституції наділити Сейм правом у визначений строк вносити необхідні зміни [61, с. 27].

Необхідно зазначити, що в процесі дискусій щодо утворення Конституційного Трибуналу та врегулювання його діяльності на законодавчому рівні експерти приділяли значну увагу питанням сфери діяльності Конституційного Трибуналу, його внутрішньої організації та процедури розгляду справ у Конституційному Трибуналі. Обговорювались також питання предметної сфери контролю, його характеру (попередній – наступний, абстрактний – конкретний), складу Конституційного Трибуналу та питання правових наслідків рішень Конституційного Трибуналу. Підтвердженням цього є такі положення, запропоновані експертами.

1. Конституційний Трибунал повинен вирішувати питання про конституційність усіх нормативних актів, виданих вищими державними органами влади: законів, декретів, ухвал Сейму та Ради Міністрів, розпоряджень та ухвал Ради Міністрів, міністрів та керівників центральних установ, постанов Генерального Прокурора Польської Народної Республіки.

2. Конституційний Трибунал повинен вирішувати питання як про відповідність нормативних актів Конституції, так і актів нижчого рівня актам вищого рівня (наприклад, відповідність розпоряджень – законам).

3. У випадку вирішення Конституційним Трибуналом питання про:

а) невідповідність Конституції законів, декретів, затверджених Сеймом, а також ухвал сейму – Конституційний Трибунал приймає рішення про необхідність перегляду Сеймом закону, декрета чи ухвали;

б) у випадку невідповідності Конституції ще не затвердженого декрета Сейму, а також ухвали Ради Міністрів – Конституційний Трибунал приймає рішення, яке містить застереження Трибуналу і надсилає його Сейму або Раді Міністрів;

в) у випадку невідповідності Конституції нормативного акта або нормативного акта нижчого рівня нормативному акту вищого рівня – Конституційний Трибунал приймає рішення, яке скасовує такий акт у цілому або в певній частині.

4. Конституційний Трибунал повинен вирішувати питання про конституційність міжнародних договорів до їх ратифікації.

5. Конституційний Трибунал повинен формуватись Сеймом на дев'ятирічну каденцію.

6. Належить відмінити ст. 30 ч. 1 п. 3 Конституції, в якій йдеться про те, що Державна Рада контролює відповідність законів Конституції [103, с. 139].

На основі викладеного членами групи експертів Я. Зімбінським та Х. Грошиком була запропонована модель Конституційного Трибуналу:

1. Конституційний Трибунал є контролюючим органом, здійснює наступний контроль у широкій сфері (універсальний контроль) конституційності (законності) нормативних актів та міжнародних договорів до їх ратифікації.

2. До складу Конституційного Трибуналу входять 15 суддів, обраних Сеймом, на строк 9 років, при цьому кожні три роки 1/3 його складу підлягає оновленню. Посада судді підпадає під усі суддівські атрибути (незалежність, імунітет тощо). Звільнення судді до закінчення суддівської каденції може відбуватись тільки на підставі дисциплінарного рішення.

3. До суб'єктів, наділених правом звертатися до Конституційного Трибуналу, окрім вищих органів державної влади, Верховного Суду, Вищого Адміністративного Суду та Генерального Прокурора, повинні належати також всі суди, які в процесі провадження зіштовхнулись із проблемою законності нормативного акта, Голова Верховної Палати Контролю, Верховна Адвокатська Рада, Польська Академія наук, органи статутних політичних організацій, релігійних та інших соціальних організацій, перелік яких встановлений Сеймом, а також уповноважений Конституційним Трибуналом представник інтересів громадянина, якщо вважатиме, що скарга громадянина є виправданою (пізніше – Речник Громадянських прав). Більше того, автори допускали також можливість порушення провадження щодо конституційності законів Конституційним Трибуналом з власної ініціативи.

4. Рішення Конституційного Трибуналу мають обмежену правову силу відносно законів та інших нормативних актів. Рішення про неконституційність міжнародного договору або його положення покладає на орган, який уклав такий договір, обов'язок переглянути сферу, в якій існують сумніви [103, с. 140].

18 лютого 1982 року членом групи експертів А. Гвіджом були надані «Основні положення проекту закону про Конституційний Трибунал», серед яких, зокрема, таке:

– пропонувалось передбачити сигнальну функцію у діяльності Конституційного Трибуналу (слід зазначити, що ця пропозиція знайшла своє вираження в законі про Конституційний Трибунал 1985 року, оскільки в ст. 6 йшлося про те, що Конституційний Трибунал звертає увагу Сейму та інших правозастосовних органів на невідповідності та прогалини в законодавстві, усунення яких необхідне для забезпечення узгодженості системи законодавства Польської держави);

– пропонувався попередній контроль, суть якого полягала в тому, що за зверненням Сейму (поданого з власної ініціативи комісією Сейму або 15 депутатами) Конституційний Трибунал вирішує питання відповідності Конституції проекту закону, поданого до Сейму, та формулює в своєму рішенні думку, яка повинна братись до уваги Сеймом;

– що стосується конституційного контролю міжнародних договорів, то пропонувалось, що за зверненням Ради Міністрів Конституційний Трибунал вирішує питання про конституційність міжнародних договорів, поданих Державній Раді до їх ратифікації, та формулює в рішенні свою власну думку. Якщо Конституційний Трибунал дійде висновку про невідповідність міжнародного договору Конституції, він приймає відповідне рішення, яке зобов'язує Державну Раду не ратифікувати такий договір або ж певну його частину.

Окрім запропонованого проекту закону про Конституційний Трибунал, А. Гвідж представив проект змін до Конституції, зокрема до розділу 4 (Конституційний Трибунал та Державний Трибунал).

6 березня 1982 року відбулось останнє засідання групи експертів, на якому був розглянутий як проект групи експертів від 1 березня 1982 року, представлений Х. Грошиком та Я. Зімбінським, так і про-

ект закону про Конституційний Трибунал від 1 березня 1982 року, представлений А. Гвіджом [61, с. 29]. Окрім цього, на засіданні групою експертів було розглянуто відмінності між проектом закону про зміну Конституції, підготовленим Законодавчою Комісією, та проектом закону про зміну Конституції, підготовленим власне групою експертів. Аналізуючи відмінності між вказаними проектами можна зазначити таке.

По-перше, ст. 33а ч. 1 проекту закону про зміну Конституції представленого Законодавчою Комісією, не передбачала конституційний контроль міжнародних договорів, у зв'язку із чим для групи експертів не було зрозумілим, чи зможе закон про Конституційний Трибунал передбачити контроль відповідності міжнародних договорів Конституції. Як наслідок, у своєму проекті група експертів запропонувала до ст. 33а ч. 1 додати «а також міжнародних договорів». Нині можемо зазначити, що закон про внесення змін до Конституції Польської Народної Республіки, прийнятий 26 березня 1982 року, не врахував пропозицію експертів.

По-друге, у ст. 33а ч. 2 за проектом, представленим Законодавчою Комісією, не передбачалась можливість здійснення контролю щодо декретів, у зв'язку із чим групою експертів пропонувалось замінити термін «закони» терміном «законодавчі акти» (aktów ustawodawczych). Пропозиція також не була врахована.

По-третє, групою експертів було запропоновано у ст. 33а зазначити, що Конституційний Трибунал застосовує заходи, необхідні для усунення невідповідностей. Слід зазначити, ця пропозиція була врахована і знайшла своє відображення у ст. 33а ч. 3 закону про внесення змін до Конституції від 26 березня 1982 року.

І нарешті проектом закону про зміну Конституції, представленим Законодавчою Комісією, передбачалось, що судді Конституційного Трибуналу обираються Сеймом з числа осіб, обізнаних у питаннях права. Групою експертів було запропоновано до вказаної вимоги додати таку: «а також відповідають вимогам, яким повинні відповідати судді Конституційного Трибуналу» [61, с. 30]. Однак ця пропозиція не знайшла свого закріплення у Законі від 26 березня 1982 року.

Аналізуючи протокол засідання групи експертів від 6 березня 1982 року, можна зазначити, що вона відстоювала пропозицію, відповідно до якої у зв'язку з відсутністю будь-яких надійних форм забезпечення конституційності (законності) законів і декретів, які мають силу закону, або ж нормативних актів нижчого рівня виникає необхідність створення органу, який би мав широкий спектр контролюючих повноважень. Таким органом повинен бути саме Конституційний Трибунал, який складався б із спеціалістів, наділених суддівським імунітетом та незалежних у прийнятті своїх рішень. Група експертів бачила орган, який був уповноважений здійснювати у різних формах та різними способами контроль як щодо конституційності певних нормативних актів, так і скасування нормативних актів, виданих на підставі неконституційних законів і з метою їх виконання. Слід також вказати, що експерти дотримувались точки зору, що конституційний контроль повинен здійснювати Конституційний Трибунал, а не Верховний Суд. У діяльності Конституційного Трибуналу група бачила можливість не лише реагувати на вже існуючі порушення права, а й запобігати таким порушенням. Відстоювалась позиція, що рішення Конституційного Трибуналу служить як зміцненню соціальної функції Конституції та її правової ролі, так і піднесенню її значення у системі джерел права. До того ж роль Сейму як найвищого органу державної влади не применшуватиметься, якщо рішення та думка Конституційного Трибуналу не будуть обов'язковими для нього. Експерти вважали, що конституційному контролю повинні підлягати законодавчі акти (тобто закони і декрети, що мають силу закону) та ратифіковані міжнародні договори. Конституційний Трибунал повинен здійснювати наступний контроль, а попередній – тільки у випадках, передбачених у законі.

Висловлювалась думка щодо доцільності наділення Конституційного Трибуналу сигнальними функціями, а саме щодо обов'язку звертати увагу правозастосовних органів на невідповідності та прогалини в законодавстві, усунення яких Трибунал визнає необхідним для забезпечення узгодженості системи права та реалізації правових принципів Польської Народної Республіки.

Серед суб'єктів, наділених правом звернення до Конституційного Трибуналу, пропонувалось визначити Сейм, Президію Сейму, комісію Сейму або 30 депутатів, Державну Раду, Державний Трибунал, Голову Верховної Контрольної Палати, Раду Міністрів та Голову Ради Міністрів, воєводські ради або їх президії, Першого Голову Верховного Суду, Голову Вищого Адміністративного Суду та Генерального Прокурора Польської Народної Республіки, Головну Адвокатську Раду і відділи права державних університетів та Польської академії наук.

Відносно ж можливості звернення громадян до Конституційного Трибуналу погляди не були однаковими. У зв'язку із цим пропонувалось два можливих варіанти: перший – до Конституційного Трибуналу могли звертатись тільки громадяни, які мали правовий інтерес; другий – тільки громадяни, які звертаються за поновленням порушеного права.

Висловлювалась також думка про необхідність впровадження конкретного контролю (надання відповіді на правове питання) та про право Конституційного Трибуналу порушувати провадження з власної ініціативи.

Що стосується правових наслідків рішень та позицій Конституційного Трибуналу, то вважалось доцільним диференціювати їх залежно від виду контролю та категорії нормативного акта. Експертами підтримувалась позиція, що рішення Конституційного Трибуналу щодо законодавчих актів та актів нижчого рівня мають обмежену силу, оскільки не можуть зобов'язати Сейм брати їх до уваги. Інша точка зору існувала щодо міжнародних договорів, оскільки пропонувалось, що рішення Конституційного Трибуналу повинні братись до уваги Державною Радою при укладенні міжнародного договору.

Стосовно організації Конституційного Трибуналу пропонувалось: до його складу має входити 15 членів, які обираються Сеймом на дев'ятирічний період, з переобранням частини кожні три роки. Голова та два заступники Голови повинні обиратись зі складу Конституційного Трибуналу.

Висловлювалась думка, що при Конституційному Трибуналі повинен діяти Речник Громадянських Прав (омбудсман), покликаний

представляти і охороняти права громадян у провадженнях Конституційного Трибуналу. Речник обирається Конституційним Трибуналом із числа його кандидатів на невизначений період [133, с. 145–147].

26 березня 1982 року вперше за всю історію Польщі конституційний контроль отримав закріплення у законі про зміну Конституції Польської Народної Республіки [176]. 29 квітня 1985 року Сейм одногосно прийняв закон «Про Конституційний Трибунал» [180]. Так, із створенням Конституційного Трибуналу в Польській державі розпочався третій період розвитку ідеї конституційного контролю.

Говорячи про роботу групи експертів, не можна не відзначити, що більшість їх пропозицій знайшла своє відображення як у положеннях Конституції, так і в положеннях закону «Про Конституційний Трибунал», прийнятого через три роки [31, с. 285]. Відпрацьовані експертами пропозиції стали не тільки теоретичним і правовим фундаментом для конституційних та законодавчих положень, а й визначили оригінальну модель польського Конституційного Трибуналу.

Характеризуючи вказаний період, слід зазначити, що створення Конституційного Трибуналу в цей час стало можливим завдяки утвердженню нових ідей державного і суспільного устрою, а також у зв'язку з відходом польської державно-правової думки від звичного орієнтування на радянську практику. Однак розвиток ідеї конституційного контролю набуває, так би мовити, перехідного характеру, що пов'язано із існуючим у той час «слабким» статусом спеціалізованого органу конституційної юрисдикції.

Перш за все, Конституційний Трибунал наділявся обмеженими повноваженнями, свідченням чого стало конституційне закріплення щодо можливості членів парламенту втувати рішення Конституційного Трибуналу 2/3 голосів; з його юрисдикції виключалися всі акти, прийняті до 1982 року, й акти про державну безпеку; число суб'єктів звернення до Конституційного Трибуналу було мінімальним [75, с. 49].

Однак, попри думки про слабкий статус Конституційного Трибуналу та висловлювання щодо передчасного і випадкового його запровадження [200, с. 210], ми солідарні із поглядом вітчизняної дослідниці К. Закоморної, яка, як і багато польських вчених, вважає цей період дуже важливим для подальшої долі конституційного контролю та якісних змін конституційного правопорядку [18, с. 235].

Нарешті четвертий етап розвитку ідеї конституційного контролю пов'язаний із прийняттям у 1997 році чинної Конституції Республіки Польща та посиленням повноважень Конституційного Трибуналу (що буде розглянуто далі).

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ТРИБУНАЛ ЯК ОРГАН КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

§ 1. Місце Конституційного Трибуналу в системі вищих органів влади за Конституцією Республіки Польща 1997 року

Падіння тоталітарних і авторитарних режимів, відхід низки європейських країн від впливу на їх розвиток «соціалістичної» конституційної моделі дали поштовх для активного впровадження в життя ідей демократичної, соціальної, правової держави, заснованої на політичному та ідеологічному плюралізмі, повазі до прав і свобод людини і громадянина, верховенстві права і конституції.

Поряд із цим відбувається історичний процес утвердження конституційного контролю, який є не чим іншим, як конституційною революцією історичного масштабу, що вплинула на долю і перспективи розвитку основних державно-правових систем сучасності, змінюючи при цьому якісні характеристики всіх головних компонентів сучасного конституціоналізму. Процес утвердження спеціалізованих органів конституційного контролю спричинив не тільки дискусії в наукових колах щодо місця цих органів у загальноновизнаній тріаді влади, а й призвів до нищівної критики класичної формули розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, запропоновану видатним французьким мислителем Ш. Л. Монтеск'є. Як зазначає польський дослідник Лех Моравський, «принцип поділу влади став

“тісним корсетом”, в який все важче помістити багато органів і інституцій сучасної політичної системи» [104, с. 63].

З часу створення Конституційного Трибуналу в польській науці конституційного права не існувало єдиної точки зору щодо місця цього органу в тригілковій системі органів державної влади.

26 березня 1982 року в Польщі був прийнятий закон про внесення змін до конституції Польської Народної Республіки 1952 року [176]. Передбачивши два нових інститути, а саме Конституційний Трибунал (ст. 33а) та Державний Трибунал (ст. 33б), закон закріпив положення про Конституційний Трибунал у тому самому розділі Основного Закону, де містились положення про Верховну Палату Контролю, Державний Трибунал, а пізніше також про Речника Громадянських Прав та Національну Раду Радіо і Телебачення. З огляду на це деякі польські вчені вказували на певну схожість Конституційного Трибуналу з інститутом державного контролю, а не судовим органом [78, с. 32].

Більше того, Конституція Польської Народної Республіки не закріплювала у своїх положеннях поняття «судова влада», натомість поняття «правосуддя» знайшло своє відображення в ч. 1 ст. 46, яка окреслила вичерпний перелік суб'єктів, наділених правом здійснювати правосуддя (Верховний Суд, суди загальної та спеціальної юрисдикції). Ця стаття знайшла свою конкретизацію в законодавчих положеннях. Так, у ст. 2 закону «Про устрій судів загальної юрисдикції» від 20 червня 1985 року йшлося про те, що суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя, розглядаючи кримінальні, цивільні, сімейні справи, трудові спори, спори у сфері соціального страхування тощо [171]. Стаття 1 закону «Про Вищий Адміністративний Суд» від 11 травня 1995 року передбачала, що Вищий Адміністративний Суд здійснює правосуддя «шляхом судового контролю діяльності публічної адміністрації» на принципах, визначених законом [170]. І насамкінець, ст. 2 закону «Про Верховний Суд» від 20 вересня 1984 року передбачала, що Верховний Суд здійснює правосуддя шляхом нагляду за діяльністю всіх інших судів у сфері винесених ними рішень та юрисдикційної компетенції [172]. Таким чином, Конституційний

Трибунал не визнавався органом, наділеним правом здійснювати правосуддя, а конституційна юрисдикція не розглядалась як спеціальна. Так, Л. Гарлицький та М. Домагала вказували, що ані Конституційний Трибунал, ані Державний Трибунал не є судами в розумінні ст. 46 Конституції Польської Народної Республіки, не мають права здійснювати правосуддя, а отже, не є органами правосуддя [80, с. 27; 72, с. 101].

Л. Гарлицький зазначав, що оскільки законодавець не розмістив статтю про Конституційний Трибунал в розділі «Суд і прокуратура», то даний орган не є органом судової влади [80, с. 3]. З. Чешейко-Сохацький, навпаки, вказував, що розміщення положень про Конституційний Трибунал в окремому розділі не означає, що законодавець не вважає даний орган судовим, а означає, що, по-перше, він таким чином прагнув виключити діяльність Конституційного Трибуналу з-під нагляду Верховного Суду як найвищого органу судового контролю, а, по-друге, надати Конституційному Трибуналу особливий статус як органу, який не здійснює правосуддя, однак є судом (про що свідчить схожість судової процедури, особлива назва (у польській мові слово «trybunał» є синонімом слова «sąd») та особливі вимоги до суддів) [68, с. 7]. Для підтвердження своїх висновків З. Чешейко-Сохацький наводить твердження експерта Конституційної Комісії Народних Зборів, який у 1995 році брав участь у розробці тексту нової Конституції, професора П. Вінчорика: «Очевидно, що Трибунал не можна віднести до органів, які здійснюють правосуддя, однак можна до органів судової влади, яка займається не лише здійсненням правосуддя, а й здійснює інші судові функції [63, с. 93]. Таким чином, як видно, деякі польські вчені розрізняють поняття орган, що здійснює правосуддя, і орган судової влади.

П. Сарнецький також дотримувався точки зору, що Конституційний Трибунал необхідно відносити до органів судової влади, і аргументував це тим, що діяльність Конституційного Трибуналу проявляється не тільки в контролі, а й у вирішенні правового спору, що має наслідком винесення від імені держави правового рішення [144, с. 202]. Більше того, сам Конституційний Трибунал визнавав себе судовим органом [164].

Деякі вчені зазначали, що Конституційний Трибунал є особливим органом. Так, Ф. Семенський, Й. Гальстер, Й. Собчак вказували, що Конституційний Трибунал є органом особливого типу, з конституційним статусом та незалежними позиціями, який використовує форми, властиві судочинству, та завданням якого є конституційний контроль і законність правового порядку в державі [121, с. 367]. Л. Балцера зазначав, що Конституційний Трибунал є особливим органом, характер якого є ближчим до органу державного контролю, аніж до органу, який здійснює правосуддя [78, 32]. Б. Налезинський, у свою чергу, зауважував, що Конституційний Трибунал не можна відносити до судового органу, оскільки це протирічить конституційним положенням, у зв'язку з чим Конституційний Трибунал є органом, схожим на судовий [131, с. 277].

Різноманітність думок щодо статусу Конституційного Трибуналу свідчить про складність визначення його правового положення, у зв'язку з чим вважаємо за необхідне проаналізувати повноваження Конституційного Трибуналу, передбачені законом «Про Конституційний Трибунал» 1985 року, оскільки, на нашу думку, такий аналіз дозволить визначити дійсну правову природу спеціалізованого органу конституційної юрисдикції Польщі яка існувала до прийняття чинної Конституції.

Закон «Про Конституційний Трибунал» 1985 року наділяв Конституційний Трибунал такими повноваженнями:

- винесення рішення про відповідність Конституції законодавчих актів: законів або декретів, затверджених Сеймом, а також законів до їх підписання Президентом (ч. 1 ст. 1 закону);
- винесення рішення про відповідність Конституції або законодавчим актам нормативних актів, виданих Президентом або іншими вищими органами державної влади (ч. 2 ст. 1 закону);
- надання відповіді на правове питання (ст. 10 закону);

На підставі внесених до Конституції змін від 7 липня 1989 року Конституційний Трибунал наділявся правом офіційного тлумачення законів (ст. 13 закону) [169]. Перш за все тлумаченню підлягали виключно закони. Конституційний Трибунал не наділявся правом тлумачити положення Конституції, підзаконних нормативних актів,

актів, виданих на підставі закону і з метою його виконання, актів органів місцевого самоврядування. Не передбачалась можливість тлумачення Конституційним Трибуналом і міжнародних договорів, оскільки існувала думка, що коли Конституційний Трибунал не може вирішувати питання щодо відповідності міжнародних договорів Конституції, то й не може тлумачити їх.

29 грудня 1989 року був прийнятий закон, який вносив зміни до Конституції, за яким Конституційний Трибунал вперше наділявся правом вирішення питання щодо відповідності Конституції цілей чи діяльності політичних партій (ч. 2 ст. 4 Закону) [179]. Згідно із законом «Про політичні партії» 1990 року правом звернення до Конституційного Трибуналу наділялися Окружний Суд Варшави та Міністр юстиції. Щодо правових наслідків рішень Конституційного Трибуналу, то, у випадку якщо цілі політичної партії не відповідали Конституції, Трибунал міг зобов'язати лідерів партії привести статут або програму у відповідність до Основного Закону. Якщо діяльність політичних партій була спрямована на насильницьку зміну політичного устрою Польщі або виражалась у закликах до застосування насильства, Міністр юстиції міг звернутись до Конституційного Трибуналу з пропозицією про заборону діяльності такої партії. Наслідками рішення Конституційного Трибуналу про заборону політичної партії було зняття її з реєстрації, після чого вона підлягала ліквідації (ст. 5 закону «Про політичні партії») [178]. Тобто, як видно, такі рішення мали нормативний характер, а Конституційний Трибунал здійснював ще й контрольні функції.

Згідно із ч. 1 ст. 33а Конституції Польщі та ст. 1 закону «Про Конституційний Трибунал» 1985 року предметом дослідження на відповідність Основному Закону могли бути будь-які нормативно-правові акти, тобто акти, видані органами державної влади, що встановлюють правові норми [180]. Законодавець не визначив критерії класифікації джерел права та залишив даний перелік відкритим. Як наслідок, предметом перевірки Конституційним Трибуналом могли бути інструкції, циркуляри тощо, якщо вони мали нормативний характер. На думку З. Чешейка-Сохацького, законодавець зробив за-

лежним контроль Конституційного Трибуналу не від юридичної сили нормативно-правового акта в системі джерел права, а від нормативного змісту останнього [68, с. 11].

Неоднозначно вирішувалась проблема контролю конституційності постанов Сейму, тобто актів, що регулювали внутрішню діяльність цього органу. Стаття 1 закону «Про Конституційний Трибунал» не передбачала, що постанови Сейму підлягають перевірці на предмет їх конституційності. Противники контролю Конституційним Трибуналом вказаних постанов дотримувались точки зору, що контроль за діяльністю парламенту з боку будь-якого органу державної влади є неможливим. Одночасно конституціоналістами висловлювались думки про необхідність включення постанов Сейму до числа актів, що перевіряються на відповідність Основному Закону, пояснюючи це тим, що постанови Сейму в більшості випадків ґрунтуються на положеннях Конституції та приймаються на виконання законів, тобто мають нормативний характер. Тому є очевидно більш широка сфера їх дії, ніж просто внутрішня діяльність Сейму. А отже, можна говорити про підзаконний характер постанов, у зв'язку з чим вони повинні бути віднесені до нормативно-правових актів, виданих вищими органами державної влади, та підлягати перевірці на предмет їх конституційності нарівні з ними [97, с. 8].

На практиці тільки у 1992 році Конституційний Трибунал вперше виніс рішення про невідповідність Конституції постанови Сейму. Обґрунтовуючи у своєму рішенні право перевірки постанов Сейму, Трибунал відніс їх до категорії «актів», як таких, що видаються вищими органами державної влади, а також вказав, що хоча закон «Про Конституційний Трибунал» не згадує постанови Сейму в переліку актів, що підлягають перевірці на конституційність, у той же час він не забороняє Трибуналу здійснювати такий контроль [110]. Таким чином, Конституційний Трибунал дав широке тлумачення своїм повноваженням щодо можливості здійснювати певні контрольні функції стосовно актів, які мають нормативний характер.

Згідно зі ст. 6 закону «Про Конституційний Трибунал» до його функцій належало також виявлення прогалин та протиріч у норма-

тивно-правових актах та інформування про це (у вигляді зауваження) органів державної влади, що видали такий акт, з метою забезпечення єдиної, узгодженої системи законодавства (funkcja sygnalizacyjna). Зазначена функція Конституційного Трибуналу здійснювалась у рамках звичайної процедури судочинства та являла собою констатування Конституційним Трибуналом протиріч та прогалин, після чого Трибунал направляв зауваження (uwaga) в орган, що видав такий нормативний акт. Однак суттєвим є те, що вказані зауваження не мали загальнообов'язкової сили, а тому адресат не зобов'язувався відповідати на них [199, с. 126], що, у свою чергу, дає можливість вести мову про досить обмежені наглядові повноваження Конституційного Трибуналу.

Конституційний Трибунал не наділявся правом вирішення питання про відповідність Конституції міжнародних договорів як до їх ратифікації, так і після, а також нормативних актів, виданих органами місцевої влади та державної адміністрації. Існувала думка, що міжнародні договори не можуть бути предметом контролю, що здійснюється Конституційним Трибуналом, оскільки скасування такого акта у результаті визнання його положень неконституційними може призвести до порушень взаємин Польської держави з іншими учасниками міжнародних відносин. До того ж вважалось, що перевірку на конституційність міжнародного договору здійснював Сейм у процесі його ратифікації [60, с. 18]. Конституційний Трибунал не наділявся повноваженням із перевірки на відповідність Конституції актів органів місцевої влади в силу їх малозначущості, а також у зв'язку з тим, що контроль за конституційністю норм, які містились у цих актах, здійснювали суди в процесі вирішення конкретних справ. Акти ж органів державної адміністрації підлягали контролю з боку Вищого Адміністративного суду [60, с. 18].

Конституційний Трибунал не міг здійснювати перевірку відповідності Конституції нормативно-правових актів, прийнятих до набрання чинності законом від 26 березня 1982 р. (Про зміну Конституції Польської Народної Республіки.) Такі закони або декрети могли бути предметом перевірки їх на конституційність, тільки якщо були

оприлюднені (а декрет затверджений або набув загальнообов'язкової сили) після 1 січня 1986 року (ст. 37 закону «Про Конституційний Трибунал»). Тобто закон, що регулює статус Конституційного Трибуналу, не має ретроактивної сили.

Конституційний Трибунал не був наділений повноваженням вирішувати спори щодо компетенції між центральними конституційними органами держави, не наділявся правом вирішувати питання про правомірність проведення виборів (таким повноваженням наділявся Верховний Суд) та не розглядав конституційні скарги.

Незважаючи на існуючі в той час повноваження Конституційного Трибуналу, можна зазначити, що і вони були дещо обмеженими. На думку Ф. Семенського, підставою таких обмежень у діяльності Конституційного Трибуналу могла бути тільки воля законодавця [147, с. 101]. Я. Закжевська, розмірковуючи про статус Конституційного Трибуналу в перші роки його діяльності, також вказувала на політичний характер зазначених обмежень [197, с. 7].

Насамкінець, звертаючись до повноважень Конституційного Трибуналу та аналізуючи закон «Про Конституційний Трибунал» 1985 року, слід зазначити, що у винесенні остаточних та загальнообов'язкових рішень Конституційний Трибунал також був дещо обмежений. У цілому рішення Конституційного Трибуналу були загальнообов'язковими та вступали в силу з моменту їх офіційного опублікування або з моменту настання дати, вказаної в рішенні самим Конституційним Трибуналом. Однак це положення поширювалося тільки на підзаконні нормативно-правові акти. Щодо рішень Конституційного Трибуналу про невідповідність Конституції законодавчих актів, то вони підлягали затвердженню Сеймом (нижньою палатою парламенту). З огляду на це існувала думка, що поняття загальнообов'язкової сили рішень Конституційного Трибуналу, під якою розуміється здатність створювати правові наслідки, диференціювалася залежно від предмета, який досліджувався на конституційність, – закону або підзаконного нормативного акта [66, с. 19]. М. Рибіцький у зв'язку із цим зазначав, що Конституційний Трибунал є судовим органом у повному розумінні цього слова, тільки коли

здійснює контроль за конституційністю підзаконних нормативно-правових актів, оскільки тільки у цьому випадку остаточне слово залишається за ним. Що ж стосується перевірки на відповідність Конституції законів, Конституційний Трибунал не є судом, оскільки не виносить остаточне рішення [79, с. 87].

На нашу думку, розміщення Конституційного Трибуналу серед органів державного контролю, а також визначення законодавцем вичерпного переліку органів, наділених правом здійснювати правосуддя, було не єдиною причиною неможливості визнати Конституційний Трибунал як орган судової влади та орган правосуддя. У вказаний період своєї діяльності Конституційний Трибунал не був судом у повному розумінні цього слова, оскільки його рішення мали остаточний та загальнообов'язковий характер не повною мірою, що, на нашу думку, є властивим не для судового, а скоріше для експертного органу, рішення якого можуть як братись, так і не братись до уваги.

Не визначена до кінця правова природа Конституційного Трибуналу, на наш погляд, була пов'язана з тим, що перш за все на час заснування Конституційного Трибуналу польський законодавець був позбавлений можливості того звичного орієнтування на радянське конституційне закріплення, адже в Радянському Союзі такого органу просто не існувало. Польща фактично одна із перших у той час соціалістичних країн створює Конституційний Трибунал. Більше того, заснування Конституційного Трибуналу відбувалось у складних умовах протистояння державному механізму, на чолі якого був парламент.

Із прийняттям у 1997 році в Республіці Польща нової Конституції ситуація щодо місця Конституційного Трибуналу в системі вищих органів державної влади кардинально змінюється. На відміну від попередніх конституцій новий Основний Закон чітко і однозначно визначив, що судову владу здійснюють суди і трибунали (ст. 10 Конституції). При цьому вони утворюють «владу відокремлену і незалежну від інших влад» (ст. 173 Конституції), а отже, одну і ту ж владу, а не дві самостійні гілки влади з відмінним характером устрою.

На нашу думку, таке конституційне закріплення демонструє, що польський законодавець розробив концепцію більш широкої судової влади, яку в структурному аспекті здійснюють два види органів із різними назвами, а саме суди і трибунали.

Віднесення Конституційного Трибуналу до органів судової влади в світлі такого правового регулювання здавалося б безспірним. Однак у польській державно-правовій думці продовжує існувати проблема щодо статусу Конституційного Трибуналу як судового органу.

Не можемо не відзначити точку зору польського вченого Леха Моравського, який вказує: «Виникнення нових сегментів влади (національних банків чи різного роду контрольних органів) призвело до існування нового виміру, у якому все важче вести мову про традиційний поділ влади на три гілки. Статус Конституційного Трибуналу є яскравим прикладом вказаної проблеми, оскільки він є органом, який здійснює контроль, одночасно він організований і функціонує як суд та виконує низку функцій, які є сферою парламентської влади. З огляду на свій устрій, спосіб дії та здійснювані функції Конституційний Трибунал, як і інші конституційні суди, є класичним прикладом гібридної інституції, яка жодним чином “не вміщується” в загальноовизнану тріаду влад» [104, с. 63].

У польській державно-правовій думці склались три різні підходи щодо визначення правової природи Конституційного Трибуналу та зв'язку Трибуналу із «судовою владою» і «правосуддям», а саме:

- Конституційний Трибунал не є органом судової влади, а його діяльність є особливою формою контролю;
- Конституційний Трибунал є органом судової влади, однак не є органом правосуддя;
- Конституційний Трибунал є органом судової влади та органом правосуддя.

Вважаємо за необхідне проаналізувати кожен із вказаних підходів. Так, одна група вчених дотримується точки зору, що діяльність Конституційного Трибуналу є особливою, а сам Конституційний Трибунал не є органом судової влади [63, с. 93]. Зокрема, польський вчений Я. Тжинський зазначає, що діяльність Конституційного Трибуналу

не можна помістити в жодну із гілок влади, оскільки він є особливим органом, а саме третім типом конституційних органів держави, який здійснює контроль становлення та застосування права [159, с. 13–14]. На думку Я. Тжинського, впровадження Конституційного та Державного Трибуналів порушило звичну, замкнуту структуру конституційних органів держави. У низці праць він заперечує судовий статус Конституційного Трибуналу та зазначає, що поміщення даного органу в судову владу існує тільки у зв'язку з неправильним уявленням про те, що кожен конституційний орган повинен бути обов'язково віднесений до однієї із трьох гілок влади. На його думку, спроби визначити Конституційний Трибунал як суд, а його діяльність – як здійснення правосуддя мають декілька підстав, серед яких: історичне ототожнення в польському праві понять «трибунал» та «суд»; наділення членів Конституційного Трибуналу титулом судді; незалежність суддів Конституційного Трибуналу на зразок суддівської незалежності органів правосуддя; прийняття рішення по закінченню відповідної справи; трактування Конституційного Трибуналу та Державного Трибуналу як однорідних органів, що є неправильним, оскільки Державний Трибунал є судом, а його діяльність – здійсненням правосуддя; здійснення конституційного контролю в багатьох країнах судами; дуже широкий спосіб розуміння поняття «правосуддя»; і насамкінець, у Польщі тривалий час існувала думка, що компетенцію з вирішення питання відповідності законодавства Конституції повинен здійснювати Верховний Суд. Як наслідок, саме зазначені чинники сприяють існуванню у наукових колах хибних позицій щодо судового статусу Конституційного Трибуналу [160, с. 196]. На думку Я. Тжинського, діяльність Конституційного Трибуналу є особливою формою контролю (конституційним контролем), а оскільки контроль не є «правосуддям», то і орган, який його здійснює, не може бути органом судової влади, через те що головною умовою віднесення до даної групи органів є власне здійснення правосуддя [160, с. 200].

Під контролем у польській державно-правовій думці прийнято розуміти державну діяльність, що полягає у визначенні конкретного

стану справ та порівнянні його з бажаним станом [76, с. 165; 185, с. 203]. На думку польського вченого А. Лопатки, контрольна діяльність полягає у встановленні і оцінюванні певного стану речей або певного виду поведінки з точки зору відповідності загальнообов'язковим нормам права, принципам доцільності тощо. Суть контролю зводиться до визначення «чи здійснюється так, як повинно». Якщо буде встановлено, що поведінка, яка оцінюється, не відповідає вірцю, існуватиме підстава для відповідного коректування дій [100, с. 122].

На нашу думку, більшість повноважень Конституційного Трибуналу Республіки Польща дійсно спрямовані на оцінку та співставлення наявного стану з необхідним та бажаним станом речей (вірцем), у зв'язку з чим ми погоджуємося з думкою Я. Тжинського в частині того, що конституційний контроль, здійснюваний Конституційним Трибуналом, є особливою формою контролю. Водночас не можемо погодитись з твердженням вказаного автора щодо неможливості віднесення спеціалізованого органу конституційної юрисдикції до органів судової влади у зв'язку з наявністю у нього контрольного повноваження, що не є правосуддям. На нашу думку, той факт, що Конституційний Трибунал має однією із основних своїх цілей конституційний контроль, не може вважатись достатньою основою для його виключення зі структури судової гілки влади. З цього приводу можна погодитись з думкою К. Гуценка та М. Ковальова, що хоча конституційний контроль не є, так би мовити, традиційною функцією судової влади, це жодним чином не означає, що органи судової влади не можуть її виконувати [13, с. 182–183]. Справедливо, на наш погляд, зауважує російський вчений А. Фоков, який наголошує, що наявність у того чи іншого органу державної влади контрольних повноважень має інтерпретуватись не в термінах його належності до контрольної влади, а виключно як виконання цим органом, який може належати до будь-якої з трьох гілок влади, ряду контрольних функцій (у тому числі і конституційного контролю) [45, с. 51].

Друга група дослідників наполягає на віднесенні Конституційного Трибуналу до органів судової влади, із застереженням, що Конституційний Трибунал не здійснює правосуддя, яке віднесено до

завдань судів, вказаних у ч. 1 ст. 175 Конституції. Як наслідок судова влада складається із двох сегментів: судів і трибуналів, однак тільки перший сегмент наділений правом здійснювати правосуддя [63, с. 94; 71, с. 18; 149, с. 243]. Зокрема, В. Соколевич зазначає, що Конституційний Трибунал не здійснює правосуддя, однак він є органом судової влади, оскільки її утворюють не тільки суди, які здійснюють правосуддя, а й трибунали, що виконують інші функції. Функція контролю, яку здійснює Конституційний Трибунал щодо конституційності тих чи інших норм права, є «доповненням до судового правосуддя», тому що цей орган діє на користь правосуддя, коректуючи право, яке інтерпретується і застосовується судами [150, с. 157].

Л. Гарлицький зазначає, що згідно з ч. 2 ст. 10 Конституції, в якій йдеться про те, що «судову владу здійснюють суди і трибунали», Конституційний Трибунал слід розглядати як орган судової влади. Але в той же час необхідно підкреслити різницю між судами і трибуналами. Суди створюють систему органів, підконтрольних Верховному Суду або Вищому Адміністративному Суду, створених для вирішення індивідуальних справ («здійснення правосуддя», вживаючи термінологію ч. 1 ст. 175 Конституції). Конституційний та Державний Трибунали знаходяться поза судовою системою і утворюють другий, окремий сегмент судової влади. Як наслідок, Конституційний Трибунал є органом судової влади, хоча не є судом у розумінні ст. 175 Конституції, тому діяльність Конституційного Трибуналу не може бути визначена як здійснення правосуддя, оскільки ця функція властива виключно судам загальної юрисдикції [81, с. 373]. Така думка є близькою до думки російського вченого В. Шевцова, який вказує, що судова влада окрім своєї виключної компетенції може здійснювати й інші правомочності, власне такі, що до правосуддя не належать [51, с. 186]. Тобто можна дійти висновку, що на сьогодні створення конституційних судів розширило традиційне поняття судової влади, поділивши її на два сегменти, що представлені органами, які здійснюють правосуддя, та органами, що не наділені таким повноваженням. Як наслідок, за таким підходом Конституційний Трибунал

є органом судової влади, однак не органом, наділеним правом здійснювати правосуддя.

На думку Л. Гарлицького, судовий статус Конституційного Трибуналу підтверджується тим, що головною функцією Конституційного Трибуналу є розгляд правових спорів; Трибунал складається виключно з осіб з вищою юридичною освітою; члени Трибуналу іменуються в Конституції і законах суддями; існує принцип незалежності Конституційного Трибуналу і його членів; справи розглядаються в Конституційному Трибуналу відповідно до судової процедури; рішення виносяться від імені Республіки Польща і мають обов'язковий характер [81, с. 373].

На думку польського вченого Б. Банашака, подібність Конституційного Трибуналу і органів судової влади проявляється не лише в організаційному виокремленні та незалежності від законодавчої та виконавчої гілок влади, а й у принципах провадження на зразок судової процедури, у виключенні його діяльності з-під нагляду та у суддівській незалежності його членів. У той же час Б. Банашак вважає, що існує низка особливостей, які відмежовують Конституційний Трибунал від простого суду. До них можна віднести: особливий порядок формування Конституційного Трибуналу; судді обираються на визначений строк; рішення Конституційного Трибуналу не підлягають скасуванню Верховним Судом; до діяльності Конституційного Трибуналу не застосовується принцип, закріплений у ч. 1 ст. 176 Основного Закону Республіки Польща: «судочинство є щонайменше двоінстанційним»; Конституційний Трибунал не пов'язаний з діяльністю Всепольської Судової Ради [56, с. 103].

Польські дослідники А. Людвиковська та М. Жмигродський вважають, що конституційні суди є органами державної влади, які відрізняються від інших органів. Законодавець наділив не всі судові органи правом перевіряти на відповідність Конституції нормативні акти, як наслідок, конституційні суди мають багато спільних рис із судовими органами, однак у той же час є особливими судовими органами, завданням яких є охорона узгодженої законодавчої системи. Конституційні суди з іншими судами об'єднує схожість організації,

порядку судочинства та правового статусу суддів. Однак функції та завдання, що реалізуються вказаними судовими органами, поділяють їх на дві самостійні групи [99, с. 44; 201, с. 13].

Не виходячи за межі даного дослідження, не можемо залишити поза увагою той факт, що в українській науці конституційного права також існує підхід щодо визначення спеціалізованого органу конституційної юрисдикції як окремого структурного сегмента судової гілки влади. Так, Ю. М. Грошевий дотримується точки зору, що Конституційний Суд є частиною судової влади, але при цьому за компетенцією, організацією і процедурою діяльності Конституційний Суд істотно відрізняється від інших судових органів, що фактично дає підстави розглядати його як окрему гілку всередині судової влади [21, с. 259–260].

Заслуговує на увагу погляд російського вченого конституціоналіста В. Чиркіна, який як вирішальний аргумент на користь включення Конституційного Суду до судової влади наводить те, що розгляд справ у Конституційному Суді здійснюється за правилами хоча і специфічної, але все одно судової процедури [48, с. 254].

У своєму рішенні від 9 листопада 2005 року (sygn. Кр 2/05) Конституційний Трибунал зазначив: «Виражений у ст. 10 принцип поділу влади (...) стосується перш за все збереження істотних атрибутів кожної з трьох влад. Таким атрибутом судової влади є, в її судовому сегменті, здійснення правосуддя (...). Якщо говорити про Конституційний Трибунал – його роль як частини судової влади виражається в компетенції із вирішення ієрархічної відповідності норм права» [191].

Викладене дає змогу дійти висновку, що в польській державно-правовій думці сформувався такий підхід, за яким місце Конституційного Трибуналу в системі державної влади полягає у визнанні цього органу як «спеціального суду», який хоч і належить до судової гілки влади, але формує в ній окремий структурний елемент. Більше того, сама Конституція, на нашу думку, переконливо відобразила поділ судової влади на два сегменти, закріпивши положення, що судову владу здійснюють суди і трибунали (ст. 10 Конституції Республіки Польща).

Як наслідок, погоджуючись з думкою П. Сарнецького, що головною умовою віднесення Конституційного Суду саме до судової влади є те, що він вирішує конституційно-правові питання і спори [146, с. 132], та вказуючи на те, що Конституційний Трибунал не входить до класичної інстанційної системи судів загальної юрисдикції і виключений з-під нагляду Верховного Суду Республіки Польща, доходимо висновку, що Конституційний Трибунал є особливим судом, окремим структурним сегментом судової влади.

Третя група вчених поділяє думку, що Конституційного Трибуналу не лише належить до судової гілки влади, а й визнає деякі його повноваження як такі, що є не чим іншим, як здійсненням правосуддя [63, с. 94]. Так, деякі вчені дотримуються точки зору, що «у компетенції трибуналів можна спостерігати багато елементів правосуддя». Представники даного погляду [146, с. 131; 73, с. 153–154; 150, с. 158; 29, с. 414], спираючись на предметне визначення «правосуддя» (а саме правосуддя – це «вирішення спору про право»), вказують, що Конституційний Трибунал є особливим видом судів, які вирішують спори про право, а отже, може бути віднесений до групи органів, наділених правом здійснювати правосуддя, незважаючи на те, що має право здійснювати й інші повноваження, які за своєю природою не є правосуддям. Заслуговує на увагу погляд польського вченого Б. Налєжинського, який вказує, що коли для судів головною компетенцією є здійснення правосуддя, а побічний характер має інша компетенція, то для Конституційного Трибуналу таке співвідношення є зворотним, оскільки тільки деякий аспект його діяльності (поодинокую компетенцію) можна помістити в предметне визначення правосуддя (наприклад, вирішення спорів щодо діяльності політичних партій), інша ж компетенція (наприклад, вирішення питання про відповідність Конституції системи законодавства) має віддалену схожість, оскільки не відповідає всім ознакам цієї дефініції (зокрема, відсутній принцип змагальності) [105, с. 409].

На нашу думку, доцільно звернутися до поняття «правосуддя», яке склалось та існує в польській державно-правовій думці. Так, польський вчений-конституціоналіст Казимеж Пісецький у своїй

монографії «Здійснення правосуддя в Польщі» дає таке визначення правосуддя: правосуддя у загальному значенні пов'язане із конфліктами, неоднаковістю поглядів, спорами та їх вирішенням. Правосуддя – це не просто вирішення правового спору, а справедливе його вирішення [120, с. 13]. О. Семенський зазначає, що правосуддя необхідно розуміти як вирішення цивільних спорів і покарання злочинців за допомогою спеціальної процедури: «Суддя не може обирати концепцію правосуддя, а повинен застосовувати ту, яка встановлена правовою системою держави (...), при здійсненні правосуддя на нього покладається обов'язок діяти згідно з принципом: дай кожному те, що йому належить за правом» [148, с. 328]. А. Бурда визначає правосуддя як спеціальну форму державної активності, яка полягає у вирішенні цивільних та кримінальних спорів особою, що не бере участі у спорі, використовуючи процедуру, визначену законом [59, с. 349]. Л. Гарлицький зазначає, що правосуддя можна визначити як діяльність, пов'язану із вирішенням спору про право, в якому хоча б однією зі сторін є особа (*jednostka*) чи інший подібний суб'єкт [81, с. 354].

У цілому можна зазначити, що в польській державно-правовій думці, як і в українській та російській, у найбільш загальному значенні правосуддя прийнято визначати як вирішення правового спору. Так, українські вчені Ю. М. Грошевий та І. Є. Марочкін вказують, що правосуддя є функцією судової влади, під якою розуміють діяльність органів судової влади по розгляду правових конфліктів [11, с. 12]. Російський вчений В. Шевцов зазначає, що правосуддя – це здійснюване у суворій процесуальній формі справедливе, об'єктивне і безсторонне вирішення конфлікту або спору (вирішення справи) незалежним судом (суддею) відповідно до Конституції і закону [50, с. 214].

На нашу думку, вирішуючи питання про можливість здійснення Конституційним Трибуналом правосуддя, необхідно розрізняти такі поняття, як «вирішення спору» та «вирішення питання». Правовий спір, на наш погляд, повинен бути представлений сторонами та їх змагальністю, тобто відстоюванням різних інтересів (позицій) у Кон-

ституційному Трибуналі, який виступає у ролі арбітра. Якщо розглядати таке повноваження Конституційного Трибуналу, як перевірка на відповідність Конституції закону, міжнародного договору чи правових приписів, виданих центральними державними органами (частини 1, 2, 3 ст. 188 Конституції), беззаперечно, у такому випадку орган конституційної юрисдикції «вирішує питання», а не «спір» (відповідає акт чи ні). Розглядаючи таке повноваження Конституційного Трибуналу, як прийняття рішень про відповідність Конституції цілей чи діяльності політичних партій, вказаний орган також «вирішує питання» (відповідає діяльність чи ні) (ч. 4 ст. 188 Конституції). Конституційний Трибунал «вирішує питання», а не «спір» і у випадку розгляду конституційної скарги (ч. 5 ст. 188 Конституції), оскільки предметом конституційної скарги в Польщі є не порушення органами державної влади конституційних прав особи, а визнання відповідності або невідповідності Конституції вказаного у скарзі нормативного акта, внаслідок чого Конституційний Трибунал вирішує питання про конституційність нормативного акта (тобто відповідає акт, який, на думку скаржника, порушує його права, Конституції чи ні), а не вирішує спір щодо порушення прав скаржника. Те ж саме стосується і такого повноваження Конституційного Трибуналу, як відповідь на правове питання (ст. 193 Конституції). Суд у процесі розгляду конкретної справи направляє правове питання до Конституційного Трибуналу, який приймає рішення про конституційність тієї чи іншої норми до винесення судового рішення тобто «вирішує питання» конституційності акта. Поняття «вирішення спору», на нашу думку має місце в ситуації, коли Конституційний Трибунал вирішує спори щодо компетенції між центральними конституційними органами держави (ст. 189 Конституції), оскільки в даному випадку правова ситуація представлена сторонами (два чи більше центральних конституційних органи держави), а сам принцип змагальності проявляється в оспорюванні діяльності чи бездіяльності один одного, оскільки кожен із них визнає (позитивні компетенційні спори) або ж не визнає (негативні компетенційні спори) за собою право вирішити одну і ту ж проблему або приймати рішення з одного і того ж питання.

У зв'язку із цим конституційне правосуддя – це діяльність спеціалізованого органу конституційної юрисдикції (який у силу невіднаглядності його вищій судовій інстанції країни не входить до судової системи, однак є органом судової влади), яка полягає у вирішенні правового спору між сторонами, що відстоюють різні правові позиції, по закінченні якого цей орган як незалежний арбітр приймає загальнообов'язкове остаточне рішення.

Заслуговує на увагу думка російського вченого Н. Неновського, який зазначає, що заперечення проти поняття «конституційного правосуддя» невинуваті. Необхідно подолати ту інтерцію в мисленні, яка пов'язує правосудну діяльність тільки з простими (загальними) судами. Розповсюдження та діяльність конституційних судів розширили поняття правосуддя. Конституційне правосуддя з його особливостями – уже загально визнаний вид загального родового поняття «правосуддя» [33, с. 97].

Ми погоджуємося з думкою Н. Неновського та вважаємо, що поняття правосуддя еволюціонувало у зв'язку з появою самих конституційних судів та закріпленням нових повноважень спеціалізованих органів конституційної юрисдикції. Водночас вважаємо недоцільним визначати за загальним правилом будь-який конституційний суд органом правосуддя, оскільки законодавець кожної конкретної країни по-різному визначив коло повноважень спеціалізованого органу конституційної юрисдикції.

Отже, із викладеного доходимо висновку, що з появою Конституційного Трибуналу в Республіці Польща відбувся поділ судової влади на два сегменти: судові органи, що входять до інстанційної системи на чолі з Верховним Судом, та «особливий суд» (Конституційний Трибунал), який у межах судової влади здійснює конституційний контроль (як особливий вид контролю), а також у частині вирішення спору щодо компетенції між центральними конституційними органами держави здійснює правосуддя (конституційне правосуддя), тобто приймає з ініціативи уповноважених на це органів як незалежний арбітр рішення у спірних правових ситуаціях, охороняючи тим самим право і Конституцію.

§ 2. Порядок формування, структура та правовий статус суддів Конституційного Трибуналу

Світовий досвід демонструє три способи формування спеціалізованих органів конституційної юрисдикції:

1) коли у формуванні конституційного суду бере участь виключно парламент (Федеративна Республіка Німеччина, Швейцарія, Бельгія, Хорватія, Угорщина, Португалія, Республіка Польща та ін). Так, згідно зі ст. 94 Конституції Федеративної Республіки Німеччина члени Федерального Конституційного Суду обираються в рівній кількості Бундестагом та Бундесратом;

2) коли у формуванні конституційного суду беруть участь органи виконавчої влади (Австрія, Франція, Туреччина, Республіка Білорусь та ін.). Прикладом може бути досвід Республіки Білорусь. Згідно зі ст. 116 Конституції Республіки Білорусь Голову і п'ять членів Конституційного Суду призначає Президент, а шість – Сенат (верхня палата парламенту);

3) коли у формуванні конституційного суду задіяні декілька суб'єктів, які належать до різних гілок влади [199, с. 79]. Така модель формування конституційного суду діє в Іспанії, Болгарії, Італії, Україні та ін. У цих країнах частину суддів призначає парламент, частину – уряд та частину – судові органи влади. Так, згідно з ч. 2 ст. 148 Конституції України Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

У Республіці Польща питання формування складу Конституційного Трибуналу та порядку призначення конституційних суддів регулюються безпосередньо положеннями Конституції. Згідно з ч. 1 ст. 194 Основного Закону Конституційний Трибунал складається із 15 суддів, які обираються індивідуально Сеймом на 9 років із числа осіб, які вирізняються юридичними знаннями. Повторне обрання до складу Трибуналу не допускається. Тож польський спосіб формування складу Конституційного Трибуналу належить до першої групи розглянутих моделей.

Як зазначає польська дослідниця А. Людвиковська, модель формування Трибуналу не могла бути іншою, оскільки цей інститут виник на політичній арені в час, коли неможливо було порушити принцип верховенства парламенту та єдності державної влади. Пізніше парламент переніс у нову Конституцію спосіб, який уже склався, залишивши процедуру обрання конституційних суддів без змін [99, с. 65]. Л. Гарлицький, у свою чергу, зазначає, що головним аргументом прихильників призначення суддів Конституційного Трибуналу парламентом була теза про те, що рішення Конституційного Трибуналу здійснюють безпосередній вплив на законодавство, тому надання законодавчій владі вказаного повноваження є спробою врівноважити позиції Трибуналу та парламенту [84, с. 72].

Загалом у польській державно-правовій думці склалось як позитивне, так і негативне ставлення до зазначеної моделі формування спеціалізованого органу конституційної юрисдикції. Якщо одні вчені зазначають, що формування Конституційного Трибуналу виключно Сеймом ставить Трибунал у залежність від законодавчого органу влади, а парламентська більшість є політичним критерієм під час обрання конституційного судді і може негативно впливати на позицію Конституційного Трибуналу [62, с. 33; 140, с. 5], то інші вказують на певний позитивний момент, суть якого полягає в неможливості впливу на формування Конституційного Трибуналу виключно однією, домінуючою політичною силою країни [135, с. 41]. На думку Д. Руссо, неможливість такого впливу забезпечив закон про Конституційний Трибунал, закріпивши положення, згідно з яким призначення кандидатів на посаду суддів Трибуналу приймається абсолютною кількістю голосів за наявності не менше половини від загального складу числа депутатів. Оскільки політична партія не завжди має абсолютну більшість голосів у парламенті, партійні фракції змушені «торгуватися» одна з одною, представляючи кандидатів у судді. «Якщо кандидату партії А» для отримання абсолютної більшості голосів у парламенті необхідна підтримка партії «Б», то остання проголосує за цього кандидата тільки в тому випадку, якщо партія «А», у свою чергу, підтримає кандидата від партії «Б». Таким

чином, вибір конституційних суддів стає результатом «торгівлі та укладення угоди» між політичними партіями. Необхідність політичної домовленості, на думку Руссо, виключає монополізацію призначення конституційних суддів однією політичною партією та гарантує участь у даному процесі всіх головних політичних сил країни [135, с. 41].

Тож, у цілому можна зазначити, що Республіка Польща демонструє, що в ситуації призначення конституційних суддів виключно однією гілкою влади існує можливість забезпечення участі у цьому процесі всіх політичних сил країни.

Як уже зазначалось, до складу Конституційного Трибуналу входять 15 конституційних суддів. Варто зазначити, що за попереднім правовим регулюванням суддів було 12. Конституція 1997 року та закон про Конституційний Трибунал не лише збільшили кількісний склад Конституційного Трибуналу, а й не наділили законодавця можливістю змінювати вказану кількість, як це мало місце раніше [69, с. 27]. Збільшення кількісного складу Конституційного Трибуналу польський дослідник М. Зубік пояснює розширенням повноважень цього органу, у компетенції якого розгляд конституційних скарг, вирішення спорів між вищими конституційними органами влади, дослідження на відповідність Конституції міжнародних договорів, вирішення питання про наділення Маршала Сейму правом тимчасового виконання обов'язків Президента Республіки Польща тощо. На думку автора, польський законодавець розширив склад Конституційного Трибуналу з метою уникнути при розгляді справ будь-яких затримок та забезпечити своєчасне винесення рішень [198, с. 72].

На нашу думку, важко визначити, чи є для польського Конституційного Трибуналу оптимальною кількістю – 15 суддів, адже для здійснення такої оцінки необхідно брати до уваги не лише обсяг компетенції Конституційного Трибуналу, а й спосіб організації праці в суді та «вправність» самих суддів.

Окрім вимоги щодо кількісного складу Конституційного Трибуналу, ст. 194 Конституції закріпила також необхідність обрання суддів індивідуально Сеймом, а це означає, по-перше, що кожна

кандидатура на посаду судді персонально вивчається з точки зору кваліфікації та індивідуальних якостей, а по-друге, голосування в Сеймі відбувається індивідуально по кожній кандидатурі, а не за список кандидатів [198, с. 76].

Зазначена стаття також передбачає, що судді Конституційного Трибуналу обираються строком на 9 років¹. Слід зазначити, що коли закон про Конституційний Трибунал 1985 року передбачав, що члени Конституційного Трибуналу обираються на 8 років, з ротацією половини суддівського складу кожні чотири роки, то новий закон про Конституційний Трибунал скасував ротацію та закріпив положення, згідно з яким судді заміщуються після закінчення строку їх повноважень (ч. 2а ст. 6 Закону). Вважається, що каденція являє собою один із елементів правового статусу суддів Конституційного Трибуналу, гарантом їх незалежності та незмінності. Її суть полягає в тому, що до закінчення строку дії повноважень судді ніхто не має права відсторонити його від займаної посади, а це позитивно впливає на статус судді, гарантуючи йому можливість «безбоязно» виносити об'єктивні рішення [89, с. 94].

Ще одна вимога, яка знайшла своє відображення у ст. 194, пов'язана із обранням у кандидати суддів Конституційного Трибуналу осіб, що вирізняються юридичними знаннями. Як зазначає Л. Гарлицький, ця вимога є яскравим прикладом «правового пустошів'я», що пов'язано з неможливістю об'єктивно вимірити ступінь, за яким кандидат на посаду судді повинен вирізнятися юридичними знаннями [82, с. 363].

Конституція Республіки Польща не називає більше жодних вимог до кандидатів на посаду судді Конституційного Трибуналу, а закон про Конституційний Трибунал вказує, що суддею Конституційного Трибуналу може бути тільки особа, яка має кваліфікацію, необхідну для виконання обов'язків судді Верховного Суду і Вищого Адміністративного Суду.

Звертаючись до аналізу положень закону про Верховний Суд [173] та закону про устрій адміністративних судів [174], слід зазначити,

¹ Строк здійснення судьями їх повноважень у польському конституційному праві називається каденцією (kadencja).

що обидва закони вимагають: по-перше щоб кандидат на посаду судді мав польське громадянство та повною мірою користувався цивільними та громадянськими правами (ст. 22 § 1 п. 1 закону про Верховний Суд та ст. 6 § 1 п. 1 закону про устрій адміністративних судів); по-друге, щоб кандидат мав неконфліктний характер (ст. 22 § 1 п. 2 закону про Верховний Суд та ст. 6 § 1 п. 2 закону про устрій адміністративних судів); по-третє, закінчив вищий навчальний заклад в Польщі та отримав ступінь магістра за спеціальністю правознавство (ст. 22 § 1 п. 3 закону про Верховний Суд та ст. 6 § 1 п. 3 закону про устрій адміністративних судів); по-четверте, був спроможний – з огляду на стан здоров'я – виконувати обов'язки судді (ст. 22 § 1 п. 5 закону про Верховний Суд та ст. 6 § 1 п. 4 закону про устрій адміністративних судів) і нарешті, кандидат на посаду судді повинен мати щонайменше десятирічний стаж роботи на посаді судді, або прокурора, або адвоката, або юрисконсульта, або нотаріуса (ст. 22 § 1 п. 6 закону про Верховний Суд та ст. 7 § 1 п. 1 закону про устрій адміністративних судів). Слід також зазначити, що закон про Верховний Суд закріплює вимогу, що кандидат на посаду судді повинен вирізнятися високим рівнем знань у галузі права (ст. 22 § 1 п. 4 Закону), а закон про устрій адміністративних судів передбачає, що кандидат на посаду судді повинен вирізнятися високими знаннями в галузі адміністративного права та інших галузях, пов'язаних із діяльністю органів публічної адміністрації (ст. 6 § 1 п. 1 закону). Закон про Верховний Суд і закон про устрій адміністративних судів не визначають мінімального віку кандидата на посаду судді. Як зазначає польський дослідник М. Зубік, оскільки закон про устрій судів загальної юрисдикції передбачає, що суддею може бути особа, яка досягла 35-річного віку, прийнято вважати, що суддею Верховного Суду, Вищого Адміністративного Суду та Конституційного Трибуналу може бути особа не молодша 35 років [198, с. 78].

У частині 4 ст. 180 Конституції йдеться про те, що закон визначає вікову межу, після досягнення якої судді виходять у відставку (за польським законодавством такий вік становить 70 років). Цікавим є те, що це положення стосується суддів судів, передбачених у ст. 175

Конституції, а саме Верховного Суду, загальних судів, адміністративних та військових судів. Що стосується Конституційного Трибуналу та Державного Трибуналу, то цих органів положення ч. 4 ст. 180 Конституції Республіки Польща не стосуються [198, с. 80]¹.

З процедурної точки зору правом висунення кандидатів на посаду суддів Конституційного Трибуналу наділені щонайменше 50 депутатів або Президія Сейму². Постанова Сейму про вибір судді Конституційного Трибуналу приймається абсолютною кількістю голосів за умови присутності не менше половини від загальної кількості депутатів (ч. 4 ст. 5 закону про Конституційний Трибунал). Після прийняття постанови особа, обрана на посаду судді, повинна скласти присягу перед Президентом Республіки (ч. 5 ст. 5 закону про Конституційний Трибунал). Відмова від складання присяги рівнозначна зреченню посади судді Конституційного Трибуналу (ч. 6 ст. 5 закону про Конституційний Трибунал).

Слід зазначити, що з моменту утвердження Конституційного Трибуналу існувала заборона повторного обрання судді на займану посаду. Після закінчення строку мандата першої половини конституційних суддів Законом 1989 року були внесені зміни до закону «Про Конституційний Трибунал» 1985 року, згідно яким член Конституційного Трибуналу після закінчення його каденції може повернутись на раніше займану посаду або отримати іншу посаду, рівнозначну раніше займаній. Таке ж положення закріпив чинний закон «Про Конституційний Трибунал» 1997 року (ч. 3 ст. 6 закону).

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що, по-перше, Республіка Польща обрала модель, за якої виключно парламент бере участь у формуванні спеціалізованого органу конституційної юрисдикції. У той же час закон про Конституційний Трибунал створює певну гарантію для можливості компромісу різних політичних сил у країні.

¹ Так, наприклад, за всю практику призначення суддів Конституційного Трибуналу троє суддів на момент призначення на посаду судді мали понад 70 років, а найстаріший суддя здійснював свої суддівські повноваження у віці 78 років [198, с. 80].

² Слід зазначити, що вказане повноваження Президії Сейму є єдиним повноваженням, що залишилось у колегіального керівного органу Сейму. Із прийняттям Конституції 1997 року всі повноваження Президії Сейму перейшли до Маршала Сейму.

Конституція Республіки Польща та закон «Про Конституційний Трибунал» не містять чітко сформульованих вимог до кандидатів на посаду суддів Конституційного Трибуналу, через що існують певні труднощі, пов'язані із необхідністю звернення до нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Верховного Суду та Адміністративного Суду Республіки Польща. Насамкінець слід зазначити, що порівняно з попереднім правовим регулюванням в аспекті формування Конституційного Трибуналу відбулись позитивні зміни, які пов'язані, на нашу думку, з динамічним розвитком діяльності цього органу та закріпленням за ним нових, невідомих раніше повноважень.

Звертаючись до питання структури Конституційного Трибуналу, необхідно перш за все зазначити, що закон про Конституційний Трибунал 1997 року визначає два органи Конституційного Трибуналу. Так, згідно зі ст. 12 закону органами Конституційного Трибуналу є Загальні Збори Суддів та Голова Трибуналу. Як підкреслюється в польській науковій літературі, компетенція Загальних Зборів та Голови Конституційного Трибуналу відрізняється від компетенції Конституційного Трибуналу, оскільки стосується тільки його внутрішньої діяльності та забезпечення ефективного функціонування його складу [60, с. 68].

Загальні Збори Суддів – це колегіальний орган, до складу якого входять усі судді Конституційного Трибуналу. Цей орган скликається Головою Конституційного Трибуналу не менше одного разу на рік для обговорення діяльності Конституційного Трибуналу, а також проблем, пов'язаних із судовою практикою (ч. 1 ст. 13). Окрім суддів у засіданнях Загальних Зборів можуть брати участь керівники обох палат парламенту і депутатських фракції, Голова Верховної Палати Контролю, Перший Голова Верховного Суду, Голова Вищого Адміністративного Суду, Речник Громадянських Прав та Речник Прав Дітей (ч. 2 ст. 13). Про майбутнє засідання Загальних Зборів Суддів Голова Трибуналу повинен сповістити Президента Республіки, Маршала Сейму, Маршала Сенату, Голову Ради Міністрів, які також мають право бути присутніми на засіданні особисто або ж надіслати своїх представників (ч. 3 ст. 13).

Згідно зі ст. 14 закону про Конституційний Трибунал до компетенції Загальних Зборів Суддів належать:

- 1) прийняття Регламенту Конституційного Трибуналу;
  - 2) вибір кандидатів на посаду Голови та Віце-голови Трибуналу;
  - 3) прийняття Статуту Бюро Трибуналу за пропозицією керівника (szefa) Бюро;
  - 4) прийняття проекту доходів та видатків Трибуналу, представленого керівником Бюро и затвердженого Головою Конституційного Трибуналу, у строк до 15 вересня поточного року (прийнятий проект Міністр фінансів включає в проект закону про державний бюджет);
  - 5) затвердження інформації для Сейму та Сенату про істотні проблеми, що впливають з діяльності та судової практики Конституційного Трибуналу, представлені Головою Конституційного Трибуналу.
- Згідно з параграфом 2 Статуту Бюро Конституційного Трибуналу до компетенції Загальних Зборів Суддів також належать:
- в організаційних та фінансово-бюджетних справах:
- 1) призначення та зняття з посади керівника Бюро Конституційного Трибуналу;
  - 2) за пропозицією Голови Трибуналу затвердження плану візитів та робочих контактів з конституційними судами інших країн;
  - 3) розгляд звіту про діяльність Бюро Трибуналу, що представляє його керівник;
  - 4) затвердження дослідних та аналітичних програм Бюро Трибуналу у сфері діяльності Трибуналу та конституційних судів інших країн;
  - 5) затвердження звіту керівника Бюро Трибуналу про виконання бюджету Трибуналу;
- у персональних справах, що стосуються конституційних суддів:
- 1) затвердження закінчення дії мандата судді Трибуналу у випадках, вказаних у законі «Про Конституційний Трибунал»;
  - 2) надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності або обмеження свободи судді Трибуналу;
  - 3) виконання передбачених законом «Про Конституційний Трибунал» обов'язків у ході дисциплінарного розслідування щодо судді Конституційного Трибуналу.

З точки зору можливості прийняття Загальними Зборами постанов (uchwał), то необхідна присутність на них щонайменше 10 суддів, у тому числі Голови та Віце-голови Конституційного Трибуналу (ч. 2 ст. 14 закону про Конституційний Трибунал).

Повідомлення про порядок роботи та дату засідання Загальних Зборів покладається на Голову Конституційного Трибуналу, який повинен повідомити усіх суддів Конституційного Трибуналу не раніше семи днів до дати засідання. Головувати на засіданні Загальних Зборів Суддів мають право Голова або Віце-голова Конституційного Трибуналу (ч. 5 ст. 14 закону).

Рішення Загальних Зборів Суддів приймаються простою більшістю голосів, якщо закон не встановлює інший порядок. Голосування здійснюється відкрито, якщо жоден із суддів Конституційного Трибуналу не вимагає таємного голосування (ч. 6 ст. 14 закону).

Однією із функцій Загальних Зборів Суддів є вибір кандидатів на посаду Голови чи Віце-голови Трибуналу (по два кандидати на кожну посаду). Згідно з ч. 2 ст. 15 закону «Про Конституційний Трибунал» вибори Голови або Віце-голови повинні бути проведені не пізніше трьох місяців до закінчення каденції діючої Голови чи Віце-голови. У випадку дострокового закінчення повноважень вибори повинні бути проведені протягом одного місяця. Обрання зазначених кандидатур відбувається шляхом таємного голосування.

Вибори Голови чи Віце-голови передбачають спочатку висунення кандидатур. Суддям роздаються підготовлені виборчі бюлетені із прізвищами суддів в алфавітному порядку. Кожен із суддів може висунути не більше двох кандидатів, позначивши їх прізвища в списку. Якщо в бюлетені буде позначено більше двох кандидатів, він вважається недійсним. Підсумки підводить суддя-голова. Він формує список суддів, чиї прізвища були відмічені в бюлетенях, після чого оголошує остаточний список кандидатів і вносить його в бюлетень для голосування. Процедура голосування повторює процедуру висунення кандидатів. Згідно з параграфом 7 Регламенту обраними вважаються двоє кандидатів, що отримали більше голосів, ніж інші претенденти. При однаковому розподілі голосів проводиться другий

тур голосування, до якого входять претенденти, що отримали найбільшу кількість голосів. Згідно з параграфом 9 Регламенту вибори проводитимуться до тих пір, доки не залишаться тільки два кандидати на кожну посаду, передбачену законом [166].

Згідно зі ст. 15 закону «Про Конституційний Трибунал» остаточний вибір здійснюється Президентом Республіки, який із представлених Загальними Зборами Суддів двох кандидатів на кожну посаду обирає і призначає тільки одного суддю.

Не виходячи за межі дослідження, можна порівняти порядок обрання Голови Конституційного Трибуналу Республіки Польща та Голови Конституційного Суду України, оскільки в Україні ситуація із обранням є дещо відмінною. Перш за все до списку кандидатур на посаду Голови Конституційного Суду України вноситься будь-яке число кандидатур, що дали згоду балотуватися на цю посаду. Із суддів Конституційного Суду, що не дали такої згоди, обирається комісія у складі трьох суддів з метою належної організації та проведення виборів Голови Конституційного Суду. Якщо жоден із кандидатів не отримав необхідної кількості голосів, проводиться повторне голосування, якщо і при повторному голосуванні Голову Конституційного Суду не обрано, проводяться нові вибори з висуненням нових кандидатур з числа осіб, що не були включені до бюлетеня під час перших виборів. Незрозумілою залишається ситуація, коли під час перших виборів усі судді виявили бажання балотуватись на посаду Голови. У такому випадку, із яких кандидатів формуватиметься комісія та як бути, якщо при повторному голосуванні Голову не буде обрано. Адже у такій ситуації проведення нових виборів передбачає висунення кандидатур, що не виявили бажання, а за їх відсутності повторні вибори можуть призвести до такого ж (аналогічного) голосування (глава 1, параграф 1, пп. 6, 8, 16 Регламенту Конституційного Суду України) [38]. У зв'язку із цим досвід Республіки Польща із цього питання, на нашу думку, є досить корисним і може використовуватись як один із можливих варіантів.

Згідно зі ст. 16 закону «Про Конституційний Трибунал» Голова представляє Конституційний Трибунал у зовнішніх відносинах з ор-

ганами державної влади Республіки Польща та інших держав. У випадку відсутності Голови його обов'язки виконує Віце-голова. Згідно з ч. 3 ст. 16 закону, у випадку якщо ні Голова, ні Віце-голова не можуть виконувати свої обов'язки, їх заміняє призначений Головою суддя. Якщо Голова не може призначити суддю, обов'язки Голови та Віце-голови виконує старший за віком конституційний суддя.

У параграфі 11 Регламенту Конституційного Трибуналу передбачені такі функції Голови:

1) забезпечення організаційних та адміністративних умов роботи Конституційного Трибуналу шляхом нагляду за діяльністю керівника Бюро Конституційного Трибуналу;

2) забезпечення оголошення вироків та рішень Конституційного Трибуналу в друкованих державних виданнях;

3) забезпечення публікацій рішень у службових виданнях;

4) за пропозицією або за згодою зацікавлених суддів Конституційного Трибуналу після консультації з керівником Бюро Конституційного Трибуналу призначення асистентів чи інших службовців, які виконують визначені обов'язки у сфері судочинства;

5) забезпечення ознайомлення суддів Конституційного Трибуналу з матеріалами кримінального розслідування відносно конституційного судді;

6) виконання обов'язків, пов'язаних з подачею заяв про матеріальне становище суддів Трибуналу;

7) інформування Загальних Зборів Суддів про заходи та події, що стосуються Трибуналу та суддів.

Деякі з обов'язків Голови мають самотійний характер, не пов'язаний з діяльністю Загальних Зборів Суддів. Так, Голова Конституційного Трибуналу, який невідкладно повідомляється про затримання на місці злочину судді, може наказати невідкладно звільнити затриманого (ст. 196 Конституції Республіки Польща). Голова Конституційного Трибуналу рекомендує трьох конституційних суддів до складу Державної Виборчої Комісії (ст. 36 Положення про вибори в Сейм та Сенат Республіки Польща).

Віце-голова Конституційного Трибуналу заміняє Голову у разі його відсутності, а також виконує функції, що впливають із вста-

новленого Головою розподілу між ними обов'язків (ч. 2 ст. 16 закону «Про Конституційний Трибунал»).

Як зазначає З. Чешейко-Сохацький, зважаючи на спосіб обрання Голови Конституційного Трибуналу, його компетенцію у сфері судочинства, порядок його заміщення Віце-головою або конституційним суддею, можна дійти висновку, що його статус значною мірою відрізняється від статусу конституційних суддів, у зв'язку з чим Голову Конституційного Трибуналу можна розглядати як *primus inter pares*, а не *primus super partes*, тобто першого серед рівних, а не вищестоящого [63, с. 157].

Насамкінець, необхідно зазначити, що хоча до переліку органів, передбачених у ст. 12 закону про Конституційний Трибунал, не віднесене Бюро Конституційного Трибуналу, вказаний орган входить до складу Конституційного Трибуналу, забезпечуючи адміністративне, організаційне та фінансове його обслуговування. Його діяльність регулюється Регламентом Конституційного Трибуналу та Статутом Бюро Конституційного Трибуналу. Очолює Бюро Трибуналу керівник (*szef*), підлеглий Голові Трибуналу. До обов'язків керівника належать:

- 1) забезпечення ефективного функціонування Бюро Конституційного Трибуналу;
- 2) представлення Бюро Трибуналу у зовнішніх відносинах з іншими органами державної влади;
- 3) підготовка та виконання бюджету Трибуналу;
- 4) підготовка звіту про діяльність Бюро та надання його Голові Конституційного Трибуналу або Загальним Зборам Суддів [154].

До складу Бюро Конституційного Трибуналу входять: секретаріат, відділ попереднього контролю конституційних скарг та запитів, бібліотека, відділ судової практики, відділ преси та інформації, відділ інформатики, фінансовий відділ та ін. Керують відділами директори.

Таким чином, до структури органів Конституційного Трибуналу входять Загальні Збори Суддів, Голова, Віце-голова, Бюро Конституційного Трибуналу. Компетенція кожного із цих органів чітко визначена законом «Про Конституційний Трибунал», Регламентом Конституційного Трибуналу та Статутом Бюро Конституційного Трибу-

налу. Характеризуючи компетенцію вказаних органів, можна зазначити, що вона відрізняється від компетенції Конституційного Трибуналу і стосується тільки його внутрішньої діяльності та забезпечення ефективного функціонування його складу.

Говорячи про правовий статус суддів Конституційного Трибуналу Республіки Польща, перш за все необхідно зазначити, що, окрім загальноновизнаних норм Конституції, існує ціла низка міжнародних та національних нормативних актів, що регулюють питання правового статусу суддів Конституційного Трибуналу.

Так, на особливу увагу заслуговує Рекомендація (R/94/12) від 13 жовтня 1994 року, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи. У цьому документі Рада Європи сформулювала принцип, згідно з яким судді зобов'язані приймати рішення незалежно, без будь-якого тиску чи погроз з боку будь-кого. У зв'язку із цим державам-членам Ради Європи було рекомендовано ввести у внутрішньодержавне право норми, що передбачають санкції для осіб, які намагались здійснити вплив на суддів [63, с. 138].

Слід згадати також прийнятий Радою Європи Шостий додатковий Протокол до Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи від 01.11.1998 (Республіка Польща ратифікувала 24.01.2003), що закріпив положення про привілеї, імунітети та незалежність суддів [52].

Низка декларацій та конвенцій з прав людини проголошують рівність людей перед судом і трибуналом, право кожного на справедливий та публічний розгляд справи незалежним та неупередженим судом, право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами тощо.

Серед національних актів, що регулюють питання правового статусу суддів Конституційного Трибуналу, – закон про Конституційний Трибунал ті низка інших, закон про Верховний Суд, закон про устрій адміністративних судів, закон про устрій судів загальної юрисдикції та ін.

У цілому сьогодні у Республіці Польща відсутній єдиний нормативний акт, який би регулював питання правового статусу конституційних суддів, що, на нашу думку, є значним недоліком.

У Конституції Республіки Польща права та обов'язки суддів Конституційного Трибуналу сформульовані у вигляді принципів, серед яких: принцип суддівської незалежності (ч. 1 ст. 195); принцип суддівської недоторканності (ст. 196); принцип матеріальної незалежності суддів (ч. 2 ст. 195) та принцип несумісності посади судді з іншою публічною діяльністю (аполітичність) та неможливість належати до будь-якої політичної партії (безпартійність) (ч. 3 ст. 195), а також принцип суддівської незмінюваності (ч. 2 ст. 180). У свою чергу, закон про Конституційний Трибунал окрім принципів, які передбачені в Конституції, закріплює також положення про суддівську винагороду (ч. 2 ст. 6), вихід судді у відставку та можливість повернення на раніше займану посаду (ч. 3 ст. 6), дисциплінарну відповідальність суддів (ст. 8) та погашення суддівського мандату (ст. 11).

Оскільки кожен із зазначених конституційних принципів є однією із складових більш об'ємного поняття, а саме поняття статусу судді, вважаємо за необхідне проаналізувати їх.

У польській науці конституційного права домінує переконання, що основоположним принципом є принцип суддівської незалежності, а всі інші принципи являють собою умови, необхідні для його забезпечення [56, с. 104–105; 63, с. 133; 89, с. 94; 119, с. 242].

Так, згідно зі ст. 195 Конституції судді Конституційного Трибуналу при здійсненні своїх повноважень є незалежними і підкоряються лише Конституції.

Як зазначає польський дослідник К. Дзялоха, принцип незалежності означає, що члени Конституційного Трибуналу, приймаючи рішення про відповідність законодавства Конституції, керуються об'єктивними критеріями оцінки конституційності норм та своїм внутрішнім переконанням, що сприяє винесенню правильного рішення, незалежного від будь-яких зовнішніх впливів [75, с. 48].

Схожої точки зору дотримується М. Зубік, який вказує, що суддівська незалежність полягає у здатності суддів приймати рішення на підставі права, керуючись власною совістю та внутрішнім переконанням. Вказаному принципу кореспондує обов'язок судді бути неупередженим до учасників провадження, а також бути незалежним

від будь-яких судових чи несудових органів чи інститутів, не залежати від влади та впливу політичних чинників [198, с. 114].

На думку Л. Гарлицького, незалежність означає здатність судді здійснювати судочинство в спосіб, який би відповідав власній совісті, та бути вільним від будь-якого зовнішнього впливу [81, с. 371].

Сам Конституційний Трибунал у своєму рішенні вказав, що принцип незалежності означає, що з однієї сторони, судді незалежні від учасників спору, а з другої – від органів держави. Принципу незалежності кореспондує обов'язок судді (який він бере на себе, вступаючи на посаду) бути неупередженим. Незалежність не тільки уповноважує суддю, а й зобов'язує до справедливого розгляду справ та дотримання прав учасників процесу, оскільки в основі принципу незалежності лежить право кожного на справедливий неупереджений суд [109].

На думку З. Чешейка-Сохацького, особливу роль у суддівській незалежності відіграє інститут особливої думки (*zdania odrębne; votum separatum*), закріплений у ч. 2 ст. 68 закону «Про Конституційний Трибунал». Так, згідно із вказаною статтею, якщо член суддівського складу не погоджується із більшістю (голосуючих), він має право до оголошення рішення, у письмовій формі заявити про свою окрему думку, яка зазначається в рішенні. Як наслідок, суть даного інституту полягає в праві судді на незалежне рішення, на моральну відповідальність за нього, а також на повагу до суддівської гідності. Окрема думка є не лише правом, а й моральним обов'язком судді, який не згодний з поглядами більшості [63, с. 138].

На нашу думку, усі вказані погляди об'єднує те, що суддівська незалежність проявляється в можливості судді самостійно, керуючись внутрішнім переконанням виносити правове рішення, яке виключене з-під будь-якого зовнішнього впливу (впливу сторін чи держави). Окрема думка судді робить інститут незалежності більш міцним, демонструючи, що навіть у суддівському складі суддя має право на власне, незалежне рішення.

Як уже зазначалось, у польській науці конституційного права прийнято вважати, що однією із гарантій суддівської незалежності є недоторканність судді, тобто суддівський імунітет.

У загальному значенні поняття імунітет означає виключення або обмеження, за відповідних підстав, кримінальної відповідальності або позбавлення особистої свободи певних суб'єктів. Як зазначив Конституційний Трибунал в одному із своїх рішень, імунітетом володіють носії спеціальних повноважень або мандатів, у зв'язку з чим він має предметний, а не суб'єктивний характер (це посадові, а не індивідуальні привілеї). Імунітет не звільняє від кримінальної відповідальності, а тільки створює перешкоди для початку кримінального процесу щодо порушника [63, с. 141].

Конституція Республіки Польща закріпила два види імунітету конституційних суддів – процесуальний імунітет та імунітет недоторканності. Суть процесуального імунітету полягає в тому, що суддя Конституційного Трибуналу без попередньої згоди Конституційного Трибуналу не може бути притягнений до кримінальної відповідальності чи позбавлений свободи (ст. 196 Конституції). Стаття 7 закону «Про Конституційний Трибунал» передбачила, що:

1) органом, уповноваженим на надання згоди, є Загальні Збори Суддів Конституційного Трибуналу (ч. 1);

2) до прийняття постанови по справі Конституційний Трибунал заслуховує пояснення зацікавленого судді, якщо це можливо (ч. 3);

3) постанова приймається більшістю в 2/3 голосів від загальної кількості суддів Конституційного Трибуналу (ч. 3);

4) Загальні Збори вважаються правомочними, якщо на них присутні не менше 2/3 членів від загальної кількості суддів, у тому числі Голови чи Віце-голови Конституційного Трибуналу (ч. 3).

Що стосується другого виду імунітету, а саме імунітету недоторканності судді Конституційного Трибуналу, то його суть полягає в тому, що суддя не може бути затриманий чи заарештований, за винятком випадку затримання на місці злочину, про що негайно сповіщається Голова Конституційного Трибуналу, який може наказати невідкладно звільнити затриманого (ст. 196 Конституції). Голова Конституційного Трибуналу невідкладно інформує Загальні Збори Суддів про затримання судді та про свою позицію в цій справі (ч. 2 ст. 7 закону). До прийняття Конституційним Трибуналом постанови, що виражає згоду на притягнення судді Трибуналу до кри-

мінальної відповідальності або позбавлення його свободи, щодо судді можна вжити тільки тих заходів, що не терплять зволікань (ч. 4 ст. 7 закону).

Суддя Конституційного Трибуналу наділений імунітетом тільки в період перебування на посаді. Тобто імунітет виникає з моменту вступу на посаду (прийняття присяги) і припиняє діяти після закінчення строку повноважень (відсторонення від посади або з моменту смерті).

Проаналізувавши вказані два види імунітету конституційних суддів, можна зазначити, що за своєю природою він все ж таки залишає місце для можливості настання відповідальності судді. Як зазначив Конституційний Трибунал в одному із своїх рішень, суддівський імунітет має сенс тільки в тому випадку, якщо створює реальну гарантію незалежності Конституційного Трибуналу та його суддям, та не може бути використаний як «ширма» для безкарності судді чи як «привілеї для ненастання відповідальності» [193].

Тож, можна дійти висновку про подвійний характер суддівського імунітету. З однієї сторони, він є гарантією, що забезпечує незалежність суддів, у зв'язку з чим забезпечується захист публічних інтересів, тобто інтересів правосуддя, а з другої – гарантією, що забезпечує неможливість різного роду зловживань суддів, у зв'язку із чим імунітет не може розглядатись як особистий привілей судді.

Ще однією гарантією незалежності суддів Конституційного Трибуналу є принцип несумісності посади судді з іншою публічною діяльністю або, як його прийнято визначати в польській науці конституційного права, принцип аполітичності, а також неможливість належати до політичної партії або профспілки – принцип безпартійності.

Зазначені принципи знайшли своє відображення в ч. 3 ст. 195 Конституції. Так, судді Конституційного Трибуналу під час перебування на посаді не можуть належати до політичної партії, профспілки чи здійснювати публічну діяльність, що є несумісною із засадами незалежності судів та незалежності суддів.

Слід зазначити, що хоча ст. 58 Конституції містить положення, яке гарантує кожному свободу на об'єднання, ч. 3 ст. 31 Конституції,

вказує, що обмеження щодо реалізації конституційних свобод і прав можуть встановлюватися лише законом і тільки тоді, коли вони є необхідними в демократичній державі для її безпеки чи охорони громадського порядку, або для охорони навколишнього середовища, здоров'я і суспільної моралі, або свобод і прав інших осіб.

Заборона для суддів Конституційного Трибуналу належати до політичної партії означає заборону балотування або набуття членства в політичних партіях чи профспілках протягом усього строку повноважень. Кандидати, які на момент обрання Сеймом у судді належать до зазначених організацій, зобов'язані скасувати членство. Важливим є те, що така заборона стосується всіх об'єднань, які мають за мету «демократичними методами здійснювати вплив на формування політики держави» у розумінні ч. ст. 11 Конституції [156, с. 366].

Метою введення в Конституцію цього принципу є захист судді від політичного впливу, який може становити загрозу для його незалежності у сфері винесення рішення, а також впливати на позицію самого органу. Ідентичну заборону Конституція передбачила і для суддів інших судів (ч. 3 ст. 178). М. Мастернак-Кубяк зазначає, що будь-яка публічна діяльність ставить суддю Конституційного Трибуналу в підлеглість (наприклад, фінансове зобов'язання), у зв'язку з чим є можливою ситуація тиску на суддю для винесення бажаного рішення [102, с. 151].

Щодо стосується принципу аполітичності, то необхідно зазначити, що в польській науці конституційного права під публічною діяльністю слід розуміти будь-яку діяльність у публічному просторі, здійснення якої може підривати довіру громадськості до незалежності суду чи суддів [102, с. 121].

Стосовно принципу незмінюваності суддів перш за все необхідно зазначити, що в Конституції Республіки Польща розділ VIII поділений на три підрозділи, а саме: Суди, Конституційний Трибунал та Державний Трибунал. Стаття 180 Конституції, в якій йдеться про те, що судді незмінювані, розміщена в підрозділі «Суди». Так, ч. 2 ст. 180 передбачає, що звільнення судді з посади, призупинення здійснення ним повноважень, переведення його в інше місце чи на іншу посаду проти його волі може мати місце тільки за рішенням суду і лише у випадках,

передбачених законом. Про незмінюваність суддів Конституційного Трибуналу в Конституції не йдеться, у зв'язку з цим постає закономірне питання, чи стосується суддів Конституційного Трибуналу незмінюваність суддів, про яку йдеться у ст. 180 Конституції.

Звертаючись до положень закону «Про Конституційний Трибунал», можна зазначити, що ст. 11 дає вичерпний перелік підстав, за якими конституційний суддя може бути знятий з посади. Серед них, зокрема, відмова судді від посади; рішення лікарської комісії про нездатність виконання обов'язків судді Конституційного Трибуналу через хворобу чи втрату сил; засудження вироком суду, що набрав законної сили; за рішенням дисциплінарного суду.

Отже, можна зазначити, що ніхто не може зняти суддю Конституційного Трибуналу з посади без наявності законних на це підстав, що, у свою чергу гарантує йому можливість приймати об'єктивні та неупереджені рішення. Як наслідок, принцип незмінюваності суддів, що передбачений ст. 180 Конституції Республіки Польща, стосується і суддів Конституційного Трибуналу та знайшов свою конкретизацію у законі «Про Конституційний Трибунал».

Звертаючись до принципу матеріальної незалежності суддів, як ще однієї гарантії їх незалежності, необхідно зазначити, що згідно із ч. 2 ст. 195 Конституції Республіки Польща суддям Конституційного Трибуналу забезпечуються умови праці та винагорода, що відповідають гідності посади та обсягу їхніх повноважень.

Слід зазначити, що вказана норма стосується не лише суддів Конституційного Трибуналу, а й усіх суддів судів, визначених у ч. 2 ст. 178 Конституції. Більше того, матеріальну незалежність суддів забезпечує не тільки конституційна норма, а й Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи, в якій йдеться про те, що держави-члени вказаної міжнародної міжурядової організації повинні забезпечити, щоб статус та винагорода суддів відповідали гідності їх посади та обсягу їхніх повноважень [63, с. 144].

Можна зазначити, що Основний Закон Республіки Польща фактично перейняв положення вказаної Рекомендації, що пов'язано зі вступом цієї країни до Ради Європи в 1991 році та прийняттям Конституції у 1997 році. Чого, наприклад, не можна сказати про Україну,

яка хоч і стала членом Ради Європи у 1995 році, тобто до прийняття Конституції 1996 року, однак в Основному Законі, а саме в розділі XII «Конституційний Суд», не закріпила положення про матеріальну незалежність конституційних суддів, у зв'язку з чим досвід Республіки Польща у вказаному аспекті заслуговує на увагу.

У частині 2 ст. 6 закону про Конституційний Трибунал йдеться про те, що основна винагорода судді Конституційного Трибуналу дорівнює основній винагороді Віце-маршала Сейму.

Загальні положення винагороди осіб, що посідають керівні посади в державі, у тому числі Віце-маршала Сейму, окреслило Розпорядження Президента Республіки Польща, яке визначає множник базової квоти, розмір основної винагороди та функціональні надбавки [137]. До суддів Конституційного Трибуналу застосовується множник, що визначає винагороду в розмірі 5.6, натомість для Голови та Віце-голови Конституційного Трибуналу Розпорядженням Президента встановленні додаткові нарахування, а саме функціональна надбавка [138]. Як зазначає З. Чешейко-Сохацький, факт того, що для визначення винагороди суддів Конституційного Трибуналу відправною точкою є основна винагорода Віце-маршала Сейму, винагорода суддів Конституційного Трибуналу в ієрархії винагород осіб, що займають керівні положення в державі, є високою та відповідає гідності посади судді [63, с. 147].

Із викладеного можна зробити висновок, що Конституція Республіки Польща закріпила низку норм принципів, що регламентують не лише незалежність суддів Конституційного Трибуналу, а й створюють гарантії для такої незалежності. Попри відсутність у законі про Конституційний Трибунал окремої глави, яка б регулювала питання правового статусу суддів Конституційного Трибуналу, можна зазначити, що Основний Закон закріпив усі необхідні для повноцінного правового статусу принципи, серед яких: незалежність суддів, їх недоторканність, аполітичність та безпартійність суддів, а також матеріальна незалежність. Більше того, конституційні положення є такими, що орієнтуються на міжнародну практику, у зв'язку із чим є підстави говорити про високий рівень стандартизації законодавства країни.

РОЗДІЛ 3

КОМПЕТЕНЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО Трибуналу

§ 1. Перевірка відповідності норм національної системи права, положень міжнародних угод Основному Закону Республіки Польща – основний напрям роботи Конституційного Трибуналу

Позитивістське розуміння конституційного контролю, що було притаманне Г. Кельзену, полягало в тому, що конституційні суди покликані здійснювати виключно формально-юридичну функцію, а саме забезпечувати верховенство Конституції й утверджувати ієрархію правових норм на чолі з Основним Законом як «основоположною нормою». Беззаперечним є факт, що сьогодні зазначені органи відіграють значну роль у забезпеченні функціонування нової ціннісно-орієнтованої парадигми права, головна мета якої полягає в утвердженні суверенного права народу та автономної свободи особи, однак, тим не менш, дослідження відповідності Конституції законів, міжнародних договорів та інших нормативних актів було і залишається провідною та головною функцією спеціалізованого органу конституційної юрисдикції тієї чи іншої країни.

Згідно з Конституцією Республіки Польща 1997 року компетенція Конституційного Трибуналу охоплює чотири сфери:

– контроль за правовими нормами (абстрактний і конкретний; *a posteriori* та *a priori* частини 1–3 ст. 188, частини 3, 4 ст. 122, ч. 2 ст. 133 Конституції); особливою процедурою контролю норм є розгляд конституційних скарг (ст. 79 і п. 5 ст. 188 Конституції);

- вирішення спорів про компетенцію між центральними конституційними органами держави (ст. 189 Конституції);
- винесення рішення про відповідність Конституції цілей або діяльності політичних партій (ч. 4 ст. 188 Конституції);
- вирішення питання про встановлення наявності перешкод у здійсненні Президентом Республіки його повноважень (ч. 1 ст. 131 Конституції) [107, с. 64]¹.

Цей перелік є вичерпним та слід вважати, що законодавець не має права розширити чи звужити повноваження Конституційного Трибуналу простими законами [9, с. 105]².

Звертаючись до такої компетенції Конституційного Трибуналу, як контроль за правовими нормами, перш за все слід зазначити, що Конституція Республіки Польща закріпила принцип ієрархічності джерел права в країні, ставлячи на перше місце Конституцію як найвищий закон Республіки Польща (ст. 8 Конституції) та визначаючи, що міжнародний договір, ратифікований за попередньою згодою, вираженою в окремому законі, має прерогативу перед законом, якщо такий закон не узгоджується з договором (ч. 2 ст. 91).

Для окреслення предмета контролю, визначеного в частинах 1–3 ст. 188 Конституції Республіки Польща, у польській науці конститу-

¹ Якщо Президент Республіки тимчасово не може виконувати повноваження, він повідомляє про це Маршала Сейму (Голову Сейму), який у свою чергу тимчасово приймає на себе обов'язки Президента Республіки. Однак якщо Президент Республіки не може повідомити Маршала Сейму про неможливість виконання повноважень, то питання про наявність перешкод для виконання повноважень Президента Республіки за пропозицією Маршала Сейму вирішує Конституційний Трибунал. У випадку визнання тимчасовою неможливістю виконання повноважень Президентом Республіки Конституційний Трибунал доручає Маршалу Сейму тимчасово виконувати повноваження Президента Республіки. Однак Конституційний Трибунал не наділений правом визнання існування вакансії на посаду Президента Республіки, наприклад, у випадку смерті глави держави [9, с. 104].

² Слід зазначити, що з моменту створення Конституційного Трибуналу цей орган наділявся компетенцією із загальнообов'язкового тлумачення законів (ст. 10 Конституційного закону від 7 квітня 1989 року, яким вносились зміни до Конституції Польської Народної Республіки 1952 року). Однак у 1997 році, із прийняттям чинної Конституції Республіки Польща, Конституційний Трибунал був позбавлений повноваження тлумачити закони. Так, згідно із ч. 2 ст. 239 Конституції провадження у справах про загальнообов'язкове тлумачення Конституційним Трибуналом законів, розпочате до набуття чинності Конституцією, припиняється [30, с. 339–344].

ційного права прийнято вживати поняття «нормативний акт»¹. Чинником, що визначає нормативність правового акта, є норма загально-го характеру, що вказує адресату на взірець поведінки [81, с. 23]. Для визначення поняття нормативного акта Конституційний Трибунал уже давно використовує матеріальний критерій. Так, нормативним актом вважається кожен акт, що містить правові норми, тобто приписи абстрактного та загального характеру, сама назва акта не має суттєвого значення [123]. Завдяки цьому Конституційний Трибунал зміг поширити свій контроль на різного роду інструкції, циркуляри, пояснювальні записки, які часто мають нормативний зміст. В одному із своїх рішень Конституційний Трибунал вказав, що «головною підставою для кваліфікації нормативного акта є його зміст. Підтвердження встановлення даним актом норм права є основною підставою для поширення на них оцінки Конституційного Трибуналу. Форма акта відіграє другорядну роль» [112; 108].

Таким чином, Конституційний Трибунал здійснює також контроль за регламентами палат парламенту, що знайшло своє відображення в рішеннях, винесених ще за час дії положень попередньої Конституції [114; 118].

Зазначений підхід не втратив свого значення і з набранням чинності новою Конституцією Республіки Польща. Так, як і раніше, слід вважати, що всі акти нормативного характеру, що видані на національному рівні, підлягають аналізу Конституційним Трибуналом як підзаконні акти. Поза компетенцією Конституційного Трибуналу залишились акти, позбавлені нормативного характеру (не створюють норми права), тобто передусім індивідуальні акти (таким актом є, наприклад, постанова палати, що визначає строк і спосіб розгляду

¹ Щоправда, ст. 188 Конституції, визначаючи предмет контролю, не оперує поняттям «нормативний акт», як це мало місце в ст. 33а Конституції Польської Народної Республіки. В той же час законодавець звертається до вказаного поняття в інших статтях Конституції (ч. 1 ст. 79, частини 2–4 ст. 190, ч. 2 ст. 191, ст. 193), а також у законі про Конституційний Трибунал (статті 1, 3, 25, 32, 41–42, 44, 47). Як зазначив один із авторів коментаря до закону про Конституційний Трибунал, З. Чешейко-Сохацький, використання поняття «нормативний акт» пов'язано із виникненням нового способу трактування системи джерел права і застосуванням нової термінології в розділі III Конституції Республіки Польща [60, с. 23].

конкретного законопроекту [123]), а також нормативні акти, видані місцевими органами (контроль за місцевими нормами, як уже вказувалося, здійснює Вищий Адміністративний Суд).

Нормативний акт може бути предметом контролю до моменту його усунення чи сплину часу, на який він був прийнятий, оскільки якщо до винесення рішення Конституційного Трибуналу такий акт втрачає силу, провадження в Трибуналі припиняється (п. 3 ч. 1 ст. 39 закону). Дане положення не застосовується тільки в тому випадку, якщо винесення рішення щодо нормативного акта, який втратив чинність до прийняття рішення Конституційним Трибуналом, є необхідним для охорони конституційних прав і свобод (ч. 3 ст. 39 закону). Втрата чинності нормативним актом, як умова припинення провадження в Конституційному Трибуналі, розглядається вказаним органом у загальному значенні, а саме як можливість здійснювати контроль щодо актів, які формально виключені із системи законодавства, однак практично продовжують застосовуватися. Так, Конституційний Трибунал в одному із своїх рішень вказав, що формально усунуте положення може надалі бути об'єктом контролю Конституційним Трибуналом, якщо таке положення хоча б в обмеженій сфері продовжує породжувати правові наслідки [194].

Одним із об'єктів контролю, що здійснює Конституційний Трибунал, є закон. Як зазначає З. Чешейко-Сохацький, поняття «закон» збігається з поняттям «законодавчий акт», яке було закріплене в ч. 1 ст. 1 та ст. 2 закону про Конституційний Трибунал 1985 року [60, с. 27]. Нарівні із законом об'єктом контролю може бути розпорядження Президента Республіки, наділене силою закону (ст. 234 Конституції), а також міжнародні розпорядження Президента Республіки Польща, наділені силою закону, урядові декрети, наділені силою закону з 1944 року по 1952 рік, або декрети Державної Ради, наділені силою закону з 1952 року по 1989 рік. Необхідно зазначити, що Конституція розглядає поняття «закон» як прийнятий парламентом у порядку законодавчої процедури акт, який до набрання загальнообов'язкової сили вимагає підпису Президента Республіки та оголошення у Віснику законів «Dzienniku Ustaw» (ч. 3 ст. 122 Конституції).

Конституційний Трибунал здійснює перевірку не лише простих законів, а й бюджетних [111], а також законів, що виражають згоду на ратифікацію міжнародних договорів (контроль поширюється не лише на зміст закону, а й на текст договору) [165].

Що стосується законів, прийнятих на референдумі, то, як зазначає Л. Гарлицький, проблем фактично не існує, оскільки Конституцією такий шлях прийняття закону передбачений тільки в одному випадку: для вираження згоди на ратифікацію міжнародного договору, який наділяє міжнародну організацію повноваженнями державних органів влади в деяких сферах (ч. 3 ст. 90 Конституції). У той же час у Конституції не йдеться про те, чи може стати об'єктом контролю закон, що вносить зміни до Конституції [9, с. 106].

У польській науці конституційного права існує погляд, що компетенція Конституційного Трибуналу у сфері контролю за відповідністю закону, що вносить зміни до Конституції, є обмеженою. Прийнято вважати, що Конституційний Трибунал вправі здійснювати контроль, що має компетенційний характер (чи органи, які брали участь у прийнятті закону про внесення змін до Конституції, діяли в межах своєї компетенції), а також контроль процедурного характеру (чи дотримана процедура прийняття такого закону). Що стосується контролю, який має матеріальний характер (дослідження відповідності змісту акта, який вносить зміни до Конституції, Основному Закону) то такого роду контроль Конституційний Трибунал здійснювати не має права [134, с. 140; 152, с. 235; 157, с. 142]¹.

¹ Законом «Про Конституційний Трибунал» 1997 року передбачені три критерії контролю (ст. 42). Перший критерій має матеріальний характер – Конституційний Трибунал досліджує відповідність змісту нормативного акта (його положень) Конституції, ратифікованим міжнародним договорам, законам. Другий критерій має процедурний характер – Конституційним Трибуналом визначається дотримання процедури прийняття нормативного акта. Слід зазначити, що закон про Конституційний Трибунал 1985 року обмежував контроль тільки процедурними елементами, які «передбачені в законі», що тлумачилось як, наприклад, недопустимість перевірки, – чи були дотримані положення, що містяться в регламентах палат парламенту. На сьогодні закон вказує на елементи, «визначені законодавством», що являє собою більш широку формулу та дозволяє наблизитись до висновку про те, що є можливим контроль за дотриманням всіх процедурних норм, включаючи норми регламенту. Третій критерій стосується встановлення того, чи володів орган, що видав нормативний акт, відповідною компетенцією. Це має значення при перевірці підзаконних актів, оскільки вони можуть видаватись тільки на підставі законів і для їх цілей [9, с. 107].

Об'єктом контролю є також міжнародний договір. Право перевірки договорів на відповідність Конституції виникло у Конституційного Трибуналу в 1997 році, із прийняттям чинної Конституції. Хоча до цього такої можливості у Конституційного Трибуналу не існувало, вказаний орган свого часу встановив, що він має право побічно здійснювати контроль за договорами шляхом перевірки законів, що виражають згоду на ратифікацію договору [165].

Слід зазначити, що в польській науці конституційного права міжнародний договір прийнято поділяти на: 1) ратифікований міжнародний договір, ратифікація якого вимагає попередньої згоди, вираженої в законі; 2) ратифікований міжнародний договір, ратифікація якого не вимагає попередньої згоди, вираженої в законі; 3) міжнародний договір, що не вимагає ратифікації. Поняття «міжнародний договір», яким оперує ч. 1 ст. 188 Конституції Республіки Польща, охоплює також договори, що утворюють первинне право Європейського Союзу. Водночас об'єктом контролю не можуть бути акти вторинного права, оскільки вони в розумінні ч. 3 ст. 91 Конституції є актами міжнародної організації, а не міжнародними договорами. Компетенція Конституційного Трибуналу не поширюється також на будь-які інші джерела міжнародного права, зокрема, не можуть бути об'єктом конституційного контролю міжнародні звичаї чи загальновизнані принципи міжнародного права [102, с. 294].

Контролю, який здійснюється Конституційним Трибуналом, підлягають також приписи права (ч. 3 ст. 188 Конституції), видані центральними державними органами. Йдеться про нормативні акти, що не є законами, прийнятими Сеймом чи Сенатом, які за сферою дії поширюються на всю територію країни. Їх слід розглядати як підзаконні акти, тобто нормативні акти, видані на загальнонаціональному рівні, які не наділені силою закону [186, с. 11]. Необхідно зазначити, що в одному із своїх рішень Конституційний Трибунал вказав, що не вважає себе уповноваженим розглядати «горизонтальну» відповідність нормативних актів, коли йдеться про співвідношення між собою підзаконних актів [126] та співвідношення між собою законів [110; 116; 190].

Правильна оцінка в питанні відповідності, окрім об'єкта контролю, потребує також «взірця». Так, взірцем конституційного контролю, що здійснюється Конституційним Трибуналом, є Конституція, міжнародні договори та закони. Міжнародні договори, ратифіковані на підставі закону, що виражає згоду на ратифікацію, повинні відповідати Конституції, закони повинні відповідати Конституції та міжнародним договорам, ратифікованим на підставі закону, що виражає згоду на ратифікацію, підзаконні акти повинні відповідати Конституції, міжнародним договорам і законам (ст. 188 Конституції)

З огляду на загальний характер конституційних положень та існування низки норм-принципів і норм-цінностей, закріплених у Конституції, існують певні труднощі в оцінці їх Конституційним Трибуналом. Як зазначає Л. Гарлицький, деякі норми Основного Закону сформульовані чітко, у зв'язку з чим визначити відповідність або ж невідповідність акта такій нормі не становить труднощів. Для прикладу можна навести положення, що стосуються організації державного апарату (статті 128, 130, 154, 191 Конституції). Такі конституційні норми не потребують конкретизації в звичайних законах [81, с. 41]. Однак часто конституційні положення сформульовані в загальний спосіб, у зв'язку з чим виникає необхідність в їх інтерпретації (що є завданням органів судової влади) [63, с. 181].

К. Дзялоха, розмірковуючи щодо проблеми інтерпретації конституційних положень, вказує, що інтерпретація Конституції завжди повинна спиратись на її положення як акта позитивного права, а не на будь-яку постульовану систему норм, рівних Конституції чи навіть більш високого рівня. Загальнообов'язковою конституційною нормою слід вважати не лише таке правило, що було встановлене законодавцем, а й визначену послідовність норм Конституції, що виведена на основі логічних чи штучних зв'язків з їх змісту. На думку К. Дзялохи, конституційні норми у своїй сукупності становлять ієрархію. Деякі з них є принципами, що мають важливе значення для цілісності Конституції та системи права в цілому. У процесі тлумачення цим нормам-принципам належить надавати перевагу перед іншими конституційними нормами, а в процесі інтерпретації застосовувати як владні норми [63, с. 182].

Як зазначає Е. Звірховський, конституційні норми часто сформульовані загально, для того щоб уможливити формування диференційованої практики. Конституційна норма може бути реалізована в різний спосіб і всі ці способи можуть відповідати Конституції [199, с. 196].

Польська Конституція рідко коли дає визначення норм-принципів, у зв'язку із чим це стає завданням науки та судової практики. Постійний процес інтерпретації та конкретизації Конституції Республіки Польща, здійснюваний у процесі конституційного судочинства, привів до появи в науці конституційного права поняття «судова конституція» як типового явища сучасних держав [63, с. 181].

Л. Гарлицький зазначає, що Конституційний Трибунал у своїх рішеннях уже давно посилається на конституційні норми, принципи і цінності, що означає, що писаний текст Конституції розглядається лише як вихідний пункт, який дозволяє «витягувати» правила, що ясно не записані в Основному Законі, однак впливають із його положень [9, с. 107].

Взірцем конституційного контролю є міжнародні договори. Згідно з ч. 1 ст. 188 Конституції 1997 року Конституційний Трибунал має право виносити рішення по всіх видах міжнародних договорів, тобто по договорах, ратифікованих на підставі закону, ратифікованих без такого закону, а також по договорах, що не потребують ратифікації. Однак залежно від об'єкта конституційного контролю міжнародний договір як взірець буде різнитись. Так, закони можуть перевірятись на відповідність виключно міжнародним договорам, ратифікованим на підставі закону.

Згідно зі ст. 89 Конституції ратифікація Республікою Польща міжнародного договору та його денонсація вимагають попереднього погодження, вираженого в законі, якщо договір стосується: 1) миру, союзів, політичних чи військових домовленостей; 2) свобод, прав чи обов'язків, закріплених у Конституції; 3) членства Республіки Польща в міжнародній організації; 4) значного обтяження держави з фінансової точки зору; 5) питань, урегульованих законом, чи з яких Конституція вимагає прийняття закону. До вказаної групи договорів Конституція Республіки Польща віднесла також договори, що були

ратифіковані без попередньої згоди, вираженої в законі, до 1997 року, якщо такі договори ратифікувались на підставі чинних на той час конституційних положень, були оприлюднені у «Віснику законів» та стосуються категорій справ, перелічених у ст. 89 Конституції (ст. 241 Конституції). Усі інші міжнародні договори, ратифіковані без попередньої згоди, вираженої в законі, тобто такі, що не становлять винятку згідно зі ст. 241 Конституції, а також міжнародні договори, що не потребують ратифікації, не можуть бути взірцем для законів. Тобто не передбачається можливість перевірки законів на предмет їх відповідності вказаним видам міжнародних договорів. Міжнародні договори, ратифікація яких не вимагає попередньої згоди, вираженої в законі, можуть бути взірцем конституційного контролю, що здійснюється Конституційним Трибуналом, виключно щодо підзаконних нормативно-правових актів (ч. 3 ст. 188 Конституції). Насамкінець, міжнародні договори, що не потребують ратифікації, згідно зі ст. 87 Конституції не є джерелом загальнообов'язкового права, а ст. 188 не передбачає їх як взірець для контролю законодавства. Таким чином, вказаний вид міжнародних договорів не може застосовуватись Конституційним Трибуналом як взірець для контролю. Тож, такого роду міжнародні договори можуть бути виключно об'єктом перевірки їх на предмет відповідності Конституції.

Як уже зазначалось, міжнародний договір, ратифікований за попередньою згодою, вираженою в окремому законі, має прерогативу перед законом, якщо такий закон не узгоджується з договором (ч. 2 ст. 91 Конституції). Визнання закону як такого, що не відповідає міжнародному договору, ратифікація якого потребує попередньої згоди, вираженої в законі, тягне за собою втрату його юридичної сили (ст. 190 Конституції).

Ще одним взірцем конституційного контролю є закони. Згідно зі ст. 188 Конституції на відповідність законам можуть перевірятись виключно приписи права, видані центральними державними органами, а отже, виключно підзаконні акти.

Важливим є питання системи законодавства, що виникло в Республіці Польща із вступом країни до Європейського Союзу. Так, згідно зі ст. 91 Конституції прийняті організацією норми застосову-

ються безпосередньо і мають прерогативу перед законами у випадку колізії між ними. Як наслідок, законодавство, сформоване наднаціональною організацією, наділене пріоритетом відносно внутрішньонаціонального законодавства. Однак, на думку польських вчених, вказане положення не дає підстави говорити про те, що акти, прийняті в межах Європейського Союзу, можуть визначатись як взірець для винесення рішення Конституційним Трибуналом. По-перше, ст. 188 Конституції, закріпивши вичерпний перелік актів, що становлять взірець конституційного контролю, не передбачила серед них союзне законодавство. По-друге, у практиці Європейського Союзу сформувався принцип, згідно з яким колізії між загальноєвропейським законодавством та внутрішньонаціональним законодавством вирішують суди загальної юрисдикції або адміністративні суди, а не органи конституційної юрисдикції [187, с. 85].

Конституція Республіки Польща передбачила два види конституційного контролю, а саме попередній (превентивний; *a priori*) та наступний (репресивний; *a posteriori*) конституційний контроль.

Попередній конституційний контроль, як зазначає Л. Гарлицький, має виключний характер. Він був введений ще у 1989 році, а чинна Конституція перейняла цю модель, однак з певними модифікаціями [9, с. 105]. Згідно із вказаною процедурою до Конституційного Трибуналу може звернутись тільки Президент Республіки та лише щодо уже прийнятих парламентом та представлених Президенту на підпис законів (ч. 3 ст. 122 Конституції), а також міжнародних договорів, представлених Президенту для ратифікації (ч. 2 ст. 133 Конституції). Не можуть бути об'єктом попереднього конституційного контролю проекти законів, а також закони, прийняті Сеймом, але не розглянуті Сенатом [70, с. 39].

Попередній контроль у польському праві може мати загальний характер (рішення щодо цілого закону, представленого Президенту для підписання) та частковий (щодо окремих положень закону). У першому випадку Президент «не може відмовитись підписати закон, який Конституційний Трибунал визнав конституційним» (ч. 3 ст. 122 Конституції) та «повинен відмовити у підписанні закону, який

Трибунал визнав неконституційним» (ч. 4 ст. 122 Конституції). Що стосується рішення про неконституційність окремих положень закону, то якщо Конституційний Трибунал не вирішить, що «окремі положення нерозривно пов'язані з цілим законом», Президент наділений альтернативою: або підписати закон, пропустивши положення, визнані Конституційним Трибуналом як неконституційні, або направити такий закон Сейму на доопрацювання з метою усунення невідповідностей. Якщо Конституційний Трибунал вирішить, що «окремі положення нерозривно пов'язані з цілим законом», –закон не може бути підписаним Президентом Республіки.

Конституція не встановила подібного правила щодо ратифікації міжнародного договору. Попередній конституційний контроль, здійснюваний щодо міжнародних договорів, має специфічний характер. З однієї сторони, більшість конституцій вимагають, щоб міжнародний договір відповідав Основному Закону. З другої сторони, міжнародне право накладає на державу обов'язок виконання міжнародних договорів, які вступили в силу. Як наслідок, звільнення від обов'язку виконання міжнародного договору через суперечність його Конституції неможливе. Попередній конституційний контроль міжнародного договору дозволяє уникнути вказаних проблем, оскільки розпочинається до його підписання або ратифікації [83, с. 268].

У польській науці конституційного права тривалий час залишалась незрозумілою ситуація щодо того, якою мірою рішення про відповідність закону Конституції може розглядатись як *res judicata*, тобто виключати оспорювання одного і того ж закону за тими ж підставами уже після його вступу в силу згідно з процедурою наступного контролю. У судовій практиці Конституційного Трибуналу було звернуто увагу на те, що оцінка конституційності, що проводиться в порядку попереднього контролю, повинна обмежуватись аналізом тексту закону, оскільки неможливо передбачити, яким змістом наповниться текст закону в процесі його фактичного застосування. Якщо з'ясується, що всупереч очікуванням Конституційного Трибуналу імплементація закону на практиці демонструватиме, що закон протирічить Конституції, повторний розгляд та прийняття рішення з даного закону є можливим [115; 113; 192].

Конституція Республіки Польща та закон про Конституційний Трибунал не передбачили у своїх положеннях строків для проведення попереднього конституційного контролю. Як зазначає Л. Гарлицький, на практиці для цього необхідно декілька місяців [9, с. 105]. Тільки щодо бюджетного закону рішення повинно бути винесене протягом двох місяців (ч. 2 ст. 224 Конституції).

Польський досвід у даному аспекті заслуговує на увагу, оскільки закріплення в Конституції Франції положення про те, що Конституційна Рада Франції в рамках процедури попереднього конституційного контролю повинна вирішити справу по суті упродовж місяця, породжує у французькій державно-правовій думці певні нарікання, суть яких полягає в тому, що такий короткий строк призводить до ситуації, за якої попередній контроль стає поверховим та не може забезпечити зважену оцінку конституційності нормативного акта [70, с. 49].

На відміну від попереднього конституційного контролю, наступний здійснюється щодо актів, які набрали загальнообов'язкової сили. Умовою чинності законів, розпоряджень і актів місцевого права є їх оприлюднення (ч. 1 ст. 89 Конституції).

Коло суб'єктів, правомочних ініціювати проведення наступного (*a posteriori*) контролю, є відносно широким. Ініціатива може проявлятися у двох формах: абстрактній та конкретній. У той же час Конституційний Трибунал не може здійснювати конституційний контроль з власної ініціативи, як це було передбачено законом про Конституційний Трибунал 1985 року.

Правом звернення з ініціативою про порушення провадження в порядку абстрактного контролю наділена низка суб'єктів, однак різною мірою. Це пов'язано з тим, що закон про Конституційний Трибунал 1997 року як і попередній закон 1985 року, розмежовують так звану загальну та спеціальну ініціативу [54, с. 24].

Загальна ініціатива дозволяє оспорювати конституційність будь-якого нормативного акта, незалежно від того, чи стосується його змісту сфера діяльності ініціатора. Право звернення з таким запитом мають: Президент Республіки Польща, Маршалок Сейму, Маршалок

Сенату, Голова Ради Міністрів, 50 послів (депутатів), 30 сенаторів, Перший Голова Верховного Суду, Голова Верховного Суду, Голова Верховного Адміністративного Суду, Генеральний Прокурор, Голова Верховної Палати Контролю, Речник Громадянських Прав.

Спеціальна ініціатива дозволяє оспорювати тільки ті нормативні акти, зміст яких стосується питань, що знаходяться в межах сфери діяльності заявника. Так, до Конституційного Трибуналу може звернутись Всепольська Рада Юстиції з поданням щодо відповідності Конституції нормативних актів у тих межах, в яких вони стосуються незалежності судів та незалежності суддів (ч. 2 ст. 186 Конституції). Представницькі органи одиниць територіального самоврядування, загальнодержавні органи профспілок і загальнодержавні керівні органи організацій працевластців і профспілкових організацій, церкви й інші релігійні об'єднання можуть звернутись до Конституційного Трибуналу з поданням, якщо нормативний акт стосується питань, що належать до їхньої компетенції (ч. 2 ст. 191 Конституції). Кожен, чий конституційні свободи чи права були порушені, має право звернутись до Конституційного Трибуналу з конституційною скаргою у справі щодо відповідності Конституції закону чи іншого нормативного акта, на підставі якого суд чи орган публічної адміністрації прийняв остаточне рішення у справі про його свободи, права чи обов'язки, визначені Конституцією (ч. 1 ст. 79 Конституції).

Закон 1985 року передбачав можливість порушення провадження в Конституційному Трибуналі в порядку процедури абстрактного конституційного контролю тільки до сплину п'яти років з дня опублікування акта, що підлягає контролю. На сьогодні такого обмеження не існує і заявник має право оскаржити будь-який із діючих нормативних актів [54, с. 25].

Заявник може відмовитись від свого звернення; якщо він це зробить до початку процедури розгляду, Трибунал зобов'язаний погодитись з його рішенням (ч. 2 ст. 31 закону про Конституційний Трибунал). Відмова від звернення після початку засідання не тягне за собою обов'язкових наслідків для Трибуналу, який може продовжувати провадження. У своїй оцінці Конституційний Трибунал

обмежується рамками звернення (ст. 66 закону). Звернення неможливе, якщо після його направлення заявник втратив свій статус, що стосується передусім представників депутатів та сенаторів, які не були розглянуті Трибуналом до закінчення строку повноваження парламенту. У такому випадку Трибунал залишає звернення без розгляду (наприклад, рішення від 2 червня 1993 року U 4/93, від 22 жовтня 1997 року K 7/97) [9, с. 109].

Конкретна ініціатива може набирати форми так званих правових питань. Контроль за конституційністю законів належить до виключної компетенції Конституційного Трибуналу. Інші суди не можуть самостійно вирішувати питання про конституційність законів. Однак, якщо у них виникають сумніви щодо відповідності нормативного акта Конституції, ратифікованим міжнародним договорам чи закону, вони можуть стати ініціаторами порушення провадження в Конституційному Трибуналі. Цей інститут у польській науці конституційного права отримав назву інституту правового питання (*pytanie prawne*, ст. 193 Конституції) [92 с. 67].

Звернення з правовим питанням це право, а не обов'язок судів. Якщо рішення суду повинно ґрунтуватись на положеннях підзаконного акта, то суд наділений правом вибору: або звернутись з правовим питанням до Конституційного Трибуналу, або самостійно дослідити конституційність даного положення і, можливо, відмовитись від його застосування. Однак якщо рішення повинно ґрунтуватись на законі або міжнародному акті, ратифікованому на підставі закону, то суд не може самостійно винести рішення про невідповідність акта Конституції. Звернення призводить до призупинення провадження суду, що розглядає справу, оскільки остання повинна бути вирішена на підставі рішення Конституційного Трибуналу [9, с. 109].

З правовим питанням до Конституційного Трибуналу може звернутись кожен суд у будь-якій справі та в будь-якій стадії судового провадження. Звернувшись з правовим питанням, суд повинен призупинити судове провадження до отримання відповіді від Конституційного Трибуналу. Конституційний Трибунал дає відповідь у вигляді рішення, яке є обов'язковим та остаточним (ч. 1 ст. 190 Консти-

туції). Таке рішення є обов'язковим не тільки для суду, який звернувся з питанням, та не тільки у справі, яка розглядається, а для всіх суб'єктів права [88, с. 31].

Поняття «кожен суд» у польській конституційній практиці означає будь-який суд, який здійснює правосуддя, тобто суди, вичерпний перелік яких закріплений у ст. 175 Конституції Республіки Польща. Однак слід зазначити, що хоча Державний Трибунал не є органом правосуддя в розумінні ст. 175 Конституції Республіки Польща, він може звертатись до Конституційного Трибуналу з правовим питанням про конституційність того чи іншого нормативного акта, якщо від цього залежить вирішення справи. До Конституційного Трибуналу не можуть звернутись дисциплінарні та третейські суди [92, с. 70].

Правове питання не може бути направлено в Конституційний Трибунал для вирішення сумнівів щодо тлумачення норми права, оскільки з даним питанням у польській конституційній практиці необхідно звертатись до Верховного Суду. Як наслідок, результатом звернення з правовим питанням до Конституційного Трибуналу є виключення з системи законодавства неконституційних актів, а у Верховний Суд – єдине праворозуміння [92, с. 70].

Фактично право суду звертатись до Конституційного Трибуналу з правовим питанням наділяє його можливістю розпочати процедуру контролю конституційності законодавства з тими ж наслідками, що й при абстрактному контролі, ініціювати який може вичерпний перелік органів. У зв'язку із цим у польській державно-правовій думці існує твердження щодо подвійного характеру інституту правового питання. З однієї сторони, цей інститут є формою контролю конституційності законодавства, а з другої – підставою для початку провадження в Конституційному Трибуналі [183, с. 27].

Нагадаємо, що попередній статус польського Конституційного Трибуналу передбачав «неостаточний» характер його рішень: протягом 6 місяців Сейм мав право відхилити рішення Конституційного Трибуналу, що означало збереження закону, який Конституційний Трибунал визнав неконституційним, у системі діючого законодавства. Що стосується правових наслідків рішень Конституційного Трибу-

налу за чинною Конституцією, то акт, який визнається Конституційним Трибуналом неконституційним, втрачає чинність (ч. 3 ст. 190 Конституції). Таке рішення є загальнообов'язковим та остаточним (ч. 1 ст. 190 Конституції); підлягає оприлюдненню в урядовому органі, в якому нормативний акт був оприлюднений (якщо акт не був оприлюднений, рішення оприлюднюється в Офіційному віснику Республіки Польща «Monitor Polski») (ч. 2 ст. 190 Конституції); рішення набуває чинності з дня оприлюднення, проте Конституційний Трибунал може встановити інший строк втрати чинності нормативним актом, який не може бути довшим за вісімнадцять місяців, коли мова йде про закон, і дванадцять місяців – коли мова йде про інший нормативний акт (рішення про втрату чинності закону про державний бюджет потребує попередньої консультації Конституційного Трибуналу з Радою Міністрів) (ч. 3 ст. 190).

Тож, якщо у випадку попереднього контролю предметом є закон, прийнятий Сеймом та направлений Президенту на підписання, а отже, закон до набрання загальнообов'язкової сили та міжнародний договір до його ратифікації, то у випадку наступного контролю предметом є нормативний акт загальнообов'язкової сили. Якщо попередній конституційний контроль може бути здійснений виключно на вимогу Президента Республіки, то наступний конституційний контроль може бути ініційований широким колом суб'єктів, визначених у статтях 191 і 193 Конституції (загальна та спеціальна ініціатива). І нарешті, якщо попередній конституційний контроль спрямований на запобігання появі законів, що суперечать Конституції, то наступний конституційний контроль спрямований на позбавлення такого акта загальнообов'язкової сили, як наслідок, правовими наслідками попереднього конституційного контролю є неприйняття закону або окремих його положень, а наслідками наступного конституційного контролю є втрата його загальнообов'язкової сили та виключення із системи загальнообов'язкового законодавства Республіки Польща.

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що польський Конституційний Трибунал був створений у рамках соціалістичного устрою, у зв'язку з чим конституційний контроль, що здійснював

Конституційний Трибунал, зводився до обмеженої охорони ієрархічної відповідності норм, з огляду на наділення Сейму компетенцією затверджувати рішення Конституційного Трибуналу. Із прийняттям чинної Конституції Республіки Польща в судовій практиці Конституційного Трибуналу почала утверджуватися нова концепція конституційного контролю. Конституційний Трибунал був наділений компетенцією здійснювати контроль конституційності міжнародних договорів, а також приписів права, виданих центральними державними органами в рамках процедури попереднього та наступного, абстрактного та конкретного конституційного контролю.

§ 2. Діяльність Конституційного Трибуналу в сфері захисту прав людини

Діяльність спеціалізованого органу конституційної юрисдикції Республіки Польща головним чином спрямована на охорону норм Основного Закону. У зв'язку із цим необхідно зазначити опосередковане право Конституційного Трибуналу здійснювати контрольні повноваження за дотриманням прав людини, адже Конституція Республіки Польща закріплює норми щодо правового статусу особи. Інститут конституційної скарги, як одне із повноважень Конституційного Трибуналу, є саме тим «важелем», що забезпечує захист конституційних прав і свобод особи.

Позиції щодо введення до польської політико-правової системи інституту конституційної скарги висловлювалися ще на початку 80-х років у дискусіях з приводу створення Конституційного Трибуналу Республіки Польща. Пізніше це питання порушувалось у процесі роботи над проектом закону про Конституційний Трибунал. Супротивники введення інституту конституційної скарги, які тоді мали більшість у польському парламенті, аргументували свою позицію передусім побоюваннями стосовно напливу великої кількості таких справ до Конституційного Трибуналу та трактуванням його

«як ще однієї інстанції скарг та заяв» [14, с. 62; 65, с. 32]. Як зазначає Б. Банашак, частково ці побоювання були обґрунтовані, з одного боку, структурними та функціональними вадами польської юридичної системи, а також надмірним обсягом правового регулювання, а з другого – суттєвими прогалинами в правовому регулюванні та випадками порушення ієрархічно вищих норм нижчими нормами [57, с. 157].

На першому етапі роботи над новою Конституцією Республіки Польща концепція конституційної скарги не зустріла належного зацікавлення. З 11 проектів конституції, що були опрацьовані та опубліковані упродовж 1989–1991 років, тільки один передбачав можливість для Конституційного Трибуналу приймати рішення по конституційних скаргах [14, с. 62].

З 1992 року ситуація із конституційною скаргою діаметрально змінюється. Серед семи проектів, які були взяті за основу роботи Конституційної Комісії Національних Зборів, чотири містили положення про можливість внесення індивідуальної скарги до Конституційного Трибуналу. Йдеться, зокрема, про конституційні проекти Президента Республіки, парламентської фракції Демократичний Союз (Unii Demokratycznej), яка згодом отримала підтримку від Союзу Свобод (Unii Wolności); Союзу Демократичної Лівиці, Польської Народної Партії (Polskiego Stronnictwa Ludowego) – депутатських об'єднань Союзу Праці (Unii Pracy); Німецької меншини (Mniejszości Niemieckiej), Партії пенсіонерів та інвалідів «Надія» (Partii Emerytów i «Rencistów Nadzieja») та необ'єднаних депутатів (posłów nie zrzeszonych) [14, с. 62].

Так, президентський проект Конституції Республіки Польща досить широко визначав можливість щодо внесення конституційної скарги, фактично передбачаючи таке право для всіх громадян, хто вважатиме, що його конституційні права є порушеними.

До концепції президентського проекту наближена була пропозиція, що містилась у конституційному проекті Демократичної Лівиці. Відповідно до останньої кожен громадян мав би мати право на відновлення (захист) свого порушеного суб'єктивного права та пра-

во на внесення відповідної скарги до Конституційного Трибуналу щодо положень закону чи іншого нормативного акта, який обмежує громадянські свободи чи порушує права громадянина, викладені у I розділі проекту Конституції («Свободи, права та обов'язки людини та громадянина»). Конституційний проект Союзу Демократичної Лівиці пропонував надати право на внесення конституційної скарги зацікавленій особі «у випадку порушення правомочним рішенням державного органу прав чи свобод, перелічених у Конституції» [14, с. 62].

Концепція, представлена у проекті фракції Демократичного Союзу, відрізнялася в основному від інших подібних документів тим, що право внесення скарги до Конституційного Трибуналу пропонувалось надати кожному, чий конституційні права могли бути порушені. При цьому Конституційний Трибунал повинен би мати можливість у необхідних випадках розглядати справи щодо «порушення конституційних прав громадянина державною владою» та приймати необхідні рішення.

За наділення кожного громадянина «правом звернення до Конституційного Трибуналу з конституційною скаргою, що ґрунтується на порушенні конституційних прав державною владою» виступав також Комітет Правових Наук Польської Академії наук у своєму проекті від 29 жовтня 1992 року. Однак ця пропозиція отримала негативну оцінку у Верховному Суді та Національній Раді Судочинства. У висновку Загальних Зборів Суддів Верховного Суду від 24 листопада 1994 року зазначалось, що «немає потреби у введенні індивідуальної конституційної скарги. Якщо б такий інститут був впроваджений, то він не може стосуватись судових рішень, оскільки цю роль повинна виконувати касація». Національна Рада Судочинства, підтримуючи позицію Верховного Суду, свого часу зазначила, що «не слід впроваджувати індивідуальної конституційної скарги. У будь-якому випадку індивідуальна конституційна скарга не може через оспорювання правової основи вести до применшення (послаблення) конкретного судового рішення. Така скарга може лише оспорювати певне положення закону щодо його відповідності Конституції, але з відривом від конкретних справ і рішень» [14, с. 63].

Незважаючи на численні суперечки навколо змісту та правової природи конституційної скарги, Конституція Республіки Польща 1997 року ввела цей інститут до своєї політико-правової системи. Як зазначає українська дослідниця К. О. Закоморна, вказана конституційна новела якнайбільше характеризує рівень розвитку в Польщі засад демократичної й соціальної держави і свідчить про визнання універсальних стандартів у сфері прав людини [17, с. 199].

Згідно з ч. 1 ст. 79 Конституції Республіки Польща кожен, чий конституційні свободи або права виявились порушеними, має право у визначеному законом порядку звернутись зі скаргою до Конституційного Трибуналу з питань про відповідність Конституції закону чи іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної влади виніс остаточне рішення про його свободи або права чи про його обов'язки, визначені у Конституції.

Згідно з вказаною статтею суб'єктом, уповноваженим звернутись до Конституційного Трибуналу з конституційною скаргою є «кожен, чий конституційні права чи свободи порушені». Дане положення не стосується прав, передбачених у ст. 56 Конституції (право на отримання притулку та отримання статусу біженця) (ч. 2 ст. 79 Конституції). Поняття «кожен» у польській науці конституційного права розглядається як «кожен суб'єкт конституційних прав та свобод» [82, с. 375]. Конституційний Трибунал у своєму рішенні від 25 лютого 1992 року (supn. akt K 4/91) зазначив, що поняття «кожен», у розумінні звернення з конституційною скаргою, означає будь-яку фізичну особу (громадянина та іноземця), а також юридичну особу [117]. На думку Л. Гарлицького, з конституційною скаргою до Конституційного Трибуналу можуть звертатись фізичні особи (як польські громадяни, так і іноземці), а також юридичні особи (політичні партії, профспілки, а також суб'єкти господарювання), однак тільки у тій сфері, в якій вони можуть бути суб'єктами конституційних прав і свобод (наприклад право на свободу об'єднання, ст. 58 Конституції Республіки Польща) [82, с. 375].

Станіслав Яворський виділяє три можливих значення поняття «кожен», яке міститься в ч. 1 ст. 79 Основного Закону, а саме «кожен

громадянин», «кожна людина або фізична особа», «кожна фізична або юридична особа». Автор також зазначає, що дане поняття необхідно розглядати, виходячи із контексту, в якому воно вживається в Конституції, цілі, якій служить конституційна скарга, а також виду порушених прав і свобод [90, с. 10]. Водночас вважається, що із конституційною скаргою до Конституційного Трибуналу не можуть звертатись органи державної влади та місцевого самоврядування [161, с. 213–214].

Що стосується актів, які можуть бути об'єктом оскарження в конституційній скарзі, то це будь-які акти, видані органами публічної влади, що містять абстрактні, загального характеру норми, тобто закони, ратифіковані міжнародні договори, а також акти, видані центральними органами державної влади [124].

Закон про Конституційний Трибунал закріпив положення про неможливість дослідження нормативних актів у випадку втрати їх загальнообов'язкової сили (п. 3 ч. 1 ст. 39 закону). Водночас об'єктом конституційної скарги можуть бути акти, що втратили загальнообов'язкову силу, про що свідчить положення ч. 3 ст. 39 закону про Конституційний Трибунал, згідно з яким провадження в Конституційному Трибуналі не припиняється, якщо винесення рішення про нормативний акт, що втратив загальнообов'язкову силу до винесення рішення Конституційного Трибуналу, необхідно для охорони конституційних прав і свобод. Важливо зазначити, що коли всі рішення Конституційного Трибуналу мають наслідком визнання конституційності нормативного акта, а також виключення із системи законодавства акта, що не відповідає Основному Закону, то наслідком рішення, яке вирішується на підставі ч. 3 ст. 39 закону про Конституційний Трибунал, є лише вирішення питання про відповідність акта Конституції. Звичайно, така ситуація є логічною, адже прийняття рішення про втрату загальнообов'язкової сили нормативного акта, який уже не наділений такою силою, стає безглуздом. Фактично, закріпивши вказане положення, польський законодавець ще раз демонструє високий рівень визнання та гарантування конституційних прав і свобод людини в країні.

У польській державно-правовій думці тривалий час існує проблема із визначенням можливості дослідження Конституційним Трибуналом у межах конституційної скарги актів органів місцевого самоврядування, що порушують конституційні права чи свободи людини. Згідно зі ст. 184 Конституції Польської Республіки Вищий Адміністративний Суд та інші адміністративні суди здійснюють контроль за діяльністю публічної адміністрації. Цей контроль включає також винесення рішень щодо відповідності законам рішень територіального самоврядування і нормативних актів місцевих органів урядової адміністрації.

На сьогодні багато польських науковців вказують на неможливість здійснення Конституційним Трибуналом конституційного контролю актів органів місцевого самоврядування в процесі розгляду конституційної скарги [95, с. 53; 140, с. 7; 163, с. 34; 65, с. 41]. Так, на думку В. Врубля, віднесення актів органів місцевого самоврядування до об'єктів конституційної скарги значною мірою розширило б компетенцію Конституційного Трибуналу, що одночасно призвело б до дублювання її з компетенцією Вищого Адміністративного Суду [189, с. 89]. В той же час професор П. Вінчорек дотримується іншої точки зору, вказуючи, що поняття нормативний акт може стосуватись також актів органів місцевого самоврядування попри нерозміщення їх серед джерел права, що містяться в III розділі Конституції, у зв'язку із чим вказані акти можуть бути об'єктом конституційної скарги [184, с. 186].

Сам Конституційний Трибунал ще жодного разу не виносив рішення про конституційність актів органів місцевого самоврядування в процесі вирішення конституційної скарги. Однак в одному із своїх рішень від 6 жовтня 2004 року (SK 42/02) зазначив, що вбачає можливість у тому, щоб предметом конституційної скарги були акти органів місцевого самоврядування, за умови якщо вони наділені нормативним характером та в конституційному розумінні можуть бути віднесені до нормативних актів, що містять абстрактні та загальні норми права [124]. Польський вчений М. Зубик, аналізуючи вищевказаний погляд Конституційного Трибуналу, зазначив, що компетенція Конституційного Трибуналу та адміністративного судочинства мають конкуруючий характер [198, с. 25].

У Республіці Польща не можуть бути об'єктом конституційної скарги рішення загальних судів, як це, наприклад, має місце у Федеративній Республіці Німеччина [12, с. 60]. Українська вчена І. Олійник, розмірковуючи над перспективами введення інституту конституційної скарги в Україні, зазначає, що модель, коли рішення Конституційного Суду за конституційною скаргою від громадянина скасовує рішення суду загальної юрисдикції, створює ризик перетворення єдиного органу конституційної юрисдикції на фактично четверту інстанцію загальних судів [36, с. 26]. Ми погоджуємося із такою думкою та вважаємо, що наділення Конституційного Суду правом перевірки рішень судів загальної юрисдикції автоматично призводить до входження цього органу до інстанційної системи країни, що є неможливим з огляду на його призначення та правову природу.

Як зазначає Л. Гарлицький, рішення по конституційних скаргах завжди набувають характеру контролю норм, що значно звужує межі польської моделі конституційної скарги, на відміну від моделей, що існують, наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина чи Іспанії [9, с. 111]. Така думка, мабуть, пов'язана із тим, що коли конституційна скарга подається на судові рішення, Конституційний Суд Федеративної Республіки Німеччина може прийняти такого роду рішення: 1) суд загальної юрисдикції при розгляді справи застосував закон, який є неконституційним; або 2) суд застосував конституційний закон у неконституційний спосіб [12, с. 66]. Адже за такої ситуації рішення виходить за межі контролю норм, оскільки в даному випадку можлива не тільки оцінка конституційності акта, а й оцінка його застосування судом. У Республіці Польща ж Конституційний Трибунал здійснює виключно перевірку відповідності акта, який, на думку скажника, порушує його конституційні права, та у силу відсутності у нього повноважень перевіряти судові рішення не може вирішувати питання про їх конституційність та конституційність їх застосування.

Т. Цимбалістий зазначає, що Конституційний Трибунал Республіки Польща шляхом розгляду і вирішення конституційних скарг здійснює безпосередній захист прав і свобод людини і громадянина. Зокрема, автор вказує, що в світі існує дві моделі захисту прав і сво-

бод людини і громадянина. У країнах, де діє перша модель, органи конституційного правосуддя здійснюють непрямий, опосередкований захист прав і свобод. Тобто така функція органами конституційної юстиції здійснюється, наприклад, у процесі перевірки конституційності законів, офіційного тлумачення тощо. Друга модель передбачає безпосередній захист конституційними судами прав і свобод. У законодавстві держав, де діє така модель, як правило, закріплено інститут конституційної скарги, а повноваження із захисту прав людини передбачено як складову частину компетенції органів конституційної юрисдикції [46, с. 83].

Отже, захист, що здійснюється в межах конституційної скарги, є опосередкованим. Предметом конституційної скарги в Республіці Польща є не порушення органами державної влади конституційних прав особи, а визнання відповідності або невідповідності Конституції вказаного в скарзі нормативного акта. Первинною метою конституційної скарги є оцінка конституційності акта, тобто виявлення та виключення із системи законодавства норм, які, на думку скаржника, порушують його права. Захист конституційних прав стає можливим завдяки вказаній оцінці, у зв'язку з чим набуває похідного та опосередкованого характеру. Конституційний Трибунал виносить рішення не про порушення права, а про конституційність нормативного акта. Тож, не заперечуючи важливу роль Конституційного Трибуналу у справі охорони прав індивіда, доцільно визнавати такий захист як безпосередній.

Певні спільні ознаки інституту конституційної скарги має з інститутом правового питання, про який уже йшла мова¹. Так, у польській науці конституційного права прийнято говорити про подвійний

¹ Слід зазначити, що нами використовуються поняття «інститут конституційної скарги» та «інститут правового питання», оскільки інститут права – це уособлена група правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини конкретного виду. Інститут права характеризується тим, що: а) регулює певний вид (окрему ділянку, фрагмент, сторону) однорідних суспільних відносин; б) є складовою частиною однієї або декількох галузей права; в) є логічно замкнутою, виокремленою сукупністю норм; г) функціонує відносно самостійно в межах галузі права, тобто регулює суспільні відносини незалежно від інших інститутів права. Однак це не означає, що інститут права не пов'язаний з іншими інститутами, навпаки, усі вони в межах галузі права поєднані змістом споріднених суспільних відносин [15, с. 250].

характер інституту правового питання, а саме, з одного боку, цей інститут є формою контролю конституційності законодавства, а з другого – підставою для початку провадження в Конституційному Трибуналі. Інститут правового питання, як і інститут конституційної скарги, виступає не тільки як інструмент виявлення та виключення із системи законодавства неконституційних норм, а й спрямований на захист конституційних прав і свобод. У зв'язку із цим необхідно розглянути потрібний характер інституту конституційної скарги та інституту правового питання: по-перше – ці інститути є формою контролю конституційності законодавства; по-друге – спрямовані на захист конституційних прав і свобод; по-третє – є підставами для початку провадження в Конституційному Трибуналі; однак у випадку інституту конституційної скарги суб'єктом, уповноваженим розпочати провадження, є фізична чи юридична особа, а у випадку інституту правового питання – суд загальної юрисдикції.

Водночас, порівнюючи інститут конституційної скарги та інститут правового питання крізь призму захисту прав і свобод громадянина, слід зазначити, що конституційна скарга на відміну від правового питання має «наступний» характер у захисті конституційних прав, оскільки подається до Конституційного Трибуналу тільки у випадку, коли у справі скаржника прийняте остаточне рішення і, на його думку, конституційні права і свободи порушені.

У свою чергу, інститут правового питання має «попередній» характер у захисті конституційних прав, адже його головною функцією є попередження застосування в конкретній справі норм права, що порушують конституційні права та свободи. Суд у процесі розгляду конкретної справи направляє правове питання в Конституційний Трибунал, який приймає рішення про конституційність тієї чи іншої норми до винесення судового рішення по суті. Як наслідок, вказана процедура виключає можливість порушення прав і свобод громадян на більш ранньому етапі.

Конституційна скарга спрямована на охорону не всіх прав, а тільки тих, що визначені Конституцією. Права, що не визначені Конституцією, підлягають захисту судами загальної юрисдикції, адміністра-

тивними судами, а також Верховним Судом. А гарантією вказаної охорони є принцип «право кожного на суд» (ч. 1 ст. 45 Конституції) [87, с. 10].

У польській науці конституційного права прийнято визначати субсидіарний характер конституційної скарги. Так, згідно зі ст. 79 Конституції конституційна скарга може бути подана тільки в тому випадку, якщо суд або орган публічної адміністрації прийняв остаточне рішення у справі скаржника. Поняття «остаточне рішення» деталізує ст. 46 закону про Конституційний Трибунал, згідно з якою конституційна скарга може бути подана тільки після використання усіх законних засобів для захисту порушеного права, а саме після вручення скаржнику вироку, що вступив у силу, остаточного рішення чи іншого остаточного документа. Як зазначає К. Закоморна, запровадження такої вимоги є цілком обґрунтованим, оскільки, поперше, у такий спосіб демонструється особливе місце Конституційного Трибуналу в системі державного захисту інтересів особи, а подруге, це пов'язано з остаточним характером рішень Конституційного Трибуналу [17, с. 200]. Б. Банашак у свою чергу зазначає, що польська модель конституційної скарги створює певні складності для потенційних заявників, які прагнуть захистити свої права і свободи, оскільки вони мають пройти через численні інстанції для остаточного досягнення своєї мети – відновлення порушених прав і свобод. Водночас унікальність інституту конституційної скарги в Республіці Польща полягає в тому, що завдяки йому особа не лише здобуває черговий засіб захисту та відновлення свого порушеного права, а й отримує реальну можливість впливати на систему законодавства країни, сприяти вилученню з неї неправових приписів та забезпеченню принципу верховенства права [3, с. 136].

Конституційний Трибунал неодноразово вказував у своїх рішеннях, що «про остаточний характер рішень публічної влади можна говорити тоді, коли скаржнику не надається жодних правових засобів, у рамках яких таке рішення може бути змінене чи скасоване» [122; 125; 129; 130]. Як зазначає З. Чешейко-Сохацький, із конституційною скаргою до Конституційного Трибуналу можна звернутись

тільки після проходження усіх інстанцій судової системи [65, с. 38]. У кримінальних справах остаточним рішенням буде вирок Апеляційного Суду, у цивільних справах – рішення Верховного Суду, в адміністративних – рішення Вищого Адміністративного Суду [64, с. 29]. Щодо дисциплінарних судів, то вказані органи не мають ієрархії, у зв'язку із чим рішення дисциплінарного суду є остаточним та наділяє суб'єкта правом звернення до Конституційного Трибуналу для захисту свого порушеного права [162, с. 72].

У польській науці конституційного права субсидіарний характер конституційної скарги прийнято розуміти не як допоміжний інструмент охорони прав людини відносно інших інструментів, а як допоміжний засіб до тих ресурсів, які повинні служити безпосередній охороні Конституції [188, с. 38]. Конституційна скарга забезпечує охорону Конституції, коли жоден із визначених суб'єктів не реалізував право звернення до Конституційного Трибуналу з приводу розгляду на предмет конституційності нормативного акта, а також тоді, коли жоден суд не звернувся із правовим питанням [132, с. 107]. Це, у свою чергу, є визначальною правовою рисою конституційної скарги.

Стаття 46 закону про Конституційний Трибунал, окрім вимоги щодо використання особою всіх законних засобів поновлення своїх прав встановлює також вимогу щодо тримісячного строку звернення до Конституційного Трибуналу, починаючи від дня отримання особою рішення суду або органу публічної адміністрації (ч. 1 ст. 46 закону). Вказаний строк має загальнообов'язковий характер та не підлягає відновленню.

Змістовні вимоги до конституційної скарги та правила її підготовки фіксує ст. 47 закону, згідно з якою скарга повинна містити: офіційне найменування нормативного акта, на підставі якого орган державного управління приймав рішення і тим самим, на думку скаржника, порушив його конституційні права і свободи; вказівку на спосіб порушення конкретних прав і свобод, проголошених у Конституції; точний опис обставин справи. Обов'язково додається оскаржене рішення і документ, що засвідчує дату його вручення.

Щодо оформлення скарги, то передбачається необхідність її підготовки лише кваліфікованими юристами (ст. 48 закону)¹. Якщо Конституційний Трибунал виносить рішення на користь скажника, він дає розпорядження про відшкодування витрат на юридичну допомогу за державний рахунок (ст. 24 закону). Якщо особа, яка бажає оформити скаргу, у силу об'єктивних причин не може самостійно нести витрати на юридичні послуги, суд за місцем її проживання призначає адвоката, а поки розглядає заяву про його призначення, перебіг часу для подання скарги до Конституційного Трибуналу призупиняється (ч. 2 ст. 48 закону).

У законі досить докладно регламентується порядок провадження щодо розгляду конституційної скарги. Так, згідно зі ст. 36 закону Голова Конституційного Трибуналу призначає суддю для проведення попереднього розгляду в закритому засіданні. Такий суддя, аналізуючи скаргу, має певні повноваження: встановити семиденний строк для виправлення зауважень, якщо скарга не відповідає формальним вимогам; відмовити у розгляді скарги, якщо вона явно безпідставна або якщо недоліки скарги не можна ліквідувати за короткий проміжок часу; прийняти претензію для розгляду по суті. У свою чергу, заявник наділяється правом оскаржити постанову судді про відмову в розгляді скарги в семиденний строк. Скарга на таку постанову розглядається у складі трьох суддів Конституційного Трибуналу (ст. 36 закону).

Якщо суддя Конституційного Трибуналу приймає позитивне рішення щодо допуску скарги до розгляду, вона розглядається трьома або п'ятьма суддями. Засідання щодо скарги є відкритим та гласним, але головуючий у кожному конкретному випадку може оголосити його закритим, якщо є необхідність забезпечення державної безпеки або захисту державної таємниці (ст. 23 закону). На думку К. Закоморної, вказані підстави є дещо неповними, оскільки не враховано побажання заявника щодо захисту його особистого чи ділового життя. Досить важливим, на думку автора, є чітке

¹ Слід зазначити неконкретний характер вказаної норми. Адже не зрозуміло, хто визнається кваліфікованими юристами і чи існує норма, яка б визначала їх якості.

окреслення в ст. 52 закону учасників засідання (серед яких заявник, орган, що прийняв оскаржуваний акт, прокурор і Уповноважений по захисту громадянських прав) та закріплення обов'язкової участі в розгляді польського омбудсмена, адже це створює додаткові гарантії прийняття Конституційним Трибуналом справедливого висновку [17, с. 202].

Процедура прийняття рішень Конституційним Трибуналом здійснюється у декілька етапів: 1) обговорення при закритих дверях, що включає дискусію й затвердження основних пунктів рішення; 2) вираження у письмовій формі аргументованої особливої думки членів Конституційного Трибуналу, які не згодні із судженнями більшості; 3) голосування за рішення. Головуючий визначає черговість голосування, починаючи з молодшого за віком судді, при цьому сам голосує останнім. Рішення у справі приймається більшістю голосів членів засідання; 4) підписане всіма суддями рішення оголошується у відкритому засіданні; 5) рішення і особлива думка членів Конституційного Трибуналу публікується в офіційному журналі Конституційного Трибуналу (статті 66–69 закону).

Що стосується правових наслідків рішень Конституційного Трибуналу з конституційних скарг, то їх необхідно розглядати з двох позицій. По-перше, з точки зору нормативних змін у системі законодавства, викликаних рішенням Трибуналу. По-друге, з точки зору зміни правової ситуації суб'єкта, який подав скаргу, та інших осіб, права яких також були порушені рішенням суду або органом публічної адміністрації, винесеним на основі спірного нормативного акта.

Винесене рішення про відповідність нормативного акта Конституції не спричиняє жодних нормативних змін у системі законодавства та в ситуації скажника та інших осіб. Але у випадку подання до Трибуналу схожої за змістом скарги дане рішення може бути використане як взірєць для уникнення необхідності винесення аналогічного рішення. Можна зазначити, що такі наслідки забезпечують ефективну діяльність Конституційного Трибуналу.

Рішення про невідповідність нормативного акта Конституції спричиняє втрату ним загальнообов'язкової сили. У свою чергу, суб'єкт, який подав скаргу, та інші особи, які постраждали внаслідок застосування акта, визнаного неконституційним, у процесі винесення рішень в їх конкретних справах отримують право на відновлення судового провадження на підставі ч. 4 ст.190 Конституції [55, с. 14].

Незважаючи на те, що в польській доктрині існує думка, що інститут конституційної скарги більшою мірою реалізує об'єктивну функцію (забезпечує узгодженість в ієрархії правових норм), аніж суб'єктивну функцію (здійснює захист конституційних прав людини), можна зазначити, що сьогодні Конституційний Трибунал Республіки Польща демонструє високий рівень захисту прав і свобод людини і громадянина. Підтвердженням цього є той факт, що в деяких своїх рішеннях Трибунал посилається на рішення Європейського суду з прав людини.

Конституційний Трибунал, вирішуючи справу за конституційною скаргою (SK 25/07) від 26 травня 2008 року, суть якої полягала в нелюдському триманні особи в переповненій камері в'язниці, у своєму рішенні посилається на практику Верховного Суду Республіки Польща та Європейського суду з прав людини. Зокрема, Конституційний Трибунал посилається на справи *Mayzit v Russia*, *Senbauer v Croatia*, *Melnik v Ukraine*, в яких Європейський суд виклав досить конкретні позиції з цілої низки питань, пов'язаних із правами і свободами людини [24, с. 112–118].

Із викладеного можна зробити висновок, що Республіка Польща обрала оригінальну модель інституту конституційної скарги, суть якої полягає в збереженні головного призначення спеціалізованого органу конституційної юрисдикції (оцінка ієрархічної узгодженості норм), не перетворюючи Конституційний Трибунал на четверту інстанцію. І хоча захист конституційних прав і свобод набуває похідного характеру, все ж таки наділення людини правом на конституційну скаргу, безумовно, є прогресивним кроком у напрямі забезпечення її інтересів та свідчить про визнання універсальних стандартів у сфері прав і свобод людини і громадянина.

§ 3. Внесок Конституційного Трибуналу в справу вирішення спорів щодо компетенції між центральними конституційними органами влади

Хоч як чітко на сьогодні були визначені повноваження та завдання вищих органів державної влади, уникнути виникнення конституційно-правових конфліктів між вказаними органами неможливо. Г. Кельзен свого часу вказував, що оспорювання одним конституційним органом законності акта іншого з приводу недотримання юрисдикції є природним процесом, необхідним для функціонування конституційної системи. У той же час він зазначав, що конструктивне вирішення конституційного спору є можливим за умови утворення державної установи, яка стане місцем проведення діалогу між сторонами спору [16, с. 98].

Саме конституційні суди, спеціалізовані органи конституційної юрисдикції, у більшості країн світу виявили здатність вирішувати конституційно-правові спори.

Одразу необхідно зазначити, що при розгляді даного питання ми будемо звертатися до поняття «конституційно-правовий спір», а не «конституційно-правовий конфлікт», оскільки, по-перше, Конституція Республіки Польща у своїх положеннях закріпила поняття «вирішення спору» (*rozstrzyga spory*), а по-друге, ми погоджуємося з думкою вітчизняного вченого Ю. Барабаша щодо того, що категорія «спір» застосовується до ситуації, коли суперечка між двома суб'єктами конституційного права підлягає розгляду в порядку юрисдикційних процедур. Іншими словами, питання, що викликало протистояння, передається на розгляд спеціалізованих судових органів, які наділені відповідними державно-владними повноваженнями і рішення яких будуть мати обов'язкову силу для всіх конфліктуючих суб'єктів [4, с. 19]. Справедливим є твердження О. Брежнева щодо того, що конституційний конфлікт набуває характеру конституційного спору [6, с. 3], а не навпаки. Як наслідок, до звернення до спеціалізованого органу конституційної юрисдикції між сторонами існує

конституційний конфлікт, а після такого звернення даний конфлікт набуває характеру конституційного спору. Тож у рамках розгляду вказаної компетенції Конституційного Трибуналу вважаємо за доцільне використовувати поняття «вирішення спору», а не «конфлікту».

У Польській державі створення органу, який би вирішував спори про компетенцію, було передбачено задовго до утворення спеціалізованого органу конституційної юрисдикції.

Так, 25 листопада 1925 року в Польщі був прийнятий закон «Про Компетенційний Трибунал» (*Trybunał Kompetencyjny*) [175], яким вносились зміни до Конституції 1921 року (Березнева Конституція). Цей орган наділявся правом вирішувати спори про компетенцію між адміністративними органами та адміністративними судами, з однієї сторони, та судами загальної юрисдикції – з другої. Конституція 1935 року (Квітнева Конституція) [168] також закріпила положення про Компетенційний Трибунал, вказуючи, що даний орган вирішує спори про компетенцію між судами та іншими органами влади (ст. 70).

Після Другої світової війни Компетенційний Трибунал припинив своє існування, а у сфері вирішення спорів про компетенцію тривалий час існувала прогалина. Ситуація змінилась у 1980 році із прийняттям закону «Про Вищий Адміністративний Суд» [182] та внесенням змін до Кодексу про адміністративні правопорушення. Вирішення спорів між органами місцевого самоврядування та органами місцевої адміністрації покладалось на Адміністративний Суд (ст. 22 § 2 Кодексу про адміністративні правопорушення), а вирішення спорів про компетенцію між органами публічної адміністрації та судами загальної юрисдикції здійснювала спеціально створена Компетенційна Колегія при Верховному Суді (*Kolegium Kompetencyjny przy Sądzie Najwyższym*). Однак із прийняттям 30 серпня 2002 року закону [181], що скасовував V розділ Кодексу про адміністративні правопорушення, вказана Колегія також припиняє своє існування, а спори про компетенцію між адміністративними органами та судами загальної юрисдикції починають регулюватися положеннями цивільно-процесуального кодексу та кодексу про адміністративні правопорушення без створення спеціального для цього органу [145, с. 10], тобто у судовому порядку.

Із прийняттям Конституції Республіки Польща 1997 року спори між органами місцевого самоврядування та органами місцевої адміністрації продовжує вирішувати Адміністративний Суд, а Конституційний Трибунал наділяється новим, невідомим раніше повноваженням, а саме вирішення спорів щодо компетенції між центральними конституційними органами держави (ст. 189 Конституції).

Пропозиція щодо наділення Конституційного Трибуналу вказаною компетенцією знайшла своє відображення в одному із проектів Конституції 1997 року, представленого членами самого Конституційного Трибуналу. Запропонований проект не спричинив дискусії та був прийнятий абсолютною більшістю голосів членів Конституційної Комісії Національних Зборів. Предметом засідання Комісії у вказаному аспекті було лише з'ясування поняття «вищі центральні органи», яке замінилось поняттям «центральні конституційні органи держави» [63, с. 313].

Польський вчений В. Соколевич вказує, що впровадження у 1997 році в польську державно-правову практику інституту вирішення спорів про компетенцію між центральними конституційними органами держави не означає, що раніше Конституційний Трибунал не здійснював вказане повноваження. На думку автора, Конституційний Трибунал реалізував його, здійснюючи загальнообов'язкове тлумачення законів, необхідність в якому часто виникала на тлі конституційного спору щодо компетенції. Прикладом може бути тлумачення закону «Про радіо та телебачення», в якому Конституційний Трибунал зазначив, що компетенція Президента Республіки з призначення визначеної кількості членів, а також Голови Всепольської Ради Радіомовлення та Телебачення не наділяє його автоматичним правом на довільне їх відкликання. За допомогою такого роду рішень Конституційний Трибунал власне вирішував спори, що виникали між центральними конституційними органами держави [151, с. 29].

Такої ж точки зору дотримуються Л. Гарлицький та Я. Тжинський. Так, у Коментарі до закону про Конституційний Трибунал автори зазначають, що прийняття рішення в справах щодо компетенції є функцією, відокремленою від конституційного контролю системи законодавства. Вказане завдання Конституційного Трибуналу є новим

та не було передбачене до 1997 року, хоча в практиці роль певного «сурогату» виконувала процедура здійснення загальнообов'язкового тлумачення законів, яка охоплювала питання розподілу компетенції [60, с. 43]. Тобто шляхом тлумачення законів Конституційний Трибунал розв'язував спори компетенційного характеру.

Виходячи із змісту ст. 53 закону про Конституційний Трибунал 1997 року, можна виділити два види спорів про компетенцію, а саме:

– позитивні спори про компетенцію – коли два або більше центральних конституційних органи держави визнали себе компетентними вирішувати одне і те ж питання або прийняли по ньому рішення;

– негативні спори про компетенцію – коли вказані органи одночасно визнають себе некомпетентними вирішувати певне питання.

У зв'язку з тим, що Конституція Республіки Польща закріпила дві ознаки, яким повинні відповідати органи, а саме бути «конституційними» органами та належати до категорії «центрального» органів, вважаємо за необхідне з'ясувати, які саме органи належать до даної групи.

Під центральним конституційним органом держави в польській науці конституційного права прийнято розуміти органи, які передбачені в Конституції, а їх діяльність поширюється на всю територію держави. До них належать: Сейм, Сенат, Президент Республіки Польща, Рада Міністрів, Голова Ради Міністрів та інші члени Ради Міністрів, Верховний Суд, Вищий Адміністративний Суд, Конституційний Трибунал, Державний Трибунал, Всепольська Рада Юстиції, Всепольська Рада Радіомовлення і Телебачення, Речник Громадянських Прав, Речник Прав Дитини, Верховна Палата Контролю, Польський Народний Банк, Рада Грошової Політики, Генеральний Прокурор. Вважається, що Конституційний Трибунал не може вирішувати спорів про компетенцію між центральними органами держави, які не передбачені в Конституції (наприклад, органи урядової адміністрації) або передбачені в Конституції, однак не є центральними органами (наприклад, органи місцевого самоврядування) [184, с. 367–368].

Необхідно зазначити, що, хоча Конституційний Трибунал є центральним конституційним органом держави, у польській державно-правовій думці існує твердження, що даний орган не може виступати в ролі учасника спору, оскільки це порушує принцип *ne in causa sua* (ніхто не може бути суддею у власній справі) [184, с. 380].

У цілому в науці конституційного права вирішення конституційних спорів щодо компетенції прийнято поділяти на два види. Перший вид – це протиріччя між основними конституційними органами держави – урядом та парламентом – з питань розподілу компетенції між ними (горизонтальне вирішення спорів). Другий вид – це протиріччя між державою та її територіальними складовими (вертикальне вирішення спорів). Республіка Польща обрала горизонтальну модель вирішення спорів про компетенцію. Як зазначає М. Змігородський, на відміну від контролю ієрархічної відповідності норм, який є вертикальним конституційним контролем, вирішення спору про компетенцію між двома органами держави (центральними, конституційними) є горизонтальним [201, с. 28]. Аналогічної точки зору дотримується З. Чешейко-Сохацький, який зазначає, що унітарний устрій Республіки Польща, а також обмеження спорів виключно органами, що належать до однієї і тієї ж категорії (центральні конституційні органи держави), дають підстави визначати контроль як горизонтальний [63, с. 321].

Взагалі категорія вертикального вирішення спорів щодо компетенції є характерною у переважній більшості випадків для федеративних держав та складних унітарних держав, які мають відносно централізовану форму устрою. Так, наприклад, незважаючи на унітарну форму устрою в Республіці Болгарія Конституційний Суд вирішує спори про компетенцію як між Народними Зборами, Президентом і Радою Міністрів, так і між органами місцевого самоврядування та центральними виконавчими органами (ст. 149 Конституції Республіки Болгарія) [25, с. 88], у Республіці Чехія Конституційний Суд вирішує спори про компетенцію між органами держави та органами місцевого самоврядування (ст. 87 Конституції Республіки Чехія) [26, с. 498] тощо.

Конституція Республіки Польща чітко визначила коло суб'єктів, уповноважених ініціювати провадження в Конституційному Трибуналі. Згідно зі ст. 192 Конституції із поданням у справах із вирішення спорів щодо компетенції між центральними конституційними органами держави до Конституційного Трибуналу можуть звернутися: Президент Республіки Польща, Маршал Сейму, Маршал Сенату, Голова Ради Міністрів, Перший Голова Верховного Суду, Голова Верховного Адміністративного Суду і Голова Верховної Палати Контролю (ст. 192 Конституції). Як наслідок, не всі центральні конституційні органи держави, які можуть бути учасниками спору, мають право ініціювати провадження в Конституційному Трибуналі.

Закон про Конституційний Трибунал встановлює вимоги, яким повинен відповідати запит. Так, згідно з ч. 2 ст. 53 закону запит повинен містити 1) вказівку на спірні дії; 2) вказівку на відмову в їх здійсненні; 3) вказівку на положення Конституції або закону, які були порушені.

Згідно зі ст. 54 закону початок провадження в Конституційному Трибуналі тягне за собою призупинення провадження в органах, які беруть участь у спорі про компетенцію. Конституційний Трибунал, ознайомившись з позиціями учасників спору, може винести рішення про тимчасове врегулювання спірних питань, зокрема, про призупинення виконавчих дій, якщо це необхідно для попередження завдання шкоди або ж у зв'язку з важливим суспільним інтересом.

Хоча закон про Конституційний Трибунал не вказує правових наслідків вирішення спору, аналізуючи ст. 53 закону можна дійти висновку, що вказаний орган може прийняти одне із таких рішень: 1) рішення, що підтверджує повноваження відповідного центрального конституційного органу держави видавати акт чи здійснювати дію правового характеру, що стали причиною спору про компетенцію; 2) рішення, що заперечує повноваження відповідного центрального конституційного органу держави видавати акт чи здійснювати дію правового характеру, що стали причиною спору про компетенцію. У кожному із вказаних випадків рішення Конституційного Трибуналу Республіки Польща із вирішення спору про компетенцію має

характер констатації, а авторитет вказаного органу є гарантією того, що в подальшому сторони спору будуть чітко дотримуватись позиції спеціалізованого органу конституційної юрисдикції.

При розгляді правової природи Конституційного Трибуналу нами було зазначено, що в процесі вирішення спорів між центральними конституційними органами держави вказаний орган здійснює конституційне правосуддя. На підтвердження цієї точки зору вважаємо за необхідне навести певні аргументи.

По-перше, у польській науці конституційного права прийнято відмежовувати дану компетенцію від конституційного контролю системи законодавства. Так, деякі польські вчені вказують, що прийняття рішення в справах спорів про компетенцію є функцією, відокремленою від конституційного контролю системи законодавства [151, с. 29; 145, с. 12]. У зв'язку із цим можна зазначити, що коли вся компетенція Конституційного Трибуналу спрямована на здійснення оцінки відповідності акта або діяльності політичних партій Конституції, то у випадку вирішення спорів між центральними конституційними органами держави змінюється мета спеціалізованого органу конституційної юрисдикції, оскільки діяльність вказаного органу спрямована не на оцінку відповідності, а на вирішення спору.

По-друге, виходячи із предметного визначення правосуддя, яке склалось та існує в польській державно-правовій думці, а саме правосуддя – це вирішення спору про право, на нашу думку, доцільно розмежовувати поняття «вирішення спору» та «вирішення питання», оскільки, як уже зазначалось, Конституційний Трибунал «вирішує спір», тільки здійснюючи таку компетенцію, як вирішенні спорів між центральними конституційними органами держави. Здійснюючи всю іншу компетенцію, передбачену ст. 188 Конституції, вказаний орган «вирішує питання» (відповідає чи не відповідає акт Конституції, або ж суперечать чи не суперечать цілі чи діяльність політичних партій Конституції).

По-третє, «конституційне правосуддя», на нашу думку, має місце за умови наявності сторін, які на підставі принципу змагальності

відстоюють протилежні точки зору в порядку юрисдикційних процедур. Так, звертаючись до ст. 53 закону про Конституційний Трибунал, в якій йдеться про те, що Конституційний Трибунал вирішує спори про компетенцію, коли два або більше центральних конституційних органи держави визнали себе компетентними вирішувати одне і те ж питання або прийняли по ньому рішення, або у випадку, коли вказані органи визнали себе некомпетентними вирішувати певне питання, можна говорити про наявність трьох обов'язкових ознак, які, на нашу думку, становлять поняття «конституційного правосуддя», а саме: 1) наявність сторін (два або більше центральних конституційних органи держави); 2) наявність принципу змагальності (кожна із сторін визнає себе компетентною або некомпетентною, як наслідок, кожна зі сторін відстоює свою точку зору); 3) наявність юрисдикційної процедури (вирішення даного спору шляхом звернення до спеціалізованого органу конституційної юрисдикції, а отже, спір вирішується в конституційному провадженні).

С. В. Боботов зазначає, що провадження із вирішення спорів про компетенцію характеризується такими особливостями. По-перше, сторонами у такому провадженні є державні органи, тобто суб'єкти, які наділені більш сильними політичними та правовими позиціями, ніж громадяни. Спір може виникати тільки у зв'язку з дією чи бездіяльністю державного органу. Спір стосується встановлення меж компетенції, що належить цьому органу; його наслідком буде підтвердження чи скасування акта, що оспорується. По-друге, провадження має публічно-правовий характер. Мова йде про визначення прав і обов'язків органів держави (у випадку Республіки Польща – центральних конституційних органів державної влади). По-третє, зміст рішення залежить від предмета спору. Якщо спір про компетенцію виникає з приводу конкретного акта державного органу, то Суд визначає межі конституційних повноважень цього органу та приймає рішення про долю акта [5, с. 72].

У зв'язку з викладеним доходимо висновку, що Конституційний Трибунал, вирішуючи спори про компетенцію між центральними конституційними органами держави, у межах конституційного про-

вадження (яке наділене певними особливостями) здійснює конституційне правосуддя.

Беззаперечним є факт, що функція щодо розгляду «компетенційних» спорів сприяє узгодженню інтересів суб'єктів конституційно-правових відносин, забезпечує зміцнення конституційного ладу, а також підтримує стабільність конституційного судочинства [39, с. 9; 50, с. 8]. Спеціалізований орган конституційної юрисдикції, вирішуючи спори про компетенцію між центральними конституційними органами держави, зводить розподіл повноважень між органами влади до єдиного конституційного балансу, забезпечуючи тим самим принцип поділу влади та неможливість втручання одного органу в компетенцію іншого.

В той же час існує думка, що зловживання спеціалізованим органом конституційної юрисдикції вказаним повноваженням може призвести до перетворення його на інструмент політичної боротьби [32, с. 23].

Ми погоджуємося з даним твердженням, оскільки вважаємо, що конфлікти¹ про компетенцію між центральними конституційними органами держави досить часто мають політичний характер, у зв'язку із чим повинні вирішуватись на основі політичних норм та традицій.

Республіка Польща у цьому аспекті може бути яскравим прикладом для деяких країн Східної Європи. Це пов'язано з тим, що з 1997 до 2008 року до Конституційного Трибуналу не було жодного звернення про вирішення конституційного спору між центральними конституційними органами держави, хоча, як зазначає М. Саф'ян, конфлікти такого роду мали місце. На думку автора, такий стан демонструє, що будь-які конфлікти про компетенцію між центральними конституційними органами держави розв'язуються в правовій, демократичній державі політичними методами, а не правовими [142, с. 33].

За весь період існування даної компетенції Конституційний Трибунал виніс всього лише два рішення, а саме рішення від 23 червня

¹ Вживаємо поняття «конфлікт», маючи на увазі суперечку між органами, що виникає до звернення до спеціалізованого органу конституційної юрисдикції.

2008 року (Крп 1/08) [128] та рішення від 20 травня 2009 року (Крп 2/08) [127].

Звертаючись до аналізу рішення від 23 червня 2008 року, можна зазначити, що воно не було класичним рішенням, у якому спеціалізований орган конституційної юрисдикції вирішує спір про компетенцію. Так, до Конституційного Трибуналу звернувся Перший Голова Верховного Суду про вирішення спору про компетенцію між Президентом Республіки Польща та Всепольською Радою Юстиції щодо висунення кандидатів на посаду суддів. У статті 179 Конституції Республіки Польща йдеться про те, що судді призначаються Президентом за поданням Всепольської Ради Юстиції безстроково. У зв'язку із цим Перший Голова Верховного Суду звернувся із запитом, який стосувався питання, чи має право Президент висувати кандидата на посаду судді. У вказаному рішенні Президент Республіки Польща став на позицію, що запит Першого Голови Верховного Суду не є предметом спору про компетенцію в розумінні ст. 189 Конституції, а, скоріше, підставою для здійснення тлумачення Конституційним Трибуналом. У той же час Президент зазначив, що спір про компетенцію між Президентом та Всепольською Радою Юстиції мав би місце у випадку призначення кандидатів на посади суддів Всепольською Радою Юстиції або ж висунення кандидатів на посаду суддів Президентом. У свою чергу Всепольська Рада Юстиції стала на позицію існування в даному випадку спору про компетенцію, аргументуючи це тим, що на практиці мали місце випадки висунення кандидатів на посади суддів Президентом. Генеральний Прокурор у цій справі зазначив, що провадження у справі необхідно закрити на підставі ст. 39 ч. 1 п. 1 закону про Конституційний Трибунал, згідно з якою винесення рішення є зайвим та недопустимим. Позиція Генерального Прокурора стосувалась того, що ст. 179 Конституції окреслює дві самостійні компетенції, а саме: призначення суддів – як компетенцію Президента та висунення кандидатів – як компетенцію Всепольської Ради Юстиції. У зв'язку із цим підстав для звернення до Конституційного Трибуналу не існує, оскільки не існує спору про компетенцію, про який йдеться в ст. 189 Конституції. Конституційний

Трибунал зазначив, що Перший Голова Верховного Суду у своєму запиті не вказав конституційної норми, яка б наділяла Президента можливістю висувати кандидатів на посаду суддів. Спір про компетенцію мав би місце, якщо б Президент офіційно здійснив висунення кандидатів певним актом, у зв'язку із чим такий акт був би виданий без правової на те підстави. У даному випадку не існує ситуації, за якої Всепольська Рада Юстиції та Президент вирішили одну справу або прийняли одне рішення, що, у свою чергу, виключає реальний конфлікт компетенцій. На додаток Конституційний Трибунал зазначив, що не уповноважений вирішувати «гіпотетичні» спори про компетенцію. Предметом вирішення спору може бути виключно «збіг» компетенцій, у зв'язку з чим провадження закривається на підставі п. 1 ч. 1 ст. 39 закону про Конституційний Трибунал.

На відміну від проаналізованого рішення, у рішенні від 20 травня 2009 Конституційний Трибунал визнав існування спору про компетенцію.

Участь Президента Республіки на засіданнях Європейської Ради всупереч рішенню Голови Ради Міністрів стало підставою звернення Голови Ради Міністрів із запитом до Конституційного Трибуналу щодо вирішення спору про компетенцію між двома центральними конституційними органами держави.

Згідно зі ст. 133 Конституції Республіки Польща Президент Республіки у сфері зовнішньої політики взаємодіє з Головою Ради Міністрів та відповідним міністром. Голова Ради Міністрів звернувся із запитом до Конституційного Трибуналу визначити, який саме центральний конституційний орган держави уповноважений презентувати Республіку Польщу на засіданнях Європейської Ради з метою представлення держави. Голова Ради Міністрів відстоював позицію, що на підставі частин 1–2 ст. 146 та п. 9 ч. 4 ст. 146 Конституції Рада Міністрів здійснює зовнішню політику Республіки Польща та загальне керівництво у сфері взаємовідносин з іншими державами та міжнародними організаціями, тому виключно Рада Міністрів представляє Польщу на засіданнях Європейської Ради. Голова Ради Міністрів зазначив, що виключно він уповноважений визначати склад

делегатії Республіки Польща на засіданнях Європейської Ради та зазначив, що 15 жовтня 2008 року у Брюсселі відбулось засідання Європейської Ради, за два дні до якого Президент Республіки публічно висловився щодо наміру взяти участь у цьому засіданні та заявив, що має право самостійно, незалежно від думки Голови Ради Міністрів, брати участь у вказаному засіданні. Тож, у зв'язку з тим, що Президент визнає себе уповноваженим самостійно приймати рішення про свою участь у засіданнях Європейської Ради, а Голова Ради Міністрів вказує, що виключно він уповноважений визначати склад делегатії, на думку Голови існує реальний спір про компетенцію між двома центральними конституційними органами держави. У свою чергу, Президент Республіки у своєму листі від 21 листопада 2008 року став на позицію, що у зв'язку з тим, що ст. 10 Конституції Республіки Польща передбачає дуалізм виконавчої влади, Президент Республіки у виконанні своїх конституційних повноважень діє незалежно від Ради Міністрів та на власний розсуд. Генеральний Прокурор у листі від 16 грудня 2008 року вказав, що, незважаючи на те, що Президент Республіки не приймав акта, який би суперечив рішенням Голови Ради Міністрів, фактично Глава держави своїми діями, а саме, самостійно вирішивши питання щодо своєї участі в засіданні Європейської Ради, визначив склад делегатії, що є виключною прерогативою Голови Ради Міністрів. Генеральний Прокурор став на позицію існування в даній справі спору про компетенцію та про неможливість Президента самостійно вирішувати питання своєї участі у засіданні Європейської Ради. Конституційний Трибунал, зваживши позиції всіх учасників спору, у своєму рішенні зазначив, що виключно Голова Ради Міністрів уповноважений вирішувати питання про склад делегатії на засіданні Європейської Ради. Не існує двох делегатій, а також особи, яка б представляла Республіку Польща окремо від делегатії. Якщо Президент Республіки висловить бажання та зацікавленість брати участь у засіданнях Європейської Ради, необхідно дійти погодження з Головою Ради Міністрів, оскільки саме Голова несе відповідальність за заходи, пов'язані із представництвом Республіки Польща в Європейському Союзі. У цілому Конституційний

Трибунал вирішив, що у зв'язку з тим, що в Преамбулі Конституції йдеться про необхідність влади взаємодіяти між собою (принцип єдності влади), Голова Ради Міністрів повинен інформувати Президента про порядок денний засідань Європейської Ради, а Президент Республіки зобов'язаний інформувати Голову Ради Міністрів про намір взяти участь у засіданнях Європейської Ради. Насамкінець, Конституційний Трибунал зазначив, що Президент та Рада Міністрів повинні приймати спільне рішення про особу, яка представлятиме інтереси країни, якщо питання, котрі розглядаються в Європейській Раді, пов'язані з повноваженнями глави держави.

Справедливо, на нашу думку, зазначає вчена К. Закоморна, що у цій справі орган конституційного судочинства проявив сталість у концептуальній лінії своєї діяльності, адже сконцентрував увагу на ключових принципах, які гарантують збалансованість дій органів влади. Орган конституційного контролю, підкресливши, що при виконанні своїх конституційних завдань Президент і Голова Ради Міністрів повинні керуватись принципом взаємодії влад, забезпечив цілісність дій публічних установ у взаємовідносинах з Європейським Союзом та його інституціями [16, с. 102].

Тож, по-перше, у Республіці Польща Конституційний Трибунал вирішує спори виключно між центральними конституційними органами держави. Питання, що вирішуються Конституційним Трибуналом у процесі спору, мають конституційний характер, тобто стосуються конституційного обсягу компетенції органу влади, а не того, що є предметом чинного законодавства. По-друге, виключно в процесі вирішення спору про компетенцію між центральними конституційними органами держави Конституційний Трибунал здійснює правосуддя, свідченням чого є: 1) наявність сторін (два або більше центральних конституційних органи держави); 2) наявність принципу змагальності (кожна зі сторін визнає себе компетентною або некомпетентною, як наслідок, кожна зі сторін відстоює свою точку зору); 3) наявність юрисдикційної процедури (вирішення цього спору шляхом звернення до спеціалізованого органу конституційної юрисдикції, а отже, спір вирішується в конституційному проваджен-

ні). Нарешті, Республіка Польща, наділивши Конституційний Трибунал вказаною компетенцією, забезпечила розподіл повноважень між органами влади до єдиного конституційного балансу.

§ 4. Конституційний Трибунал як засіб забезпечення демократичних засад діяльності політичних партій

Тривалий час політичні партії діяли поза межами правового регулювання з боку держави. Пронизуючи усі ланки конституційно-правової структури влади, їх роль поступово зростає. Правове закріплення ролі та місця партій у політичній системі суспільства, регламентація порядку їх утворення і припинення діяльності, визначення їх внутрішньої структури і принципів роботи, вимог щодо ідеології і програм, врешті порядку фінансування, у науці конституційного права прийнято визначати як інституціоналізацію політичних партій, тобто надання кожній конкретній партії статусу інституту, офіційно оформленого та визнаного державою. У свою чергу визначення правового статусу політичних партій Конституцією – конституціоналізація політичних партій [20, с. 51].

Сьогодні конституційне закріплення ролі та місця політичних партій стало тенденцією для багатьох демократичних держав. Конституція Республіки Польща, зокрема, забезпечує свободу створення та діяльності політичних партій (ст. 11) та забороняє існування політичних партій та інших організацій, які звертаються у своїх програмах до тоталітарних методів і практики дій нацизму, фашизму і комунізму, а також тих, програма або діяльність яких передбачає чи допускає расову і національну ненависть, застосування насильницьких методів з метою захоплення влади або здійснення впливу на політику держави або передбачають засекречування структур і членства (ст. 13 Конституції).

Створення механізму, який би забезпечував демократичні засади діяльності політичних партій, відбулось у Польській державі задов-

го до прийняття чинної Конституції 1997 року. Так, конституційний закон від 29 грудня 1989 року [179], яким вносились зміни до Конституції Польської Народної Республіки, наділив Конституційний Трибунал компетенцією приймати рішення про «суперечність Конституції цілей чи діяльності політичних партій» (ч. 2 ст. 4), а закон «Про політичні партії» від 28 липня 1990 року [178] деталізував вказане конституційне закріплення.

У процесі підготовки Конституції Республіки Польща 1997 року в Конституційній Комісії Національних Зборів питання конституційного контролю цілей та діяльності політичних партій стало предметом широкої дискусії. Так, експерт Комісії Х. Грошик не вважав доцільним наділення Конституційного Трибуналу компетенцією із вирішення питання конституційності діяльності політичних партій. Автор зазначав: «Концепція Конституційного Трибуналу повинна ґрунтуватись на тому, що вказаний орган є судом права (який вирішує відповідність актів нижчого рівня актам вищого рівня), а не судом фактів. Якщо ми хочемо наділити Конституційний Трибунал правом досліджувати на відповідність Конституції якихось елементів політичних партій, то ними повинні бути цілі, оскільки вони виражені в статуті, який є актом, хоч і не загальнообов'язковим. Саме дослідження статуту чи програми політичної партії вміщується в концепцію Конституційного Трибуналу, як суду права». Експерт Комісії Я. Тжинський підкреслював, що на практиці Конституційний Трибунал не має та не буде мати жодних інструментів, які б дозволили йому вирішувати питання, що діяльність політичної партії є неконституційною. Натомість П. Сарнецький виступав за доцільність дослідження Конституційним Трибуналом цілей політичних партій, а їх діяльності – Кримінальною Палатою (Izba Karne) Верховного Суду. Професор П. Вінчорек, експерт Конституційної Комісії, став на позицію щодо «неможливості розподілу цілей та діяльності політичних партій». На його думку, вирішення питання про суперечність Конституції цілей та діяльності політичних партій повинно покладатись на один орган [63, с. 302–303].

Незважаючи на дискусії та небажання експертів наділити Конституційний Трибунал всією повнотою вказаної компетенції, Конституція Республіки Польща 1997 року (п. 4 ст. 188) все ж таки передбачила у своїх положеннях можливість Конституційним Трибуналом приймати рішення про суперечність Конституції як цілей, так і діяльності політичних партій. Вказана компетенція знайшла своє відображення також у законі «Про Конституційний Трибунал» (статті 14, 42–44) та законі «Про політичні партії» (ст. 14) [181].

Конституція Республіки Польща, закріпивши у своїх положеннях норму-дефініцію, визначила політичні партії як об'єднання на засадах добровільності і рівності польських громадян з метою здійснення демократичними методами впливу на формування політики держави (ст. 11). У польській державно-правовій думці прийнято вважати, що ця стаття, як і закон про Конституційний Трибунал, фактично допускають можливість існування як зареєстрованих, так і незареєстрованих політичних партій. З. Чешейко-Сохацький зазначає, що можливість існування в Польщі незареєстрованих політичних партій пов'язана з попереднім правовим регулюванням, яке перейняла чинна Конституція та закон «Про політичні партії». Так, закон «Про політичні партії» 1990 року не встановлював обов'язкового порядку для реєстрації політичних партій, а закон від 29 грудня 1989 року, який вносив зміни до Конституції Польської Народної Республіки 1952 року, передбачав можливість існування двох видів партій – зареєстрованих та незареєстрованих. У результаті сьогодні незареєстровані політичні партії мають право на існування [63, с. 296].

Така ситуація призвела до появи в польській державно-правовій думці питання про можливість здійснення Конституційним Трибуналом конституційного контролю щодо незареєстрованих політичних партій. Щоправда, сам Конституційний Трибунал за всю практику не прийняв жодного рішення щодо такого роду партій. Правову прогалину спробували вирішити спеціалісти в галузі конституційного права. Так, виникла точка зору, що оскільки у законі про політичні партії при визначенні правових наслідків прийнятих Конституційним Трибуналом рішень щодо відповідності цілей чи діяльності зареє-

строваних політичних партій не вказувались як окремий вид рішення щодо відповідності цілей чи діяльності незареєстрованих політичних партій, до компетенції Конституційного Трибуналу така функція не належить [60, с. 181].

Хоча в польській науці та практиці прийнято допускати можливість існування незареєстрованих політичних партій, слід зазначити, що закон «Про політичної партії» не містить жодного положення щодо незареєстрованих політичних партій. Так, законодавство України визначає можливість існування незареєстрованих об'єднань, однак такі об'єднання повинні повідомити про заснування. Тобто легалізація об'єднань громадян є обов'язковою і здійснюється або шляхом реєстрації, або ж шляхом повідомлення про заснування. У разі реєстрації – об'єднання громадян набуває статусу юридичної особи (ст. 14 закону України «Про об'єднання»). Отже, не ясно, чи можна визначати суб'єктами права незареєстровані політичні партії Республіки Польща. Адже, як зазначає вітчизняний дослідник О. В. Тарасов, який вперше ввів у науку аксіоми правової персонології, «поза правовою формою суб'єкта права існувати не може» [43, с. 178].

У Республіці Польща Конституційний Трибунал не наділений компетенцією здійснювати конституційний контроль щодо незареєстрованих політичних партій. Водночас необхідно зазначити, що такий контроль стає можливим тільки якщо політична партія вирішила здійснити реєстрацію (ст. 14 закону «Про політичні партії»).

Взірцем контролю цілей та діяльності політичних партій є виключно Конституція. У зв'язку із цим можна зазначити, що таким взірцем є вказані положення статей 11 та 13 Конституції Республіки Польща.

Дослідження відповідності цілей та діяльності політичних партій Конституції відбувається в повному складі суддів Конституційного Трибуналу. Першочергово Конституційний Трибунал встановлює осіб, що будуть представляти політичну партію під час слухання (ст. 55 закону про Конституційний Трибунал). Порядок визначення осіб встановлюється законом про політичні партії, у статтях 9 та 11 якого

сказано, що в статуті політичної партії повинні бути чітко встановлені особи, що представляють дану партію у зовнішніх зносинах з іншими організаціями. У частині 2 ст. 11 також зазначається, що в заяві про реєстрацію політичної партії повинні міститись імена, посади та адреси осіб, що входять до складу управлінських органів, до компетенції яких належить представлення інтересів партії у всіх її зовнішніх зносинах.

У польській науці конституційного права конституційний контроль політичних партій, що здійснюється Конституційним Трибуналом, прийнято поділяти на два види, що, на нашу думку, пов'язано із закріпленням у законі про Конституційний Трибунал двох окремих процедур контролю, а саме: 1) прийняття рішення про неконституційність цілей політичних партій; 2) прийняття рішення про неконституційність їх діяльності.

Так, згідно зі ст. 56 закону про Конституційний Трибунал запити про відповідність Конституції цілей політичних партій, визначених у статуті чи в програмі, Конституційний Трибунал розглядає на принципах та в порядку, передбаченому для розгляду запитів про відповідність нормативних актів Конституції. Такий контроль може бути ініційований або під час створення політичної партії та включення її до реєстру, або у випадку внесення змін до статуту чи програми партії. Єдиним суб'єктом, уповноваженим здійснювати запит до Конституційного Трибуналу щодо такого роду контролю, є Окружний Суд Варшави, який є органом реєстрації політичних партій. Саме Окружний Суд Варшави розглядає подані політичною партією, що здійснює реєстрацію, документи, а саме: статут політичної партії (п. 1 ч. 3 ст. 11 закону «Про політичні партії») та документ, що містить список імен, прізвищ, адрес, ідентифікаційних кодів та підписи, щонайменше 1000 польських громадян, які досягли 18-річного віку та наділені правоздатністю (п. 2 ч. 3 ст. 11 закону «Про політичні партії»).

Аналізуючи зазначену процедуру, необхідно зауважити, що порядок розгляду питання про відповідність Конституції цілей політичної партії схожий за процедурою із порядком вирішення питання

відповідності Конституції законодавчих актів. І в першому, і в другому випадку Конституційний Трибунал здійснює «оцінку відповідності». Відмінність у вказаних процедурах полягає у тому, що, по-перше, статут політичної партії не є загальнообов'язковим актом та не входить до системи джерел права країни, а по-друге, якщо у випадку нормативного акта існує можливість дослідження його частини (ст. 42 закону «Про Конституційний Трибунал»), то у випадку статуту чи програми така можливість не передбачена, тобто відбувається перевірка на предмет конституційності тільки статуту або програми в цілому, а не окремих їх положень.

Згідно зі статтями 57 та 58 закону про Конституційний Трибунал запити про відповідність Конституції діяльності політичних партій Конституційний Трибунал розглядає, застосовуючи положення Кодексу кримінального судочинства. Обов'язок доказування невідповідності Конституції лежить на заявнику, який зобов'язаний надати або оголосити докази, що вказують на таку невідповідність. Конституційний Трибунал з метою зібрання та збереження доказів може доручити Генеральному Прокурору здійснити розслідування з питань відповідності діяльності політичної партії Конституції.

Ні закон про Конституційний Трибунал, ні закон про політичні партії не вказують коло суб'єктів, уповноважених ініціювати такого роду провадження. Польські дослідники Д. Дудек і Я. Собчак вказують, що у зв'язку з існуванням певної правової прогалини у даному аспекті у науці прийнято вважати, що такими суб'єктами є суб'єкти, що уповноважені ініціювати конституційний контроль норм, тобто суб'єкти, передбачені в ст. 191 Конституції Республіки Польща [74, с. 263]. Серед них: Президент Республіки Польща, Маршалок Сейму, Маршалок Сенату, Голова Ради Міністрів, 50 послів, 30 сенаторів, Перший Голова Верховного Суду, Голова Верховного Суду, Голова Верховного Адміністративного Суду, Генеральний Прокурор, Голова Верховної Палати Контролю, Речник Громадянських Прав, Всепольська Рада Юстиції, представницькі органи одиниць територіального самоврядування, загальнодержавні органи профспілок і загальнодержавні керівні органи організацій працевлаштування і проф-

спілкових організацій, церкви й інші релігійні об'єднання, а також суб'єкти, чії конституційні права були порушені.

3. Чешейко-Сохацький, у свою чергу, зазначає, що закон про Конституційний Трибунал регулює далеко не всі питання в аспекті дослідження відповідності Конституції цілей чи діяльності політичних партій. Цей закон суттєво доповнений законом про політичні партії. У зв'язку із цим тільки з урахуванням положень закону про політичні партії стає можливим виділити три процедури дослідження Конституційним Трибуналом цілей та діяльності політичних партій.

Перша процедура пов'язана з розглядом заяви про реєстрацію політичної партії. Згідно із ч. 1 ст. 14 закону про політичні партії у випадку виникнення сумнівів про відповідність Конституції цілей чи діяльності політичної партії, визначених у статуті чи програмі, Окружний Суд Варшави призупиняє провадження та звертається до Конституційного Трибуналу із запитом про дослідження відповідності Конституції цілей чи діяльності цієї партії.

Говорячи про таку процедуру контролю, важливо зазначити, що єдиним суб'єктом, уповноваженим звернутись до Конституційного Трибуналу із вказаним запитом, є Окружний Суд Варшави. У випадку звернення до Конституційного Трибуналу суб'єктів, передбачених у ст. 191 Конституції, Конституційний Трибунал повинен відхилити запит в силу того, що незареєстровані політичні партії не підпадають під його контроль.

Якщо Конституційний Трибунал прийме рішення про невідповідність Конституції цілей чи діяльності політичної партії, що бажає здійснити реєстрацію, Окружний Суд Варшави зобов'язаний відмовити такій партії в реєстрації. Як наслідок, рішення Окружного Суду напряму залежить від рішення Конституційного Трибуналу.

Друга процедура пов'язана із внесенням змін до статуту зареєстрованої політичної партії. Згідно із ч. 1 ст. 21 закону про політичні партії, якщо політична партія вносить зміни до статуту, що суперечать ст. 8 вказаного закону, Окружний Суд Варшави може звернутися до Конституційного Трибуналу із запитом дослідити відповідність Конституції нових цілей чи діяльності даної політичної партії. Якщо у першому випадку предметом звернення може бути як статут, так

і програма партії, то у даному випадку таким предметом є виключно статут партії. Рішення Конституційного Трибуналу про невідповідність Конституції нових цілей чи діяльності політичної партії тягне за собою виключення її з реєстраційного списку.

Нарешті третя процедура здійснюється в рамках ст. 56 закону про Конституційний Трибунал та статей 42–44 закону про політичні партії щодо зареєстрованих партій. Ця процедура здійснюється, у випадку коли в процесі функціонування зареєстрованої політичної партії виникають сумніви щодо відповідності її цілей чи діяльності Конституції [63, с. 309]. Коло суб'єктів, що уповноважені здійснювати вказаний запит, визначені в ст. 191 Конституції¹.

Як зазначає З. Чешейко-Сохацький, у польській науці конституційного права дві перші процедури прийнято визначати як попередній конституційний контроль, у той час як третя процедура є наступним конституційним контролем [63, с. 310]. На наш погляд, така думка є виправданою, оскільки, здійснюючи дослідження політичної партії до її реєстрації або до прийняття нею нового статуту, Конституційний Трибунал запобігає, так би мовити, появі партії, цілі чи діяльність якої не відповідають Конституції. У випадку здійснення конституційного контролю в процесі функціонування зареєстрованої політичної партії відсутній елемент «запобігання», у зв'язку з чим такий контроль можна визначити як наступний.

Як уже зазначалось, правовими наслідками рішення Конституційного Трибуналу щодо неконституційності цілей чи діяльності політичних партій є відмова в реєстрації (ст. 14 закону «Про політичні партії») або виключення партії з реєстраційного списку (ст. 44 закону «Про політичні партії»). Єдиним уповноваженим на ці дії суб'єктом є Окружний Суд Варшави. Однак необхідно зазначити, що окрім вказаних правових наслідків П. Вінчорек у Коментарі до Конституції Республіки Польща зазначає, що після виключення партії із реєстраційного списку існує заборона її подальшої публічної діяльності. Тобто можна дійти висновку, що така партія не може про-

¹ Конституційний Трибунал не може досліджувати конституційність цілей чи діяльності політичних партій з власної ініціативи (ст. 31 закону про Конституційний Трибунал).

довжувати свою діяльність як незареєстрована політична партія, а повинна ліквідуватись. Автор вказує, що коли Конституційний Трибунал прийняв рішення про невідповідності Конституції цілей чи діяльності політичної партії, яка подала заяву на здійснення реєстрації, таке рішення може призвести до зміни партією свого статуту чи програми або ж, у крайньому разі, до відмови в її реєстрації, що в свою чергу унеможливило її легальну діяльність [184, с. 365]. За такої ситуації стає незрозумілим, за яких умов партія буде просто вносити зміни до статуту чи програми та що за умови матимуть наслідком відмову в реєстрації політичної партії. У такому аспекті можна зауважити, що закон про політичні партії не зазначає вказані автором правові наслідки.

Існує точка зору, що можливість закріплення за конституційним судом компетенції із вирішення справ про конституційність політичних партій є проблематичною для країн, в яких законодавство не визначає докладно вимоги щодо організаційної структури політичної партії, особливості прав та обов'язків їх членів, вирішення внутрішньопартійних спорів тощо. У таких країнах наділення Конституційного Суду повноваженнями щодо визнання діяльності політичних партій неконституційною і питання їх розпуску може бути приводом для звинувачення органу конституційної юрисдикції в надмірному політизуванні [40, с. 245].

Ми погоджуємося із вказаною точкою зору та вважаємо, що саме завдяки докладному регламентуванню польським законодавством вимог щодо організаційної структури політичної партії, особливостей прав та обов'язків їх членів тощо Конституційний Трибунал стає гарантом для їх правомірної діяльності та засобом попередження можливих порушень.

Тож, зважаючи на вагоме значення політичних партій як необхідного елемента демократичної політичної системи країни, Республіка Польща виробила зважений правовий механізм, суть якого полягає в конституційному закріпленні ролі та місця політичних партій, детальному законодавчому регламентуванні їх організації, а також у наділенні спеціалізованого органу конституційної юрисдикції компетенцією приймати рішення про відповідність Конституції цілей чи діяльності політичних партій.

Список використаних джерел

1. Алебастрова, И. А. Конституционное право зарубежных стран [Текст] : учеб. пособие / И. А. Алебастрова. – М. : Юрайт-М, 2001. – 640 с.
2. Алексеенко, И. Г. Европейська модель конституційної юстиції: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И. Г. Алексеенко. – К., 2001. – 14 с.
3. Банашак, Б. Права і свободи особи в контексті судової практики Конституційного Трибуналу Польщі та Верховного Суду Польщі [Текст] / Б. Банашак // Вісн. Конституц. Суду України. – 2012. – № 2. – С. 118–139.
4. Барабаш, Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права [Текст] : монографія / Ю. Г. Барабаш. – Х. : Право, 2008. – 220 с.
5. Боботов, С. В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ) [Текст] / С. В. Боботов. – М. : Изд. ИЧП «ЕАВ», 1994. – 127 с.
6. Брежнев, О. Конституционно-правовые споры как явление современной действительности (генезис, содержание, порядок разрешения) [Текст] / О. Брежнев // Сравнит. конституц. обозрение. – 2005. – № 4. – С. 3–8.
7. Витрук, Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс [Текст] : учеб. пособие для вузов / Н. В. Витрук. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 383 с.
8. Гарлицкий, Л. Польська Республіка [Текст] / Л. Гарлицкий // Конституц. право : восточноевроп. обозрение. – М. : МОНФ, 2002. – № 3. – С. 49–52.
9. Гарлицкий, Л. Реформа конституционного судопроизводства в Польше [Текст] / Л. Гарлицкий // Конституц. право : восточноевроп. обозрение. – М. : МОНФ, 1999. – № 3. – С. 103–113.
10. Георгіца, А. З. Конституційне право зарубіжних країн [Текст] : підручник / А. З. Георгіца. – Чернівці : Рута, 2001. – 431 с.
11. Грошевий, Ю. М. Органи судової влади в Україні [Текст] / Ю. М. Грошевий, І. Є. Марочкін. – К. : Ін Юре, 1997. – 20 с.
12. Гультай, М. Досвід функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччині та перспективи його запровадження в Україні [Текст] / М. Гультай // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2011. – № 3. – С. 55–67.
13. Гуценко, К. Ф. Правоохранительные органы [Текст] / К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев. – М., 2000. – 400 с.

14. Доманська, А. Розвиток інституту конституційної скарги: західноєвропейський та польський досвід [Текст] / А. Доманська, Е. Кшиштоф // Вибори та демократія. – 2006. – № 2 (8). – С. 61–64.
15. Загальна теорія держави і права [Текст] : [підруч. для студ. юрид. виш. навч. закл.] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
16. Закоморна, К. О. Роль інституту конституційного контролю в забезпеченні стабільності конституційного розвитку (на прикладі постсоціалістичних країн Східної Європи) [Текст] / К. О. Закоморна // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. / НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2011. – Вип. 22. – С. 96–105.
17. Закоморна, К. О. Роль Конституційного Трибуналу Республіки Польща в забезпеченні прав і свобод людини [Текст] / К. О. Закоморна // Проблеми законності / відп. ред. В. Я. Тацій ; ред. кол. А. П. Гетьман [та ін.]. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – 2008. – Вип. 99. – С. 196–204.
18. Закоморна, К. О. Роль Конституційного Трибуналу у змінах конституційного правопорядку Республіки Польща [Текст] / К. О. Закоморна // Пробл. законності. – 2012. – Вип. 118. – С. 231–242.
19. Клишас, А. А. Конституционный контроль и конституционное правосудие зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование [Текст] / А. А. Клишас ; под ред. В. В. Еремина. – М. : Междунар. отношения, 2007. – 496 с.
20. Конституційне право зарубіжних країн [Текст] : навч. посіб. / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка [та ін.] ; за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 544 с.
21. Конституційне право України [Текст] / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К. : Укр. центр правн. студій, 1999. – 376 с.
22. Конституція України [Текст] : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
23. Конституционный контроль в зарубежных странах [Текст] : учеб. пособие / отв. ред. В. В. Маклаков. – М. : Норма, 2007. – 656 с.
24. Конституционное правосудие в новом тысячелетии [Текст] : междунар. альманах. – Ереван : Нжар, 2010. – 172 с.
25. Конституция Республики Болгарии [Текст] // Конституции государств Центральной и Восточной Европы / отв. ред. Н. В. Варламова. – М., 1997. – С. 57–96.

26. Конституция Чешской Республики [Текст] // Конституции государств Центральной и Восточной Европы / отв. ред. Н. В. Варламова. – М., 1997. – С. 487–513.
27. Кряжков, В. А. Конституционная юстиция в Российской Федерации [Текст] : учеб. пособие / В. А. Кряжков, Л. В. Лазарев. – М. : Изд-во БЕК, 1998. – 462 с.
28. Лотюк, О. С. Правова охорона конституції в зарубіжних країнах [Текст] / О. С. Лотюк // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту, 2007. – Вип. 375. Правознавство. – С. 42–46.
29. Маринів, І. І. Конституційний Трибунал в розумінні ст. 10 та ст. 173 Конституції Республіки Польща [Текст] / І. І. Маринів // Актуал. пробл. права: теорія і практика : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – № 18. – С. 410–415.
30. Маринів, І. І. Особливості тлумачення законів в Республіці Польща Верховним Судом та Конституційним Трибуналом [Текст] / І. І. Маринів // Актуал. пробл. права: теорія і практика : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – № 20. – С. 339–344.
31. Маринів, І. І. Розвиток ідеї конституційного контролю в Республіці Польща (з часу появи перших проектів до утворення Конституційного Трибуналу) [Текст] / І. І. Маринів // Публ. право. – 2012. – № 1. – С. 280–287.
32. Медушевский, А. М. Кельзеновская модель конституционного правосудия и изменение конституций в странах Восточной Европы [Текст] / А. М. Медушевский // Конституционное правосудие в посткоммунистических странах : сб. докл. – М. : Центр конституц. исслед. МОНФ, 1999. – С. 13–41.
33. Неновски, Н. Конституционный суд: природа, цели, легитимность [Текст] / Н. Неновский // Российский конституционализм: проблемы и решения (материалы междунар. конф.). – М. : ИГП РАН, 1999. – С. 97–105.
34. Нудель, М. А. Конституционный контроль в капиталистических государствах [Текст] / М. А. Нудель. – М. : Юрид. лит., 1968. – 223 с.
35. Овсепян, Ж. И. Правовая защита конституции. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах [Текст] / Ж. И. Овсепян. – Ростов н/Д : Литера-Д, 1992. – 320 с.
36. Олійник, І. Інституалізація конституційної скарги: новаційний механізм гарантій прав і свобод особистості [Текст] / І. Олійник, О. Безбожна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 9. – С. 24–27.
37. Пастернак, С. Н. Конституционное правосудие в странах Центральной и Восточной Европы (на примере Польской Республики) [Текст] : дис. ...

- канд. юрид. наук : 12.00.02 / Пастернак Светлана Николаевна. – СПб., 2010. – 212 с.
38. Регламент Конституційного Суду України від 05.03.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001z710-97>. – Заголовок з екрана.
39. Селіванов, А. О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади [Текст] / А. О. Селіванов. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 120 с.
40. Селіванов, А. О. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя [Текст] / А. О. Селіванов, А. А. Стрижак. – К. : Логос, 2010. – 276 с.
41. Скомороха, В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики [Текст] / В. Є. Скомороха. – К. : МП Леся, 2007. – 716 с.
42. Сліденко, І. Щодо деяких передумов виникнення та механізмів генези інституту конституційного контролю [Текст] / І. Сліденко // Юрид. журн. – 2008. – № 7. – С. 50–51.
43. Тарасов, О. В. Правовое лицо как персонативная правовая форма: теоретико-методологический и международно-правовой аспекты [Текст] / О. В. Тарасов // Проблемы законности : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – Вип. 113. – С. 175–182.
44. Тодика, Ю. М. Конституція України: проблеми теорії і практики [Текст] : монографія / Ю. М. Тодика. – Х. : Факт, 2000. – 608 с.
45. Фоков, А. П. Судебная власть в системе разделения властей (научно-правовые, философские и исторические аспекты) [Текст] / А. П. Фоков // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 51–56.
46. Цимбалістий, Т. Захист прав людини органами конституційної юстиції в Україні і Республіці Польща [Текст] / Т. Цимбалістий // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 81–84.
47. Черняк, Є. В. Конституційна юстиція Сполучених Штатів Америки [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Черняк Євгенія Валеріївна. – К., 2005. – 183 с.
48. Чиркин, В. Е. Государственное управление [Текст] / В. Е. Чиркин. – М., 2002. – 320 с.
49. Чиркин, В. Е. Сравнительное конституционное право [Текст] / В. Е. Чиркин. – М. : Манускрипт, 1996. – 729 с.

50. Шайо, А. Конституционализм и конституционный контроль в посткоммунистической Европе [Текст] / А. Шайо // Конституционное правосудие в посткоммунистических странах : сб. докл. – М. : Центр конституц. иссл. МОНФ, 1999. – С. 5–12.
51. Шевцов, В. С. Право и судебная власть в Российской Федерации [Текст] / В. С. Шевцов – М. : Профобразование, 2003. – 368 с.
52. Шостий додатковий протокол до Генеральної Угоди про привілеї та імунітети Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/162.htm>. – Заголовок з екрана.
53. Шульженко, Ю. Л. Конституционный контроль в России [Текст] / Ю. Л. Шульженко. – М., 1995. – 175 с.
54. Bakalarski, C. Podmioty uprawnione do inicjowania postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym [Text] / C. Bakalarski // Problemy praworządności. – Warszawa, 1998. – № 1. – S. 23–36.
55. Banaszak, B. Modele skargi konstytucyjnej [Text] / B. Banaszak // Skarga konstytucyjna / red. J. Trzecińskiego. – Warszawa, 2000. – S. 3–18.
56. Banaszak, B. Prawo konstytucyjne [Text] / B. Banaszak. – Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2004. – 790 s.
57. Banaszak, B. Spór o skargę konstytucyjną [Text] / B. Banaszak // Społeczeństwo w przełomie Polska, Niemcy i Unia Europejska / red. M. Maciejewskiego. – Wrocław, 1999. – S. 157–168.
58. Brzezinski, M. The emergence of Judicial Review in Eastern Europe: The case of Poland [Text] / M. Brzezinski // The American Journal of Comparative Law. – V. 41. – Spring 1993. – № 2. – S. 140–159.
59. Burda, A. Polskie prawo państwowe [Text] / A. Burda. – Warszawa, 1978. – 388 s.
60. Czeszejko-Sochacki, Z. Komentarz do ustawy o Trybunale Konstytucyjnym [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki, L. Garlicki, J. Trzeciński. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1999. – 258 s.
61. Czeszejko-Sochacki, Z. Przebieg prac nad utworzeniem polskiego Trybunału Konstytucyjnego (1981–1995) [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki // Przegląd Sejmowy. – 1994. – № 3. – S. 22–76.
62. Czeszejko-Sochacki, Z. Sąd konstytucyjny w systemie organów państwa. (Zakres kompetencji) [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki // Studia i Materiały. T. II: Sądownictwo konstytucyjne. – Z. 1. – Warszawa : Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego, 1996. – S. 11–41.

63. Czeszejko-Sochacki, Z. Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki. – Warszawa : Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego, 2003. – 476 s.
64. Czeszejko-Sochacki, Z. Skarga konstytucyjna – niektóre dylematy procesowe [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki // Przegląd Sejmowy. – 1999. – № 6. – S. 27–42.
65. Czeszejko-Sochacki, Z. Skarga konstytucyjna w prawie polskim [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki // Przegląd Sejmowy. – 1998. – № 1. – S. 31–54.
66. Czeszejko-Sochacki, Z. Skutki prawne orzeczenia przez Trybunał Konstytucyjny o niekonstytucyjności aktu normatywnego [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki // Przegląd Sejmowy. – 1996. – № 3. – S. 19–33.
67. Czeszejko-Sochacki, Z. Trybunał Konstytucyjny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Zagadnienia wybrane) [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki // Państwo i Prawo. – 1986. – № 1. – S. 3–15.
68. Czeszejko-Sochacki, Z. Trybunał Konstytucyjny PRL [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1986. – 232 s.
69. Czeszejko-Sochacki, Z. W oczekiwaniu na pierwszy skład Trybunału Konstytucyjnego – 1985 rok (wspomnienia) [Text] / Z. Czeszejko-Sochacki // Trybunał Konstytucyjny. Księga XV-lecia / red. F. Rymyż, A. Jankiewicz. – Warszawa, 2001. – 229 s.
70. Diemer-Benedikt, T. Prewencyjna kontrola konstytucyjności w Europie Środkowo-Wschodniej [Text] / T. Diemer-Benedikt // Przegląd Sejmowy. – 1997. – № 2. – S. 39–50.
71. Domagała, M. Charakter prawny i miejsce Trybunału Konstytucyjnego i Trybunału Stanu w systemie organów państwa [Text] / M. Domagała // Ustrój i struktura aparatu państwowego i samorządu terytorialnego / red. M. Skrzydło. – Warszawa, 1997.
72. Domagała, M. Kontrola zgodności prawa z Konstytucją w europejskich państwach socjalistycznych [Text] / M. Domagała. – Warszawa, 1986. – 350 s.
73. Dudek, D. Trybunał Konstytucyjny jako organ władzy sądowniczej (uwagi o nowym uregulowaniu pozycji i kompetencji Trybunału) [Text] / D. Dudek // Konstytucja. Trybunał Konstytucyjny / red. C. Banasiński, J. Oniszczyk. – Warszawa, 1998. – S. 148–162.
74. Dudek, D. Władza sądownicza w Konstytucji RP [Text] / D. Dudek, J. Sobczak // Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej / red. R. Mojak. – T. X., Wyd. UMCS, Lublin, 2000. – S. 225–277.

75. Działocha, K. Przepisy utrzymane w mocy, rozdział 4, art. 33a [Text] / K. Działocha // Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1995. – S. 48–50.
76. Ehrlich, S. Wstęp do nauki o państwie i prawie [Text] / S. Ehrlich // Państwowe Wydawnictwo Naukowe. – Warszawa, 1971. – 287 s.
77. Favoreu, L. Les cours constitutionnelles [Text] / L. Favoreu. – P., 1992. – P. 14. (цит. за: Сравнительное конституционное право. – М., 1996. – С. 165).
78. Florczak-Wątor, M. Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego i ich skutki prawne [Text] / M. Florczak-Wątor. – Poznań, 2006. – 177 s.
79. Fuks, T. Ustrój polityczny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej [Text] / T. Fuks, A. Łopatka, M. Rybicki, W. Skrzydło. – W. : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986. – 485 s.
80. Garlicki, L. Charakter ustrojowy nowych trybunałów [Text] / L. Garlicki // Państwo i Prawo. – 1983. – № 3. – S. 3–18.
81. Garlicki, L. Polskie prawo konstytucyjne (zarys wykładu) [Text] / L. Garlicki. – Warszawa : Liber, 2003. – 440 s.
82. Garlicki, L. Polskie prawo konstytucyjne: zarys wykładu [Text] / Lezek Garlicki. – Wyd. 10. – Warszawa : Liber, 2006. – 445 s.
83. Garlicki, L. Prewencyjna kontrola konstytucyjności umów międzynarodowych [Text] / L. Garlicki // Konstytucja, ustrój, system finansowy państwa. Księga pamiątkowa ku czci prof. N. Gajl. – Warszawa, 1999. – S. 267–282.
84. Garlicki, L. Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej [Text] / L. Garlicki. – Warszawa : PWN, 1987. – 400 s.
85. Granat, M. Problem kontroli konstytucyjności prawa w Polsce międzywojennej [Text] / M. Granat // Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej: Nauka i instytucje / pod red. P. Sameckiego. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006. – S. 100–118.
86. Gwiżdż, A. O Trybunale Konstytucyjnym w Drugiej Rzeczypospolitej [Text] / A. Gwiżdż // Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. – Warszawa : Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego, 1996. – S. 69–79.
87. Hajduk, D. Skarga konstytucyjna w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego i w doktrynie [Text] / D. Hajduk. – Warszawa : Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego, 1999. – 326 s.
88. Hauser, R. Pytania prawne jako procedura kontroli konstytucyjności prawa [Text] / R. Hauser, A. Kabat // Przegląd Sejmowy. – 2001. – Nr 1. – S. 25–44.

89. Jaworski, S. Niezawisłość sędziego Trybunału Konstytucyjnego [Text] / S. Jaworski // Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. – Warszawa, 1996. – S. 93–105.
90. Jaworski, S. Skarga konstytucyjna jako środek ochorony konstytucyjnych praw i wolności [Text] / S. Jaworski. – Zamość : Centrum Badawczo-Szkoleniowe WSZiA, 2000. – 20 s.
91. Jaworski, W. L. Trybunał Konstytucyjny [Text] / W. L. Jaworski // Ankieta o Konstytucji z 17 III 1921 r., Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne. – Kraków, 1924.
92. Józefowicz, A. Pytania prawne kierowane do Trybunału Konstytucyjnego [Text] / A. Józefowicz // Państwo i Prawo. – 1987. – № 12. – S. 67–77.
93. Komarnicki, W. Polskie prawo polityczne (Geneza i system) [Text] / W. Komarnicki. – Warszawa, 1922.
94. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw, 1997. – Nr. 78. – Poz. 483 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>. – Заголовок з екрана.
95. Kręcisz, W. Skarga konstytucyjna a kontrola konstytucyjności prawa miejscowego [Text] / W. Kręcisz, W. Zakrzewski // Przegląd Sejmowy. – 1998. – № 5. – S. 50–63.
96. Krukowski, S. Geneza Konstytucji z 7 marca 1921 r. [Text] / S. Krukowski. – Warszawa, 1997.
97. Kubiak, A. Niektóre problemy ustawy o Trybunale Konstytucyjnym [Text] / A. Kubiak // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdanskiego. – Prawo, 1986. – № 14. – S. 3–12.
98. Liebeskind, A. O trybunał konstytucyjny [Text] / A. Liebeskind // Głos Adwokatów. – 1932. – Z. VII. – S. 398–400.
99. Ludwikowska, A. Sądownictwo konstytucyjne v Europie Środkowo-Wshodniej [Text] / A. Ludwikowska. – Toruń : Dom Organizatora, 2002. – 296 s.
100. Łopatka, A. Wstęp do prawoznawstwa [Text] / Adam Łopatka. – Warszawa, 1975. – 302 s.
101. Makowski, J. Materiały do projektu przyszłej konstytucji [Text] / J. Makowski // Państwo i Prawo. – 1947. – № 11. – S. 37–49.
102. Masternak-Kubiak, M. Przestrzeganie prawa międzynarodowego w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej [Text] / M. Masternak-Kubiak. – Kraków, 2003. – 350 s.

103. Mojak, R. Prace i dokonania parlamentarnego Międzyklubowego Zespołu Ekspertów w latach 1981–1982 [Text] / R. Mojak, J. Sobczak // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. – Lublin-Polonia, Vol. XXXVII, 10 1990. – S. 139–147.
104. Morawski, L. Zasada trojpodziału władzy. Trybunał Konstytucyjny i aktywizm sędziowski [Text] / L. Morawski // Przegląd Sejmowy. – 2009. – № 4. – S. 59–74.
105. Naleziński, B. Prawo konstytucyjne [Text] / B. Naleziński ; red. P. Tuleja. – Warszawa, 2005. – 446 s.
106. Oliwniak, S. Wpływ orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na system prawa w latach 1985–1997 [Text] / S. Oliwniak. – Białystok : Temida, 2001. – 234 s.
107. Oniszczyk, J. Kompetencja Trybunału Konstytucyjnego w Konstytucji RP [Text] / J. Oniszczyk // Konstytucja, Trybunał Konstytucyjny (zbiór studiów) / red. C. Banasiński, J. Oniszczyk. – Warszawa, 1998. – S. 163–181.
108. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 maja 1997 r. (Sygn. akt U. 2/96) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1997/u_02_96.pdf. – Заголовок з екрана.
109. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9 listopada 1993 r. (Sygn. akt K. 11/93) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1993/K_11_93.pdf. – Заголовок з екрана.
110. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 lutego 1992 r. (Sygn. akt K. 14/91) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1992/K_14_91.pdf. – Заголовок з екрана.
111. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 listopada 1996 r. (Sygn. akt K. 17/96) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1996/k_17_96.pdf. – Заголовок з екрана.
112. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 lipca 1996 r. (Sygn. akt U. 3/96) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1996/u_03_96.pdf. – Заголовок з екрана.
113. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 lipca 1996 r. (Sygn. akt K. 8/96) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1996/k_08_96.pdf. – Заголовок з екрана.
114. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 17 listopada 1992 r. (Sygn. akt U. 14/92) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1992/U_14_92.pdf. – Заголовок з екрана.

115. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 listopada 1995 r. (Sygn. akt K. 23/95) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1995/k_23_95.pdf. – Заголовок з екрана.
116. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 lutego 1997 r. (Sygn. akt K. 19/96) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1997/k_19_96.pdf. – Заголовок з екрана.
117. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 lutego 1992 r. (Sygn. akt K. 4/91) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1992/K_04_91.pdf. – Заголовок з екрана.
118. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 stycznia 1993 r. (Sygn. akt U. 10/92) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1993/U_10_92.pdf. – Заголовок з екрана.
119. Paweła, S. *Zasada niezawisłości sędziowskiej w poglądach Trybunału Konstytucyjnego* [Text] / S. Paweła // *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania*. – Warszawa, 1996. – S. 143–157.
120. Piasecki, K. *Organizacja wymiaru sprawiedliwości w Polsce* [Text] / K. Piasecki. – Kraków ; Warszawa : Kantor Wydawniczy Zakamycze, 2005. – 397 s.
121. *Polskie prawo konstytucyjne* [Text] / pod red. W. Skrzydło. – Lublin, 1997. – 410 s.
122. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 listopada 1998 r. (Sygn. akt Ts 135/98) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1998/ts135r98.pdf>. – Заголовок з екрана.
123. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 grudnia 1994 r. (Sygn. akt U. 5/94) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1994/U_05_94.pdf. – Заголовок з екрана.
124. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 października 2004 r. (Sygn. akt SK 42/02) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/2004/Sk_42_02.pdf. – Заголовок з екрана.
125. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 czerwca 1999 r. (Sygn. akt Ts 45/99) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1999/ts045r99.pdf>. – Заголовок з екрана.
126. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 maja 1990 r. (Sygn. akt U. 10/89) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1990/U_10_89.pdf. – Заголовок з екрана.

127. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 maja 2009 r. (Sygn. akt Kpt 2/08) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/2009/Kpt02_08.pdf. – Заголовок з екрана.
128. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 czerwca 2002 r. (Sygn. akt Kpt 1/08) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/2008/Kpt01p08.pdf>. – Заголовок з екрана.
129. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 sierpnia 2000 r. (Sygn. akt Ts 79/00) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/2000/Ts079r00.pdf>. – Заголовок з екрана.
130. Postanowienie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 września 1998 r. (Sygn. akt Ts 127/98) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1998/ts127r98.pdf>. – Заголовок з екрана.
131. *Prawo konstytucyjne* [Text] / pod red. P. Tulei. – Warszawa : Wydawnictwo C.H. Bech, 1995. – 381 s.
132. Preisner, A. *Przesłanki ostateczności orzeczenia sądu lub organu administracyjnego* [Text] / A. Preisner // *Skarga konstytucyjna* / red. J. Trzciniński. – Warszawa, 2000. – S. 103–117.
133. *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* [Text]. – Warszawa : Wydawnictwo Kancelarii cywilnej Naczelnika Państwa, 1920.
134. Radziejewicz, P. *W sprawie skutków prawnych zgłoszenia w toku drugiego czytania poprawek do projektu ustawy o zmianie Konstytucji RP, wykraczających poza zakres przedmiotowy tego projektu* [Text] / P. Radziejewicz // *Przegląd Sejmowy*. – 2006. – № 6. – S. 138–141.
135. Rousseau, D. *Sądownictwo konstytucyjne w Europie* [Text] / D. Rousseau ; przekł. M. Granat. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 1999. – 110 s.
136. Rozmaryn, S. *Kontrola konstytucyjności ustaw* [Text] / S. Rozmaryn // *Państwo i Prawo*. – 1948. – № 12. – S. 3–43.
137. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 czerwca 2000 r. w sprawie szczegółowych zasad wynagradzania osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe* // *Dziennik Ustaw*. – 2000. – Nr. 48. – Poz. 556 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000480556>. – Заголовок з екрана.
138. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 września 2000 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad wynagradzania osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe* // *Dziennik Ustaw*. – 2000. – Nr. 77. – Poz. 875 [Електронний ресурс]. – Режим

- доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20000770875>. – Заголовок з екрана.
139. Rybicki, M. Zmiany konstytucyjne w Polsce Ludowej [Text] / M. Rybicki // *Studia Prawnicze*. – 1983. – № 4. – S. 9–21.
140. Rymarz, F. Problem prawa miejscowego jako przedmiotu skargi konstytucyjnej [Text] / F. Rymarz // *Przegląd Sądowy*. – 1999. – Nr 5. – S. 3–9.
141. Safjan, M. Niezależność Trybunału Konstytucyjnego i suwerenność konstytucyjna RP [Text] / M. Safjan // *Państwo i Prawo*. – 2006. – № 6. – S. 3–17.
142. Safjan, M. Pozycja Trybunału Konstytucyjnego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. [Text] / M. Safjan // *Pięć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej : materiały z konferencji na Zamku Królewskim w Warszawie 17 października 2002*. – Warszawa, 2002. – S. 30–44.
143. Sarnecki, P. Konstytucja marcowa na tle konstytucji współczesnych (w siedemdziesiątą rocznicę) [Text] / P. Sarnecki // *Państwo i Prawo*. – 1991. – № 3. – S. 5–14.
144. Sarnecki, P. Probleme der Verfassungsgerichtsbarkeit in Polen [Text] / P. Sarnecki // *Der Staat*. – 1985. – № 2. – S. 201–210.
145. Sarnecki, P. Spory kompetencyjne przed Trybunałem Konstytucyjnym [Text] / P. Sarnecki // *Przegląd Sejmowy*. – 2009. – № 5. – S. 9–22.
146. Sarnecki, P. Władza sądownicza w Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Text] / P. Sarnecki // *Rejent*. – 1997. – № 5. – S. 23–27.
147. Siemieński, F. Pozycja ustrojowa i właściwość Trybunału Konstytucyjnego [Text] / F. Siemieński // *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*. – 1985. – № 4. – S. 87–110.
148. Siemieński, F. Prawo konstytucyjne [Text] / F. Siemieński. – Warszawa ; Poznań, 1980. – 328 s.
149. Sokolewicz, W. Czy rak może być rybą a trybunał sądem? [Text] / W. Sokolewicz // *Państwo prawa. Administracja. Sądownictwo. Prace dedykowane prof. dr. hab. Januszowi Łętkowskiemu*. – Warszawa, 1999.
150. Sokolewicz, W. Konstytucyjna regulacja władzy sądowniczej [Text] / W. Sokolewicz // *Konstytucja, ustroj, system finansowy państwa. Księga pamiątkowa ku czci prof. Natalii Gajl / red. T. Dębowska-Romanowska, A. Jankiewicz*. – Warszawa, 1999. – S. 155–170.
151. Sokolewicz, W. Trybunał Konstytucyjny – geneza, organizacja, funkcjonowanie [Text] / W. Sokolewicz // *Zeszyty Naukowe WSHiP, Seria Prawo*. – Warszawa, 2001. – № 5. – S. 53–109.

152. Sokolewicz, W. Uwaga 20 i 21 do art. 235 [Text] / W. Sokolewicz // *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz / pod red. L. Garlickiego*. – T. II. – Warszawa, 2001.
153. Starzewski, M. Środki zabezpieczenia prawnego konstytucyjności ustaw [Text] / M. Starzewski. – Kraków, 1928. – 412 s.
154. Statut Biura Trybunału Konstytucyjnego [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://www.trybunal.gov.pl/index2.htm>. – Заголовок з екрана.
155. Surowiec, J. Ewolucja poglądów na instytucję sądowej kontroli konstytucyjności ustaw w Polsce Ludowej [Text] / J. Surowiec // *Trybunał Konstytucyjny : materiały konferencyjne / red. J. Trzecińskiego*. – Wrocław, 1987. – S. 3–41.
156. Szmulik, B. Pozycja ustrojowa Sądy Najwyższego w Rzeczypospolitej Polskiej [Text] / B. Szmulik. – Warszawa, 2008. – 336 s.
157. Szmyt, A. W sprawie zakresu przedmiotowego poprawek zgłoszonych w drugim czytaniu do projektu ustawy o zmianie Konstytucji RP [Text] / A. Szmyt // *Przegląd Sejmowy*. – 2006. – № 6. – S. 141–143.
158. Szyszkowski, W. Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych [Text] / Wacław Szyszkowski. – Warszawa : PWN, 1969. – 230 s.
159. Trzeciński, J. Czy Trybunał Konstytucyjny jest władzą sądowniczą [Text] / J. Trzeciński // *Prawo i Życie*. – 1998. – № 1. – S. 9–22.
160. Trzeciński, J. Czy Trybunał Konstytucyjny jest władzą sądowniczą? [Text] / J. Trzeciński // *W kręgu zagadnień konstytucyjnych / pod red. M. Kudej*. – Katowice, 1999. – S. 193–200.
161. Trzeciński, J. Podmiotowy zakres skargi konstytucyjnej [Text] / J. Trzeciński // *Konstytucja. Wybory. Parlament: studia ofiarowane Zdzisławowi Janoszowi / red. L. Garlicki*. – Warszawa : Wydawnictwo Liber, 2000. – S. 213–214.
162. Tuleja, P. Sądy a skarga konstytucyjna [Text] / P. Tuleja // *Państwo i Prawo*. – 1997. – № 10. – S. 72–73.
163. Tuleja, P. Skarga konstytucyjna w Polsce – dziesięć lat doświadczeń [Text] / P. Tuleja // *Przegląd Legislacyjny*. – 2007. – № 3. – S. 28–46.
164. Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 marca 1995 r. (Sygn. W 9/94) [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1995/w_09_94.pdf. – Заголовок з екрана.
165. Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 listopada 1994 r. (Sygn. W 10/94) [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1994/W_10_94.pdf. – Заголовок з екрана.

166. Uchwała Zgromadzenia Ogólnego Sędziów Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 października 2006 r. w sprawie Regulaminu Trybunału Konstytucyjnego [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/akty/Regulamin_TK/regulamin1.htm. – Заголовок з екрана.
167. Ustawa Konstytucyjna z dnia 22 lipca 1952 r. – Przepisy wprowadzające Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej // Dziennik Ustaw, 1952. – Nr. 33. – Poz. 233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19520330233>. – Заголовок з екрана.
168. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. // Dziennik Ustaw, 1935. – Nr. 30. – Poz. 227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19350300227>. – Заголовок з екрана.
169. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej // Dziennik Ustaw, 1989. – Nr. 19. – Poz. 101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890190101>. – Заголовок з екрана.
170. Ustawa z dnia 11 maja 1995 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym // Dziennik Ustaw, 1995. – Nr. 74. – Poz. 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19950740368>. – Заголовок з екрана.
171. Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych // Dziennik Ustaw, 1985. – Nr. 31. – Poz. 137 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19850310137>. – Заголовок з екрана.
172. Ustawa z dnia 20 września 1984 r. o Sądzie Najwyższym // Dziennik Ustaw, 1984. – Nr. 45. – Poz. 241 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19840450241>. – Заголовок з екрана.
173. Ustawa z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym // Dziennik Ustaw, 2002. – Nr. 240. – Poz. 2052 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20022402052>. – Заголовок з екрана.
174. Ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. Prawo o ustroju sądów administracyjnych // Dziennik Ustaw, 2002. – Nr. 153. – Poz. 1269 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021531269>. – Заголовок з екрана.
175. Ustawa z dnia 25 listopada 1925 r. o Trybunale Kompetencyjnym // Dziennik Ustaw, 1925. – Nr. 126. – Poz. 897 [Електронний ресурс]. – Режим досту-

- пу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19251260897>. – Заголовок з екрана.
176. Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej // Dziennik Ustaw, 1982. – Nr. 11. – Poz. 83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19820110083>. – Заголовок з екрана.
177. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych // Dziennik Ustaw, 2011. – Nr. 155. – Poz. 924 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20111550924>. – Заголовок з екрана.
178. Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o partiach politycznych // Dziennik Ustaw, 1990. – Nr. 54. – Poz. 312 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900540312>. – Заголовок з екрана.
179. Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej // Dziennik Ustaw, 1989. – Nr. 75. – Poz. 444 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890750444>. – Заголовок з екрана.
180. Ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym // Dziennik Ustaw, 1985. – Nr. 22. – Poz. 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19850220098>. – Заголовок з екрана.
181. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o ustroju sądów administracyjnych i ustawę – Prawo postępowaniu przed sądami administracyjnymi // Dziennik Ustaw, 2002. – Nr. 153. – Poz. 1271 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021531271>. – Заголовок з екрана.
182. Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o Naczelnym Sądzie Administracyjnym oraz o zmianie ustawy – Kodeks postępowania administracyjnego // Dziennik Ustaw, 1980. – Nr. 4. – Poz. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19800040008>. – Заголовок з екрана.
183. Wasilewski, A. Przedstawianie pytań prawnych Trybunałowi Konstytucyjnemu przez sądy (art. 193 Konstytucji RP) [Text] / A. Wasilewski // Państwo i Prawo. – 1999. – № 8. – S. 25–39.
184. Winczorek, P. Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku [Text] / P. Winczorek. – Warszawa : Wydawnictwo Liber, 2008. – 463 s.

185. Winczorek, P. Wstęp do nauki o państwie [Text] / P. Winczorek. – Warszawa, 2000. – Wyd 4. – 251 s.
186. Wojtyczek, K. Ciężar dowodu i argumentacji w procedurze kontroli norm przez Trybunał Konstytucyjny [Text] / K. Wojtyczek // Przegląd Sejmowy. – 2004. – № 1. – S. 9–27.
187. Wójtowicz, K. Skutki przystąpienia Polski do Unii Europejskiej dla sądów i Trybunału Konstytucyjnego [Text] / K. Wójtowicz // Wejście w życie nowej Konstytucji RP / red. Z. Witkowski. – Toruń, 1998. – S. 85–86.
188. Wróbel, W. Skarga konstytucyjna – problemy do rozwiązania [Text] / W. Wróbel // Księga XX-lecia orzecnictwa Trybunału Konstytucyjnego / pod red. M. Zubik. – Warszawa : Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego, 2006. – S. 55–75.
189. Wróbel, W. Skarga konstytucyjna w Polsce – pierwsze doświadczenia [Text] / W. Wróbel // Prawa człowieka a nowa Konstytucja RP / red. M. Byrska. – Warszawa : Wydawnictwo Biuro Trybunału Konstytucyjnego, 1998. – S. 65–89.
190. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 maja 1998 r. (Sygn. K 38/97) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/1998/k_38_97.pdf. – Заголовок з екрана.
191. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9 listopada 2005 r. (Sygn. Kp 2/05) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/2005/Kp_02_05.pdf. – Заголовок з екрана.
192. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 czerwca 1998 r. (Sygn. K 3/98) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/Rozprawy/1998/K_03_98.htm. – Заголовок з екрана.
193. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 listopada 2007 r. (Sygn. K 39/07) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/Rozprawy/2007/K_39_07.htm. – Заголовок з екрана.
194. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 31 stycznia 2001 r. (Sygn. P 4/99) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trybunal.gov.pl/OTK/teksty/otkpdf/2001/p_04_99.pdf. – Заголовок з екрана.
195. Zachorski, H. Zasada badania konstytucyjności ustaw przez sądownictwo a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r. [Text] / H. Zachorski // Rocznik Prawniczy Wileński. – Wilno, 1931. – 358 s.
196. Zakrzewska, J. Kontrola konstytucyjności ustaw (we współczesnym państwie burżuazyjnym) [Text] / J. Zakrzewska. – Warszawa, 1964.

197. Zakrzewska, J. Trybunał Konstytucyjny – konstytucja – państwo prawa [Text] / J. Zakrzewska // Państwo i Prawo. – 1992. – № 1. – S. 3–12.
198. Zubik, M. Status prawny Sędziego Trybunału Konstytucyjnego [Text] / M. Zubik. – Warszawa, 2011. – 217 s.
199. Zwierchowski, E. Sądownictwo konstytucyjne [Text] / E. Zwierchowski. – Białystok, 1994. – 480 s.
200. Zwierchowski, E. The Polish Model of the Constitutional Judiciary [Text] / E. Zwierchowski // The Round Table Conference «Ten years of the Democratic Constitutionalism in Central and Eastern Europe». – Lublin : Polish Association of Constitutional Law, 2001. – P. 209–224.
201. Żmigrodzki, M. Przeobrażenia polityczno-ustrojowe i sąd konstytucyjny w Bułgarii [Text] / M. Żmigrodzki. – Lublin, 1997. – 196 s.

Наукове видання

Маринів Іванна Ігорівна

Конституційний контроль у республіці Польща

Монографія

В авторській редакції

Коректор *Н. Ю. Шестьора*

Комп'ютерна верстка *В. М. Зеленька*

Підписано до друку 11.11.2013 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Умовн. друк. арк. 9,3. Облік. вид. арк. 8,19. Вид. № 941.

Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні СПДФО Білетченко

Тел. (057) 758-35-98